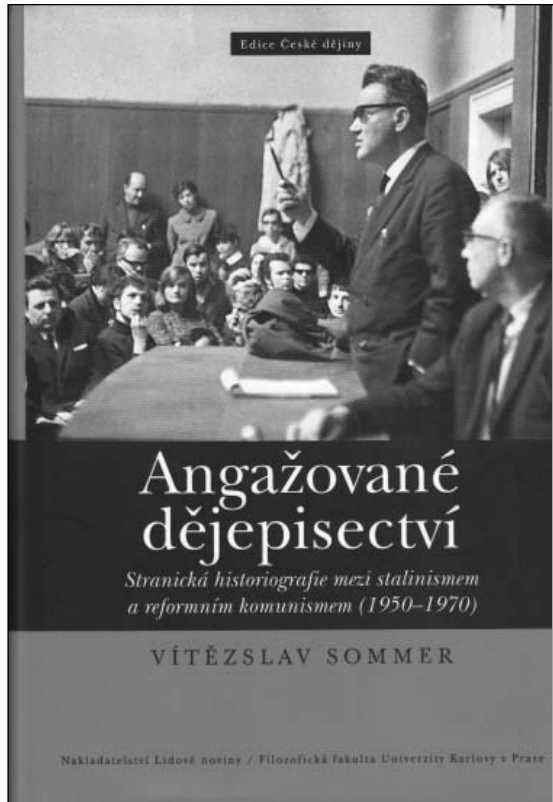

Tři hlasy k jedné knize

Konfrontace – kontrasty – kontexty

Diskuse

Dva přístupy ke komunistické historiografii a absence otázky „národního komunismu“

Michal Kopeček

Odděleny od sebe pouhým jedním rokem vydání vyšly na Slovensku a v Česku dvě základní práce k tématu dějepisectví v období československého stalinismu a reformního komunismu.¹ V obou případech jde o zásadní práce v oboru dějin historiografie. Dobře se čtou, jsou badatelsky zvládnuté, promyšleně vystavěné, přesvědčivé napsané a v mnoha ohledech inspirativní. Obě práce mají potenciál, ba jistotu, že se stanou citačním standardem nejen v oblasti dějin historiografie, ale – pro politický přesah dobové odborné historické produkce, naznačený také v názvech obou knih – též obecných dějin prvních dvou desetiletí státního socialismu v Československu. A konečně, obě jsou výsledkem disertačních výzkumů a zrcadlí současné perspektivy (respektive jejich hledání) nejmladší, postdoktorandské generace historiků v obou zemích.

Jak Hudkova, tak Sommerova kniha si již v mezičase vysloužily řadu uznalých recenzí v domácím i zahraničním odborném tisku, ale i – zejména v druhém pří-

1 HUDEK, Adam: *Najpoliticejšia veda: Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968*. Bratislava, Historický ústav Slovenskej akadémie vied 2010, 252 stran; SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepisectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2011, 508 stran.

padě – některé ostré hodnotové soudy. Ve svém příspěvku se nebudu věnovat konkrétním přednostem a slabinám obou děl jednotlivě. Namísto toho se omezím na několik postřehů vycházejících z jejich vzájemného srovnání, zejména jejich odlišných metodologických přístupů a implikací, které to přináší. Budu přitom jednotlivé přístupy poněkud extrapolovat a trochu neférově autorům vyčítat, co nenapsali. Mé motivy jsou částečně osobní, vycházející z toho, co bych si rád k tématu (někdy) přečetl. Mají ale i širší ambici přispět k diskusi a promyšlení toho, co a jak dále studovat k dané problematice a období.

Oba autoři sledují stejné období a zdánlivě i stejné téma: marxistickou, respektive režimní historiografii od počátku komunistické diktatury do konce šedesátých let; Hudek slovenskou a Sommer českou. Zároveň však k tématu každý z nich přistupuje z jiné strany a tomu do jisté míry odpovídá i odlišný předmět zájmu. Hudkovo tázání vychází ze snahy sledovat osudy národního dějinného příběhu v rámci budování a provozu slovenské marxisticko-leninské, respektive marxistické historiografie. Jinak řečeno, jeho přístup bychom mohli charakterizovat jako *intelektuální dějiny historiografie* v kontextu slovenského nacionalismu a československého komunismu, respektive jeho státněpolitického projektu. Naproti tomu Sommer sleduje v tomtéž období primárně vznik a formování české takzvané stranické historiografie, které pojímá jako konstituování specifické historickopolitické kultury. Jeho přístup, vycházející ze sociálněhistorického výzkumu vědy v pojetí Bruna Latoura, by se dal charakterizovat jako *sociální dějiny komunistické historiografie*, respektive sociálně-kulturní dějiny specifického historiografického projektu – stranických dějin.

Objektem Hudkova studia je proto dobová slovenská historiografie jako celek. Jeho kniha je svébytnou souhrnnou zprávou o jejím vývoji v daném období, věnuje se dějepisectví nejen stranickému (příznačné je, že Ústav dějin KSS si sám o sobě vysloužil v jeho knize pouze jednu stranu souvislého textu) a nejen marxistickému. Sommerova práce naproti tomu není a nemůže být zprávou o oboru jako celku. Soustředí se totiž pouze na jeden, politicky nejvýznamnější a také nejcitlivější vědecko-ideologický projekt – stranické dějiny a Ústav dějin KSČ, který tvoří institucionální páteř Sommerova výzkumného zájmu.

To ovšem vede oba autory ke sledování různých ideologických procesů, či spíše jejich odlišných akcentů. Hudka zajímá přetváření a peripetie slovenského národního příběhu v konformitě, ale i v konfrontaci s oficiální ideologií komunistické strany, s jejím prosovětským internacionalismem a nedůvěrou k nacionalismu. Autor proto užívá *genealogickou* či historicky vývojovou perspektivu, jež sleduje změny určitého jevu – zde národněhistorického narativu – z hlediska střednědobého trvání. Sommera zajímá vytváření příběhu československého komunismu v produkci Ústavu dějin KSČ, jeho institucionální vývoj a s tím spjaté specifické sociální praktiky. Historiografické vtělování českého a československého komunismu do českého národněhistorického narativu a do již existujících a přetvářejících se základních struktur československých dějin pro něj tvoří pouze okrajové téma. Narozdíl od Hudka proto Sommer preferuje kontextuální, mohli bychom říci *strukturální* perspektivu, popisující zrod a fungování určitého jevu – zde stranické historiografie – v husté síti dobových sociálně-kulturně-politických souvislostí.

Výsledkem těchto rozdílů je, že oba autoři jsou silní v jiné oblasti. V nadsázce lze konstatovat, že tam, kde je silný jeden, ukazuje se slabší místo druhého, a naopak. Sommerova práce je silná především v „hustém popisu“ zrodu a fungování stranické historiografie, který kombinuje analýzy institucionálního vývoje (zejména Ústavu dějin KSČ) a dobového sociálně-politického pozadí vývoje historiografie jako disciplíny s rozbohem „historických paradigmat“, respektive vývoje klíčových dějinných narativů, především narativu dějin českého a československého komunismu. Novátorský v české historiografii je jeho popis a rozbor stalinistické historiografie jako specifické sociální praxe, respektive jako nedílné součásti politického a totalizujícího projektu stalinistické kulturní revoluce.² To mu mimo jiné umožnilo úspěšně se vyhnout obvyklému normativnímu přístupu, s jeho neustálou potřebou v rámci „demokratického sebeutvrzování“ popisovat marxisticko-leninskou historiografii jako „deformaci“ jakési skutečné, tedy vědecké a rádobý neideologické historiografie. K nelibosti některých svých tradicionalisticky založených kritiků Sommer přesvědčivě dokládá, proč a jak důležité bylo vytváření a postupné reinterpretace stranických dějin, tehdy i později nestraničnými historiky leckdy vysmívaných.

Hodnotící přístup je naopak podle mého názoru problematickým místem Hudkovy knihy, která má přes všechnu snahu o nestrannost velmi silný normativní náboj. Autor bere liberální či liberálně nacionální dějepisectví jako závaznou normu a vše ostatní má tendenci reprezentovat jako její ideologickou deformaci. Celkový Hudkův příběh proto sleduje obvyklý motiv cesty od deformované stalinistické vědy k větší „vědeckosti“ v rámci takzvané liberalizace šedesátých let. Oproti této interpretaci, vycházející z vlastního identitního narativu bývalých reformních komunistů, z nichž se většinou během doby stali národní liberálové či socialisté, se mi zdá přesvědčivější Sommerovo „rozumějící“ pojetí měnících se příběhů stranické historiografie jako procesu přepólování a redefinice působením vždy již přítomné a většinou vědomě kultivované tendence k politické angažovanosti.

Paradoxně se limitovanost Hudkova přístupu, zdůrazňujícího „deformaci“ jakéhosi abstraktního vědeckého ideálu, projevuje tam, kde autor – zcela správně – konstatuje poplatnost historiografie oficiální československé ideologii – za první republiky stejně jako v době stalinismu. Obě periody se mu pak analyticky jeví ve velmi obdobném světle, ačkoliv samozřejmě cítí a v textu hodnotově zdůrazňuje jejich odlišnost. Myslím totiž, že zásadní rozdíl není v „ideologické deformaci“, neboť ta je (chceme-li už užívat pojmu „deformace“, naznačujícího, že existuje

2 Srv. KOLÁŘ, Pavel: Die nationalgeschichtlichen master narratives in der tschechischen Geschichtsschreibung der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts: Entstehungskontexte, Kontinuität und Wandel. In: BRENNER, Christiane – FRANZEN, K. Erik – HASLINGER, Peter – LUFT, Robert (ed.): *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert: Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*. München, R. Oldenbourg 2006, s. 209–241 (česky: Metanarace národních dějin v českém dějepisectví: Kontexty vzniku – kontinuita – proměny. In: SCHULZE WESSEL, Martin – PEŠEK, Jiří – PREČAN, Vilém – KOLÁŘ, Pavel: *České soudobé dějiny v diskusi*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1995, s. 89–123); VOŘÍŠEK, Michael: *The Reform Generation: 1960s Czechoslovak sociology from a comparative perspective*. Praha, Kalich 2012.

jakýsi „normální“ či „správný“ stav) silná v každé době – v meziválečné republice, za stalinismu či reformního komunismu stejně jako dnes. Každé historické poznání je nějakým způsobem ideologické. Rozdíl spočívá v tom, nakolik je možné různá ideologická pozadí v historické vědě vzájemně konfrontovat, v možnostech a využitelnosti autonomie vědy a vědeckého, respektive v širším smyslu kulturního a politického názorového konfliktu v prostoru vždy už předem ideologicky formovaného historického pole. V pluralitním uspořádání vzniká lepší historická věda. Nikoliv však proto, že není ideologická, nýbrž proto, že prochází zkouškou konkurence a ohněm konfrontace.

Hudek je naopak nejsilnější v popisu složitých, komplexních a nejednoznačných interakcí mezi tím, co nazývá slovenským národním příběhem, respektive jeho různými odnožemi pocházejícími z dominantních „velkovyprávění“ katolické a evangelické provenience, marxismem jako historiografickou školou a specifickou filozofií dějin, a konečně různými variantami oficiální československé komunistické ideologie, její dobové politické linie a „politiky paměti“. Celé toto komplexní myšlenkové, institucionální a kulturní „vyjednávání“ pak ve své výrazně historizující perspektivě autor zdařile zasazuje do obecného kontextu moderního slovenského historického myšlení.

Zde je patrně nejslabší stránka Sommerova výkladu, jehož soustředění na „hustý popis“ určitého výseku dobové sociokulturní reality takřka nutně vede k upozadění genealogické perspektivy v klíčové otázce, jíž je vsazení vznikajícího historického vyprávění českého a československého komunismu do kontextu tehdejší české historiografie, a především tradičního národně identitotvorného příběhu. Že si to autor uvědomuje, je patrné z některých stručných konstatování, jako když píše: „Československý komunismus, vyznávající utilitární způsob historického myšlení a od poloviny třicátých let výrazně se nacionalizující, nakonec našel ‘svůj’ historický příběh v neo-obrozeneckých vyprávěních Zdeňka Nejedlého.“ (s. 118) Jak k tomu dochází, už ale autor neukazuje. Ani to, že Nejedlého obrozeneco-komunistické vyprávění mělo mezi marxistickými historiky více odpůrců než příznivců a k čemu tento fakt vedl právě v reformních šedesátých letech, která jsou hlavní osou Sommerova výzkumu. Tehdy totiž nastala další fáze relativně úspěšného propojování marxisticky založeného narativu českého komunismu a českého národněhistorického příběhu na základě nového kompromisu mezi revizionistickým marxismem a českým pokrokářstvím, respektive historickými revolučními tradicemi (Karel Kosić, Robert Kalivoda). Tuto zásadní historickou otázku ovšem Sommer zodpovědět nemůže, protože objektem jeho studia je stranická historiografie, a nikoliv česká historiografie, nebo dokonce české historické myšlení dané doby.

Ani jedna z obou knih neodpovídá na jinou zásadní otázku, která má v českém i slovenském prostředí stejnou naléhavost, byť zároveň dosti odlišné historické kontury. Mám na mysli stále ještě příliš citlivou a konsenzuálně obcházenou otázku po původu, povaze a roli českého, respektive slovenského „národního komunismu“, a tím i národněkomunistického historického vyprávění. Uvědomuji si přitom, že není úplně férové vyčítat autorům, že neodpovídají na otázku, kterou si nekladou. Zároveň se ale ptám, zda vlastně v obou případech neměla zaznít.

U Adama Hudka je absence otázky po národním komunismu zdánlivě logická. Jednak po procesech s takzvanými buržoazními nacionalisty na začátku padesátých let fakticky ani nebylo možné národní komunismus na Slovensku veřejně artikulovat. Tato zátěž měla za následek, jak ostatně autor ve své knize přesvědčivě ukazuje, že i po roce 1963 byly slovenské emancipační postoje v politické i historické sféře formulovány velmi opatrně. Jednak se problematika slovenského národního komunismu – jakkoliv opomíjená – obvykle spojuje až se sedmdesátými lety, a tudíž se „zprofanovanou“ „normalizační“ elitou. Pokud by si však Hudek otázku „národního komunismu“ položil, objevili by se mu v jeho práci při popisu šedesátých let někteří noví aktéři, jako například Viliam Plevza či Vladimír Mináč, neboli hlavní budoucí představitelé „normalizačního“ slovenského národního komunismu. Počátky jejich národněkomunistického vyprávění zřetelně tkví v emancipačním slovenském komunistickém pohybu šedesátých let. Jeho základní kameny jak známo tvořila rehabilitace takzvaných slovenských buržoazních nacionalistů, zejména Gustáva Husáka a davistů, s tím spjatá rehabilitace Slovenského národního povstání, ale také rehabilitace slovenského povstání roku 1848. To jsou historická „symbolická centra“ (řečeno s Milošem Havelkou), jejichž reinterpretaci v historiografii sám Hudek zdůrazňuje. Chybí mu však širší kulturní zarámování historiografické produkce. Mináčova esej *Tu žije národ*, obsahující již většinu důležitých elementů slovenské národněkomunistické mytologie, je už z roku 1965. Jeho zcela zásadní *Dúchanie do pahrieb* vychází sice až v roce 1970, svými kořeny ale tkví ve slovenském národněemancipačním hnutí šedesátých let. Otázkou pro Hudka by pak bylo, co Mináče – kromě faktu, že nejde o historiografii, nýbrž o historizující esejistiku – interpretačně odlišuje například od Mesárošova výkladu revoluce z roku 1848, který Hudek ve své knize probírá.

S trochou nadsázky by bylo možné se ptát, není-li toto zpětné odsouvání budoucích národněkomunistických „normalizátorů“ z „liberalizujícího“ diskurzu šedesátých let stále ještě pozůstatkem politiky paměti osmašedesátníků a jejich nejvýznamnějších, stále vlivných představitelů z řad špičkových slovenských historiků, jakými byli a jsou Ľubomír Lipták, Jozef Jablonický, Július Mesároš či Ivan Kamenec. Ve své snaze o novou citlivost k národním aspektům a její zakomponování do marxistického dějinného schématu ostatně nestáli v šedesátých letech od budoucích národních komunistů zas tak daleko.

Také u Vítězslava Sommera by se na první pohled logicky dala odůvodnit absence tázání po národním komunismu. Soustředí se přece na Ústav dějin KSČ, který národněkomunistický narativ primárně nevytvářel. Současně ale sám autor charakterizuje stalinistickou historiografii jako dodržování „několika základních konstant typických v sovětském dějepiscectví doby stalinismu, propojených s tradičními motivy národní historiografie“: těmito konstantami bylo zaměření na národ a stát jako dvě základní entity, velký důraz na roli osobnosti v dějinách, dávající anonymním masám cíl jejich snažení, a také akcent kladený na rozpor mezi silami pokroku a silami reakce jakožto základní motor dějinného vývoje (s. 98 n.). Šlo tedy o myšlenkové a interpretační postupy, které Zdeňka Nejedlého přímo předurčovaly

k tomu, aby se stal bezmála neúspěšnějším představitelem „národního stalinismu“ přinejmenším ve středovýchodní Evropě.³

Protože Sommer nevěnuje pozornost stoupající národní senzitivě stranických historiků, uniká podle mého názoru z jeho zorného pole jedna podstatná stránka jejich politické angažovanosti. V šedesátých letech se z bývalých potíračů buržoazních národních tradic stávali podporovatelé a obhájci nejen stranického reformního projektu, ale ve svém sebepojetí často i mluvčí „celonárodních“ zájmů. Obrazně řečeno, v tomto období Nejedlého „národní stalinismus“ nahrazovalo něco, co bychom snad mohli pracovně nazvat Kosíkovým, Kunderovým, ale i Kaplanovým, Křenovým, Kuralovým či Hüblovým „národním reform-komunismem“.

Že se jedná o problematiku pro stranickou historiografii zásadní, ukazuje řada motivů, které Sommer dobývá z archivních materiálů a analyzuje – ať už je to například Kreibichova kritika českého nacionalismu, jak se projevovala u „partajních“ historiků, historická rehabilitace takzvané specifické československé cesty k socialismu z let 1946 až 1948 anebo také otázka hodnocení protinacistického odboje a protektorátu, jemuž jsou v knize věnovány mimo jiné vynikající pasáže o činnosti a dílu Jana Tesaře.

Otázka českého i slovenského národního komunismu (a stalinismu) a jemu odpovídajících historických legitimizačních narativů zůstává tak i nadále opomíjeným tématem historického bádání v obou zemích. Nemyslím, že by příčinou bylo nějaké „špatné svědomí“ českých a slovenských historiků. Mnohem spíše je za tím nedostatečně reflektovaný „národocentrický“ charakter soudobých dějin (výrazný ve srovnání s dnešním historickým studiem starších období), ale možná také teoreticko-metodologická nejistota u tématu, které teprve v poslední době získává opět na pozornosti v mezinárodním bádání.⁴ Nastolení otázky povahy a role „národního komunismu“ v obou zemích a jeho relativní úspěšnosti by však mohlo být jedním z klíčových předpokladů pro pochopení snahy části polistopadové historicko-politické produkce, vyzbrojené symptomatickým modelem totalitarismu, doložit „neorganickou“ povahu komunistického panství v národních dějinách.

3 Srv. KŘEŠŤAN, Jiří: Intelektuálové bez rozumu? Učenec Zdeněk Nejedlý a fascinující půvab komunismu. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 5. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Dokofán 2005, s. 15–41; GÓRNY, Maciej: *Przed wszystkim ma być naród: Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*. Warszawa, Trio 2007.

4 Srv. MEVIUS, Martin: Reappraising Communism and Nationalism. In: *Nationalities Papers*, roč. 37, č. 4 (2009), s. 377–400.

Diskuse

Vědecké revoluce a politické postoje

Jan Mervart

Mám-li psát o *Angažovaném dějepisectví* Vítězslava Sommera,¹ nestaví mě to do zcela jednoduché role. Jednak se kniha stala za necelé dva roky od svého vydání „klasikou“ svého žánru a pevnou součástí české historiografie soudobých dějin, jednak mě s jejím autorem pojí generační příslušnost i osobní vazby přesahující běžnou kolegiálnítu. První okolnost vylučuje rekapitulační pojetí, neboť obsah knihy dostatečně zdomácněl, druhé se zase přičí pochvalné pasáže o objevnosti a záslužnosti diskutované monografie. Jakkoli se ani jednomu úskalí nemohu zcela vyhnout, pokusím se v souvislosti s *Angažovaným dějepisectvím* zamyslet nad otázkami spjatými jednak s autorovými metodologickými východisky, jednak s českým reformismem a jeho zdroji.

Sommerova ochota brát stranické dějepisectví vážně, a nikoliv jako pouhý politický či propagandistický nástroj, případně jako jejich *by-produkt*, umožňuje, aby byl jeho text čten minimálně ve dvou rovinách: jako studie o nikoliv bezvýznamném segmentu české poválečné historiografie s přesahem do dějin humanitních věd ve stalinském a poststalinském období, a současně jako příběh stranických intelektuálů angažujících se při vytváření socialistické diktatury na přelomu čtyřicátých a padesátých let minulého století, posléze v jeho mírné subverzi a na konci šesté dekády při reformě stávajícího socialistického modelu. Na tomto místě je nutno zmínit ještě třetí pohled,

1 SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepisectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2011, 508 stran.

vykládající Sommerovu práci jako propagaci komunistické historiografie.² Apriorní předpoklad *nevědeckosti* určitého tématu je ovšem natolik normativní, že s ním nelze, respektive nemá cenu polemizovat; paradoxní je, že nápadně připomíná argumenty z etapy, kterou autor knihy označuje za první fázi stranického dějepisectví. Považují však v této souvislosti za slušné napsat, že Sommerovu knihu pokládám v prvních dvou zmíněných ohledech za mimořádnou.

Historiografii Vítězslav Sommer nepojímá jako „čistou“ vědu s vlastní „výlučnou historií“, ale pod vlivem sociálního konstruktivismu Bruna Latoura (zejména jeho *Science in Action*) především jako společensky podmíněný organismus, který nelze vykládat bez souvislostí sociálního a institucionálního zázemí jeho aktérů. Inspirován anglofonní produkcí o sovětské historiografii a inteligenci (Sheila Fitzpatricková, Roger D. Markwick) používá autor zároveň koncept vědeckých revolucí založených na změnách paradigmat, jak jej formuloval americký filozof vědy Thomas S. Kuhn. Vymezuje tak tři základní etapy stranického dějepisectví v podobě stalinské, poststalinské a reformní historiografie a poté na studiu rozsáhlého a málo využívaného souboru archivních i tištěných materiálů z dané doby popisuje jejich ustavování a nahrazování jedné paradigmatické etapy druhou. Autor čtenáře provází polozapomenutými texty a historiografickými spory, přibližuje ale také institucionální vývoj poválečného stranického dějepisectví a sociální zázemí tehdejších historiků.

Sledování proměn paradigmat stranické historiografie bezesporu představuje rámec pro funkční uchopení zvolené problematiky a výsledný obraz, jak jej autor předkládá, je z hlediska soudobé domácí historiografie přijatelný a inovativní zároveň. Přesto jsem se při čtení knihy o „angažovaném dějepisectví“ nemohl ubránit několika otázkám, jež lze bez dlouhých okolků shrnout jako vzájemné působení vztahů mezi vědou a politikou na jedné straně a proměnami jednotlivých paradigmat na straně druhé.

Úzké sepětí mezi politikou (politickou praxí stejně jako ideologií) a stranickou historiografií si autor uvědomuje více než dobře a přiznává je celému sledovanému dvacetiletí. Často se také zabývá politickým myšlením historiků, ať už to je při analýze stalinského vymezení vědy, při otřesení důvěry v Komunistickou stranu Československa kolem roku 1956 nebo v éře formování reformního programu šedesátých let. Ve chvíli, kdy vysvětluje paradigmatické zlomy, ovšem obrací svou pozornost takřka výhradně k dobovým textům, a přestože akcentuje politické souvislosti, nemohu se zcela ubránit výslednému pocitu, jako by nakonec přeci jen rozhodující impulzy pro střídání jednotlivých paradigmat připisoval samotné dějepisné produkci. Jakkoliv

2 Václav Veber nabízí tento výklad ve společné recenzi Sommerovy knihy a publikace slovenského historika Adama Hudka *Najpolitickejšia veda: Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968* (Bratislava, Historický ústav SAV 2010) v časopise *Securitas Imperii*, č. 21 (2), 2012, s. 254–258. Pro ty, kterým by se výše uvedené tvrzení zdálo vytržené z kontextu, cituji závěrečně Veberovo hodnocení: „V celé práci se autor tváří jako nezaujatý a nezainteresovaný badatel, ale už výběr tématu a jeho způsob zpracování naznačuje celkem jednoznačně, že je mu komunistická historiografie velmi blízká a že se nebrání tomu být jejím propagátorem. To se mi v dnešní době zdá už velmi anachronické, je to však upozornění na fakt, že komunismus má velmi tuhý život a vrací se neustále v nečekané podobě. To ovšem není nic radostného, v tomto smyslu je práce užitečná, varuje před tím, co může nastat.“ (Tamtéž, s. 258.)

autor vychází ze sociálního studia historiografie, analýza dobových textů ho dle mého soudu poněkud svádí k přeceňování povahy stranického dějepiscetví coby autonomní vědecké disciplíny a podceňování jeho imanentního napětí mezi politickou a vědeckou funkcí. Domnívám se, že k hlubšímu pochopení tehdejšího myšlenkového světa Sommerových aktérů je nutno akcentovat především tento vnitřní rozpor, v němž myslím hrálo politické přesvědčení prim na úkor vědeckých ambicí. Jsem ostatně toho názoru, že zmíněná teze platí jak pro stalinskou, poststalinskou i reformní historiografii, tak pro pozdější zapojení někdejších stranických historiků do činnosti disentu či politického exilu.³ Nejde mi samozřejmě, stejně jako Sommerovi, o to oddělovat jedno od druhého, zajímá mě spíše zhodnocení vzájemného poměru, jehož vychýlení není – jak se budu snažit dále ukázat – zcela zanedbatelné.

Mé tázání nechce zpochybnit autorovu periodizaci „tří fází“, směřuje nicméně k otázce, do jaké míry se skutečně jednalo o proměnu vědeckých paradigmat či o vědecké revoluce a nakolik šlo o změnu politických postojů představitelů stranické historiografie. Pokud Sommer vymezuje jednotlivé etapy stranického dějepiscetví, zůstává ke zvážení, zda se spíše nejednalo o změny politického myšlení příslušníků aparátu Ústředního výboru KSČ, pod jehož gesci Ústav dějin KSČ stejně jako Vysoká škola stranická (později politická) spadaly, než o změnu vědeckého pohledu a od něj odvozeného chápání světa.

Odkud například pramení na první pohled odlišný vývoj stranické historiografie a filozofie? Jak je možné, že v době tažení proti revizionistickým „úchylnkám“ Karla Kosíka, Ivana Svitáka a Ladislava Tondla v druhé polovině padesátých let byla česká stranická historiografie prakticky konformní? Rozhodně si nelze odpovědět poplatností prvního a spekulativností druhého oboru. Jestliže v marxisticko-leninském pojetí bylo dějepiscetví součástí historického a filozofie dialektického materialismu, obě dvě disciplíny původně vytvářely pevné pilíře stalinské vědy jako nástroje poznání skutečnosti a současně její revoluční přeměny. Nespocívá tedy odpověď spíše ve skutečnosti, že převážná většina protagonistů stranické historiografie nepatřila mezi běžné straníky, jako například filozofové nebo komunističtí spisovatelé, ale do nomenklatury aparátu Ústředního výboru KSČ, byť jejích nižších pater?

Rozdílnost postojů v tomto ohledu kontrastuje zejména tehdy, když srovnáváme chápání vědy: zatímco většina ostatní stranické inteligence od druhé poloviny padesátých let plédovala za vymanění vědeckého bádání z bezprostředního vlivu politiky KSČ, ve stranické historiografii podobné tendence nenajdeme. Prosazuje se v ní sice nárok na vědeckost, avšak v přísně politickém pojetí „budování socialismu novými metodami“, a nikoliv jako „konec panství ideologie“, která učiní „místo vědecké teorii“.⁴ Napětí tohoto druhu se ostatně dá vysledovat i na úrovni Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a institucí stranického dějepiscetví: jakkoliv se například František

3 Výrazným příkladem podobného přesahu je působení Karla Bartoška a jeho autorský podíl na *Černé knize komunismu*.

4 Tento obrat je vypůjčen ze známé diskuse o ideologii a vědě vedené na stránkách *Literárních novin* počátkem druhé poloviny 50. let (viz KOSÍK, Karel: Hegel a naše doba. In: *Literární noviny*, roč. 5, č. 48 (1956), s. 3). Vítězslav Sommer zmíněný stav sám konstatuje v závěru kapitoly o destalinizaci Ústavu dějin KSČ, když píše, že „místo v revizionistickou

Červinka a Robert Kvaček věnovali stejnému úseku novodobých dějin jako jejich kolegové v Ústavu dějin KSČ, do narativu stranické historiografie jednoduše nezapadali.

Ostatně není tak docela náhoda, že při kampani proti revizionismu nebyly kritizovány historické práce stranické provenience (ve smyslu vymezení *Angažovaného dějepisectví*), ale Kvačkova *Osudná mise*⁵ a Kalivodova *Husitská ideologie*. Rukopis druhé jmenované knihy přitom byl dokončen již roku 1957, v důsledku kritiky však mohl vyjít až o čtyři roky později.⁶ Narozdíl od stranických dějepisců, kteří na intelektuální podněty meziválečné levice prakticky nenavazovali, se Kalivoda otevřeně hlásil ke Kurtu Konradovi, jemuž je *Husitská ideologie* dedikována.

Přirozeně by musela být provedena modelová analýza jednotlivých faktorů, jež vstupovaly do procesu osobnostního formování tehdejších intelektuálů, domnívám se ovšem, že postoje stranických historiků byly ve srovnání s ostatní stranickou inteligencí zásadně předdefinovány jejich příslušností k aparátu Ústředního výboru KSČ. Zajisté, Sommerovi aktéři se v šedesátých letech zapojili do reformy státního socialismu (autor v této souvislosti skvěle popisuje vytváření legitimizačního příběhu československé reformy), avšak ještě jednou: nebyly tyto postoje poněkud odlišné od ostatních reformistů? Nejednalo se spíše o politický postoj, formovaný především prostředím aparátu Ústředního výboru KSČ, jehož nezanedbatelná část se vymezovala vůči garnituře Antonína Novotného, než o intelektuální reflexi Kosíkova, Kalivodova anebo třeba Kunderova či Vaculíkova typu? Aktivní zapojení stranických historiků do formulování oficiální reformní politiky v rámci „poradních sborů“ významných politiků pražského jara to dle mého soudu nepřímě dokazuje. Jakkoliv měly ostatní segmenty stranické reformní inteligence nemalý politický vliv, v těchto *think tankích* oficiálního reformismu nebyly zdaleka tak zastoupeny jako právě Sommerovi historici. Filozofové, literáti a publicisté se spíše podíleli na kritice politické praxe a na formulování radikálněji pojatého reformního programu. Jinými slovy, přestože byli členy KSČ, pocházeli z mírně odlišného politického prostředí a jejich reformismus se mimo jiné vyznačoval krajní opatrností vůči mocenským strukturám aparátu Ústředního výboru KSČ. Zatímco například straničtí historici považovali Zdeňka Mlynáře za dobře známého partnera, reformní intelektuálové soustředění kolem redakce *Literárních novin* a později *Literárních listů* vůči němu byli značně ostražití, neboť se v šedesátých letech podílel na řadě kampaní proti přílišným „výstřelkům“ kulturní stranické inteligence.

Vzhledem k širokému záběru monografie by bylo patrně pošetilé chtít po autorovi, aby svou pozornost věnoval také těm, kteří byli z dominantního diskurzu vytlačováni. Pokud však navážeme naše tázání tam, kde Vítězslav Sommer skončil, musíme konstatovat, že paradigma „normalizační“ stranické historiografie se nezjevuje jako záležitost importovaná zvnějšku, ale že mimo jiné čerpá ze zdrojů, jež byly právě v druhé polovině padesátých, a zejména potom v průběhu šedesátých let vytěšňová-

konfrontaci se stranickým vedením vyústil pouze ve formulaci kompromisního programu 'zvědečtění' stranické vědy" (s. 175).

5 KVAČEK, Robert: *Osudná mise*. Praha, Naše vojsko 1958.

6 KALIVODA, Robert: *Husitská ideologie*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1961.

ny. Jedním z pilířů „normalizačního“ paradigmatu tak nebude to, co by si postupně proboujávalo cestu jako nové, ale to, co již jednou bylo z dominantního vědeckého diskurzu vyloučeno.

Vedle vztahů vědy a politiky se na tomto místě dostávám k druhému problematickému bodu použití Kuhnova konceptu pro vývoj stranického dějepisectví. Přijetí teorie vědeckých revolucí totiž předpokládá, že dochází k radikálnímu převrácení dosavadního vnímání skutečnosti: „Kachny předrevolučního světa se ve světě po revoluci ukáží být králiky.“⁷ Každé nové paradigma je tak podle Kuhna zcela nesouměřitelné s paradigmatem dřívějším – jelikož se jedná takřka o „nový svět“, nelze ho porovnávat se světem předchozím. Aniž bych chtěl mezi pátou a sedmou dekádu dvacátého století pokládat rovnítko, rozhodně lze konstatovat, že právě pro „normalizační“ a stalinské paradigma Kuhnův princip nesouměřitelnosti neplatí. Stalin se sice v sedmdesátých letech nevrací ani jako symbol, avšak zastaveno a poté tabuizováno je tažení proti „kultu osobnosti“, do stranické historiografie se vrací řada starých motivů i dříve ostrakizovaných osobností, výlučnost československého příběhu je nahrazena „internacionalismem“ a podobně. Jistou souměřitelnost můžeme současně vidět i mezi reformní a „normalizační“ érou, ať už je to na úrovni „budování socialismu“ či v dovolávání se Lenina. Obecně platí, že v rámci jednotlivých etap stranického dějepisectví budeme nacházet spíše příklady souměřitelnosti než dokazovat opak. A to i navzdory (osobně mi sympatickému) náhledu na „normalizaci“ jako na svébytný projekt, který měl blíže k moderním diktaturám vně východního bloku než ke stalinismu.

Vývoj stranického dějepisectví, a nejen jeho, byl na počátku sedmdesátých let podruhé v krátké době přímo odvislý jednak od institucionálních proměn (zánik zázemí stranické historiografie popisuje autor na stranách 444–462) a jednak od výrazné proměny politicko-ideologického diskurzu. Stranická historiografie se na formování nové situace sice podílela, v primární instanci byla ale její institucionální podoba od těchto proměn přímo odvozena, stejně jako tomu bylo na počátku padesátých let. Změna paradigmatu ve stranické historiografii tak nebyla dána neudržitelností vědeckých hypotéz a teorií či výraznými objevy (přelomovými historickými pracemi) a proboujáváním nového, ale odehrála se naopak na základě politických změn, na nichž přestali mít aktéři reformního paradigmatu podíl. Vyčítat jim přílišné se-pětí s politikou dle mého soudu není na místě; historiografii jako politický zápas brali, jako takový ho prohráli, řada z nich současně zůstala politicky angažována až do konce života. Pojednání o nich jako o poražených anebo o těch druhých, kteří je porazili, musí být ovšem podrobeno dalšímu důkladnému studiu. Není pochyb o tom, že monografie Vítězslava Sommera bude pro takový počín nedocenitelným zdrojem informací i inspirace.

7 KUHN, Thomas Samuel: *Struktura vědeckých revolucí*. Praha, Oikoymenh 2008, s. 115.

Diskuse

O stranické historiografii

Zamyšlení nad jednou knihou a jejím tématem

Bohumil Jiroušek

Marxistická, či zřejmě přesněji marxisticko-leninská historiografie v Československu je přes vzrůstající zájem zejména mezi mladou generací vědců stále poměrně opomíjeným tématem, o stranické historiografii to pak platí téměř absolutně. Zaujaly proto již dílčí texty Vítězslava Sommera,¹ který své poznání na tomto poli posléze zúročil v knize *Angažované dějepiscevtví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, kterou vydalo v roce 2011 Nakladatelství Lidové noviny spolu s Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy v edici České dějiny. Sommer v ní přichází se syntetickým pohledem na dvacetiletý vývoje historiografie dělnického hnutí a Komunistické strany Československa v tak exponované době, jakou byla padesátá a šedesátá léta uplynulého století; následující dvacetiletí

1 Viz např. SOMMER, Vítězslav: Tři fáze stranického dějepiscevtví v padesátých a šedesátých letech. In: JIROUŠEK, Bohumil a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie: Kapitoly z dějin historiografie 20. století*. České Budějovice, Jihočeská univerzita 2008, s. 271–286; TÝŽ: Historiografie jako součást politiky: Zakladatelské období stranického dějepiscevtví v Československu (1950–1955) a jeho kořeny. In DEVÁTÁ, Markéta – OLŠÁKOVÁ, Doubravka – SOMMER, Vítězslav – DINUŠ, Peter: *Vědní koncepce a její institucionalizace po roce 1948*. (Práce z dějin vědy, č. 23.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2010, v. v. i., s. 97–157.

takzvané normalizace, která naopak i do této oblasti historiografie vnášela jakési „zmrtvění“, je už mimo autorův záběr. V tomto směru je nutné poznamenat, že Vítězslav Sommer dobře zvolil periodizační mezníky, jimiž vymezil své téma, neboť opravdu jde o období, ve kterém stranické dějepisectví prodělalo výrazný vývoj na cestě ke zvědečtění své produkce.

Vstupní kapitola práce přibližuje metodologická východiska, jichž se autor ve své práci přidržuje. V tomto ohledu zejména dokonale využil teorie ideální vědy a práce Thomase S. Kuhna, jeho úvahy o vědeckých revolucích a proměnách paradigmatu, na jejichž základě vystavěl příběh postupného zvědečtování stranické historiografie. Výrazně je také ovlivněn širší problematikou sociálního studia vědy, což v daném případě implikuje zkoumání historiografie ve vazbě na proměny politiky. Místy se zdá, že autor má blízko i k „hustému popisu“ Clifforda Geertze, ovšem dokáže si od něj uchovat dostatečný odstup, aby byla patrná hodnotová stanoviska, z nichž sám tematiku přehlídí. Zásadní přitom je, že Vítězslav Sommer nezapomíná rozlišovat mezi vědou a politikou, respektive ideologií, protože v souladu s právním teoretikem Jiřím Přibáněm soudím, že „věda je možná pouze tehdy, pokud její vnitřní kritéria pravdivosti a omylu nejsou odvozena od nějaké oficiální, politicky vynutitelné ideologie“;² věda musí mít kritéria pravdivosti nastavena jako hledání skutečnosti, byť s vědomím toho, že pravda je relativní, zatímco ideologická předpojatost vědecké bádání výrazně problematizuje, zejména v takovém případě, kdy si straničtí historikové pochybnosti – výslovně v padesátých letech – nepřipouštěli, ba dokonce byli ochotni upravovat fakta, jak ostatně autor také dokládá. V tomto směru je samozřejmě hodnocení stranické historiografie, která si nárokovala podíl na politickém rozhodování komunistického vedení, velmi obtížné, a je tudíž třeba ocenit, že se ho Vítězslav Sommer zhostil v celé monografii opravdu se ctí.

Stěžejní část práce tvoří tři vnitřně strukturované kapitoly, které zároveň reprezentují periodizační mezníky stranické historiografie ve sledovaném období. Od muzealizace nově utvářené kolektivní paměti Čechů a Slováků v raných padesátých letech (připomínky tradic dělnického hnutí, pražská muzea upomínající na Vladimira Iljiče Lenina a Klementa Gottwalda, ale třeba i dosavadním výzkumem opomíjené tradice rodných domků představitelů KSČ) a vylučování spisů odporujících dobovému kánonu z vědy i knihoven plyne výklad ke zvědečtování pohledu na minulost v procesu destalinizace, kdy stěžejní role připadne Ústavu dějin KSČ a také Vysoké škole stranické (tehdejší vývoj odráží i proměny názvů těchto institucí, jež autor podchycuje a zároveň osvětluje v dobových souvislostech), a poté přechází do let šedesátých, kdy i stranickou historiografii zasáhne vlna reformem, snad lze říci i revizionismu, třebaže v ní byla vždy patrná jistá snaha vycházet konsenzuálně s Ústředním výborem KSČ; i různí protagonisté a proudy stranické historiografie hledali oporu v nejvyšších stranických kruzích (revizionismus by tak

2 PŘIBÁŇ, Jiří: Na stráži jednoty světa: Marxismus a právní teorie. In BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÍČEK Vojtěch (ed.): *Komunistické právo v Československu: Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno, Masarykova univerzita 2009, s. 58.

v této souvislosti spíše mohl být chápán jako hlavní proud dobového marxistického myšlení i komunistické politiky, nikoli jako nějaká vnitřní opozice v jejich rámci).

Sommerova kniha přibližuje fungování stranických institucí, jejich publikační výsledky a platformy (mimo jiné sborníky, časopisy a „učebnice“ dějin KSČ), ale zároveň také spory – více či méně otevřené, přesto však zřetelné – které uvnitř stranické historiografie propukaly. V tomto směru se autorovi podařilo vystihnout i generační problematiku, která se v těchto sporech zračila – „zasloužili“ soudruzi bez vědeckých schopností (někdy i bez vzdělání) se postupně stávali pro mladé badatele překážkou v jejich vědeckém rozletu a koneckonců brzdili i činnost institucí, v nichž působili.

Při této příležitosti si zaslouží ocenit, že autor leckdy líčí i rané kariéry dosud publikujících historiků moderních dějin, přičemž někteří z nich by asi přešli tuto fázi svého působení raději mlčením; nicméně Vítězslav Sommer dokázal i takováto témata pojednat s odpovídající erudicí a bez jakékoli senzacechtivosti. Pokud jde o nechvalně proslulé „koryfeje“ stranického dějepisectví, přispěl Sommer například k objasnění kariéry Čestmíra Amorta a zásluhu má i na tom, že „oprášil“ a popsal historii pozapomenutých a důležitých institucí historického provozu, jako byl Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje, Komise pro dějiny závodů a další. Mnoho otázek samozřejmě mohl autor v takto syntetizujícím podání jen nastínit, a proto před ním zůstává celá řada badatelských možností, kam se dále ve výzkumu této problematiky ubírat, jak v daném časovém úseku, tak případně i za jeho hranicí (do budoucna by stála za výzkum například činnost Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ v éře „normalizace“).

Na Sommerově knize kromě jejího značného vědeckého přínosu oceňuji i její formální kvality, promyšlenou strukturu, přesné definování používaných termínů, kultivovaný jazyk a v neposlední řadě také výbornou znalost pramenů a literatury k tématu. Za zvláštní zmínku ovšem stojí samotný název práce – *Angažované dějepisectví*. Třebaže tento pojem není úplně tradiční, v jistém slova smyslu je ve srovnání s termínem „stranické dějepisectví“ mnohem šťastnější a výstižnější v charakteristice problémů historie jako „měkké“ vědy, jež velmi často – a relativně snadno – v minulosti (a možná i dnes) podléhala snaze ovlivňovat politiku, tedy svou současnost. Na druhé straně ovšem také platí, že politika má vždy tendenci přizpůsobovat výklad minulosti. Pro totalitarizující (a autoritativní) režimy je pak tato „angažovanost“, či přímo služebnost, typická měrou vrchovatou. Proto termín „angažované dějepisectví“ je zvolen vhodně a lze ho zřejmě přenášet i do dalších období, v nichž byla historie formována tlakem komunistické strany, ale i jiných stran s nároky na absolutní moc.

Stranická historiografie v Československu padesátých a šedesátých let uplynulého století má svá specifika, jež ji i z hlediska periodizace odlišují od celkového vývoje společnosti a koneckonců i od tehdejšího stavu marxisticko-leninské historiografie jako celku. Z hlediska historiografie východního bloku a jejího zvědečtění se mi jeví jako podstatný okamžik příprava a účast na desátém Mezinárodním kongresu historických věd v Římě roku 1955, kdy se pod vedením sovětských historiků jednoznačně rozhodli i jejich čeští kolegové pro věcnou argumentaci a opustili praxi

dokazovat pravdivost svých tvrzení pouhými citáty z „klasiků“ Marxe, Engelse, Lenina, Stalina a případně Gottwalda. Tato mezinárodní zkušenost, zahrnující setkání se západní historiografií, byla poměrně zásadní pro změnu myšlení některých československých historiků.³ Ve stranické historiografii, zaměřené primárně k dějinám KSČ, dalších komunistických stran, dělnického a revolučního hnutí, tedy k nejvíce hlídaným výsekům moderních dějin, tomu tak zřejmě nebylo. Z knihy Vítězslava Sommera plyne, že ono otevření spolupráci se Západem v této oblasti spadalo až do šedesátých let, a to v kontextu výzkumu protifašistického odboje, který se tehdy intenzivně prováděl fakticky v celé Evropě.

Vítězslav Sommer svou knihou položil skutečné základy výzkumu české stranické historiografie. Jeho knihu nebude další bádání v této oblasti již nikdy moci pominout, bude ji dále rozvíjet, možná někdy i v opozici vůči jeho závěrům, ale v každém případě s vědomím, že bez Sommerovy práce by byl každý další výzkum mnohem těžší. Základy bývají jen počátkem stavby, ale v tomto případě lze říci, že Vítězslav Sommer již vystavěl celkem slušný dům – znalosti o celku stranické historiografie jsou tu už položeny, dále ovšem bude třeba otvírat jednotlivé dveře a zjišťovat, co je za nimi – a nejspíše tam bude i mnoho úkrytů a labyrintů.

3 Srv. sborník JIROUŠEK, Bohumil (ed.): *Česká a československá účast na mezinárodních kongresech historických věd*. České Budějovice, Jihočeská univerzita 2006.

Diskuse

Mýty a legendy o nuceném vysídlení Němců *Zásadní analýza německého „vzpomínání a zapomínání“*

Petr Šafařík

HAHN, Eva – HAHN, Hans Henning: *Die Vertreibung im deutschen Erinnern: Legenden, Mythos, Geschichte*. Paderborn – München – Wien – Zürich, Schöningh 2010, 839 stran.

Historici Eva Hahnová a Hans Henning Hahn v roce 2010 předložili rozsáhlou analýzu německého diskurzu o nuceném vysídlení Němců ze střední a východní Evropy. Jejich kniha *Vyhnání v německé paměti* nese případný podtitul *Legendy, mýty, dějiny*. Autoři tak k debatě o důležitém tématu, které je stále zatíženo různými předsudky a stereotypy, přispěli pozoruhodným dílem, které by mohlo ovlivnit i způsoby, jak se o onom tematickém komplexu pojednává v dalších zemích. V České republice by taková inspirace byla velmi přínosná, neboť i zde – s nepřímou úměrou k prohlubujícímu se odbornému poznání tohoto tématu – působí „legendy a mýty“, a to také pod vlivem problematické části (sudeto)německého diskurzu o nucených migracích.¹

1 Ke kritice „mýtů a legend“ sudetoněmecké otázky v některých novějších pracích viz ŠAFAŘÍK, Petr: Die Legende eines gewissen Herrn Dolchstoß, ein geheimnisvoller Fragebogen und weitere Freuden. In: *Acta Universitatis Carolinae – Studia territorialia*, roč. 10, č. 3–4 (2010),

Podle dostupných informací se nechystá překlad monografie *Die Vertreibung im deutschen Erinnern* do češtiny, proto zde tuto knihu představím velmi obsáhle. Soudím totiž, že jde o jednu z nejvýznamnějších prací nejen k „druhému životu“ nuceného vysídlení Němců ze střední a východní Evropy, ale také k řadě témat německé i středoevropské politiky paměti a sebereflexe příslušné části poválečné i současné

s. 178–189; TÝŽ: Die Edward Beneš-Bücher der Publizistin Sidonia Dedina: Von einem Ausdruck des problematischen Kanons im Diskurs über den tschechisch-(sudeten)deutschen Themenkomplex. In: *Tamtěž*, roč. 12, č. 3–4 (2012), s. 71–106. – Řada faktografických chyb a interpretačních lapsů, které souznějí s tím, co kriticky analyzují Hahnovi, je přítomna v masmédiích. Kupříkladu nad filmem Juraje Herze *Habermannův mlýn* (2010, koprodukce Česká republika – Německo – Rakousko) na takové rysy poukázali Stanislav Balík (*Habermannův lynč a národní sebebičování*. In: *Lidové noviny*, 12.10.2010, s. 12 – článek je dostupný online na stránce <http://www.revuepolitika.cz/clanky/1362/habermannuv-lynch-a-narodni-sebebicovani>, staženo 12.8.2013) a Blahoslav Hruška (*Herzův mlýn mele naprázdno*. In: *Literární noviny*, roč. 21, č. 43 (2010), s. 12).

Ze starších prací kritických k „mýtům a legendám“ česko-sudetoněmeckého tematického komplexu srv. např. KUČERA, Jaroslav: Česká historiografie a odsun Němců. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1, č. 2–3 (1994), s. 365–373; KŘEN, Jan: Poválečná německá historická literatura o českých zemích. In: KOVÁČ, Dušan – KŘEN, Jan – LEMBERG, Hans (ed.): *V rozdělené Evropě: Češi, Slováci, Nemci a ich štáty v rokoch 1948–1989*. Praha, AEP 1998, s. 125–156; KŘEN, Jan: Česká a německá historická paměť. In: *Český časopis historický*, roč. 97, č. 2 (1999), s. 321–331, zejména s. 326–330; OLIVOVÁ, Věra: *Manipulace s dějinami první republiky*. Praha, Společnost Edvarda Beneše 2001; HOUŽVIČKA, Václav: *Návraty sudetské otázky*. Praha, Karolinum 2005, např. s. 354–363. – Důležité jsou v daném ohledu i recenze. Srv. např. kritický posudek Jiřího Peška (PEŠEK, Jiří: Češi a Němci à la Landsmannschaft. In: *Tvar*, roč. 4, č. 45–46 (1993), s. 15) na brožuru *Deutsche und Tschechen*, vydanou nákladem dvě stě tisíc kusů německou Spolkovou ústřednou pro politické vzdělávání (HABEL, Fritz Peter – KISTLER, Helmut – BLATT, Heinz: *Deutsche und Tschechen*. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 1993), stejně jako recenzi téhož autora na syntézu dějin Němců v Čechách a na Moravě (PRINZ, Friedrich (ed.): *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Böhmen und Mähren*. Berlin, Siedler 1993) v *Českém časopise historickém* (roč. 93, č. 1 (1995), s. 117–125). Obě uvedené recenze jsou snadno dostupné v publikaci *Německé dějiny optikou recensenta: Literatura o dějinách německy mluvících zemí střední Evropy 19. a 20. století v recenzích Jiřího Peška z let 1990–2002* (Praha, Historický ústav AV ČR 2004, s. 43–47 a 32–42, zde zejména s. 40–42). Srv. též recenze knihy Emilie Hrabovce *Vertreibung und Abschub: Deutsche in Mähren 1945–1947* (Frankfurt/M. – Bonn – New York – Wien, Peter Lang 1995 a 1996) od Jiřího Peška ve sborníku *Minulosti Západočeského kraje*, roč. 33 (Plzeň, Archiv města Plzeň 1998, s. 262–266) a Lubomíra Slezáka v *Českém časopise historickém* (roč. 95, č. 1 (1997), s. 195–202, zejména s. 197–200); srv. např. i pointovanou recenzi putovní výstavy „Kde domov můj: Stopy německo-české vzájemnosti v 19. a 20. století“ (KRAFT, Daniel ad. (ed.): *Kde domov můj: Stopy německo-české vzájemnosti v 19. a 20. století / Wo ist meine Heimat: Spuren tschechisch-deutscher Gemeinsamkeiten im 19. und 20. Jahrhundert. Ausstellungskatalog*. Dresden, Brücke/Most-Stiftung, 1999) od Evy Broklové (BROKLOVÁ, Eva: *Můj domov je tam, kde hučí voda po lučinách, bory šumí po skalínách...* In: BEDNÁŘ, Miloslav: *Spory o dějiny*, sv. 2: *Sborník kritických textů*. Praha, Masarykův ústav AV ČR 1999, s. 102–107). – Pokusem o rekapitulaci nejen historiografických debat o sudetoněmecké otázce byla zdrženlivě hodnotící studie: KOPEČEK, Michal – KUNŠTÁT, Miroslav: „Sudetoněmecká otázka“ v české akademické debatě po roce 1989. In: *Soudobé dějiny*, roč. 10, č. 3 (2003), s. 293–318.

historiografie a historické publicistiky. Důležité je toto pojednání také s ohledem na některé stránky mezinárodních vztahů Německa a jeho východních sousedů.

Několik slov o autorech knihy

Nejdříve krátce představím oba autory. Mnohým českým čtenářům jsou již známi jako badatelé zabývající se dějinami Němců ve středoevropských zemích a rovněž analýzami historiografického, politického i intelektuálního a kulturního zpracování tíživých kapitol vztahů Němců s jejich středoevropskými sousedy.²

Rodilá Češka Eva Hahnová (v minulosti publikovala také pod příjmením Schmidtová-Hartmannová) po odchodu do exilu působila v letech 1981 až 1999 v mnichovském Collegiu Carolinu. Opustila je kvůli sporu s tehdejšími ředitelem Ferdinandem Seibtem. Kontroverze se propojila s obsáhlou debatou o budoucnosti oboru východoevropských dějin a východoevropských studií (*Osteuropaforschung*) ve Spolkové republice Německo.³ V této diskusi, artikulované v letech 1998 a 1999 zejména v časopise *Osteuropa*, se kromě důsledků geopolitických proměn po roce 1990 a teoreticko-metodologických otázek projeví i generační rozdíly a odlišné postoje k politickým vazbám oboru za studené války.⁴

Hans Henning Hahn je profesorem moderních východoevropských dějin na Univerzitě Carla von Ossietzského v severoněmeckém Oldenburgu. O významném postavení Hahnových na německé historiografické scéně svědčí mimo jiné to, že byli

2 Viz HAHNOVÁ, Eva: *Sudetoněmecký problém: Obtížné loučení s minulostí*. Ústí n/L., Albis international 1996; HAHNOVÁ, Eva – HAHN, Hans Henning: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*. Praha, Votobia 2002; HAHN, Hans Henning – TRABA, Robert (ed.): *Deutsch-Polnische Erinnerungsorte*, sv. 3: *Parallelen*. Paderborn, Ferdinand Schöningh 2011 (knihla vyšla také v polském jazyce).

3 Srv. sebrané texty zmíněné diskuse v publikaci: CREUZBERGER, Stefan von – MANNTUEFEL, Ingo – STEINIGER, Alexander – UNSER, Jutta (ed.): *Wohin steuert die Osteuropaforschung? Eine Diskussion*. Köln/R., Wissenschaft und Politik 2000. Některé z těchto článků se nacházejí i plnotextově na pozoruhodných internetových stránkách manželů Hahnových věnovaných sudetistice a bohemistice (<http://www.bohemistik.de/evahahn/kdb.html>, staženo 12.8.2013). V českém prostředí zmíněná debata rezonovala s důrazem na německou bohemistiku v podobě – místy osobně zabarvené – polemiky mezi Jiřím Peškem a Evou Hahnovou (viz PEŠEK, Jiří: Diskuse o budoucnosti německého dějepisectví východní Evropy a o německé bohemistice. In: *Český časopis historický*, roč. 98, č. 2 (2000), s. 323–348; HAHNOVÁ, Eva: O „dějinných překážkách“ a česko-německém dialogu historiků: Dovětek ke zprávě o diskusi bohemistů v časopise *Osteuropa*. In: *Tamtéž*, č. 4 (2000), s. 813–819; PEŠEK, Jiří: Odpověď Evě Hahnové. In: *Tamtéž*, č. 4 (2000), s. 820–823).

4 Srv. OHLIGER, Rainer: Vertreibungsforschung, Ost(europa)forschung, „Deutschtumsforschung“? Zwei Debatten – ein Konflikt und einige (un)zeitgemässe Betrachtungen zu Pfingsten. In: *H-Soz-u-Kult* (<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/BEITRAG/essays/ohra0600.htm>, staženo 12.8.2013).

vybráni jako autoři hesla „Útěk a vyhnání“ (*Flucht und Vertreibung*) pro historickou příručku *Německá místa paměti*.⁵

Do diskusí o nuceném vysídlení Němců ze střední Evropy a různých stránkách nejen německé *politiky paměti a kulturní paměti* Hahnovi vstupují i coby publicisté a *veřejní intelektuálové*. V českém prostředí se zejména Eva Hahnová vyjadřuje v aktuálních historicko-politických debatách k česko-německým vztahům i dalším tématům, především v *Lidových novinách*.⁶ K příslušným otázkám bývá dotazována i pro anglickojazyčné zpravodajství připravované Českou tiskovou kancelář.

Ve Spolkové republice Eva a Hans Henning Hahnovi publikují – někdy ve spoluautorství – i v celostátních denících, jako jsou *Die Süddeutsche Zeitung*, *Die Frankfurter Rundschau* nebo *Die Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Historické eseje, v nichž autorská dvojice zajímavě polemizovala o metasouvislostech odborného a moralizujícího zpracování nucených přesunů obyvatelstva s americkým historikem Normanem Naimarkem, právním expertem a historickým revizionistou Alfredem de Zayasem nebo s vlivným německým sociálnědemokratickým politikem a publicistou Peterem Glotzem, mohli číst zájemci i v časopise *Soudobé dějiny*.⁷

Po roce 2000, kdy především kvůli vypjatým polsko-německým polemikám došly historicko-politické debaty o nuceném vysídlení Němců ze střední a východní Evropy⁸ k jednomu ze svých vrcholů – jablkem sváru byl tentokrát zejména plán Svazu vyhnanců (*Bund der Vertriebenen* – BdV) na zřízení vzpomínkové instituce Centrum proti vyháněním (*Zentrum gegen Vertreibungen*) v Berlíně – se Hahnovi v létě 2003 stali spoluiniciátory petice sto šestnácti německých a dalších středoevropských historiků a intelektuálů, která pod názvem „Pro kritickou a osvícenou diskusi o minulosti“ kritizovala koncept Centra proti vyháněním a plédovala za to, aby téma nebylo zneužito k utilitárním zájmům a k posilování historických resentimentů.⁹ Pro toto provolání se vžil název „Gerolsteinská výzva“ (*Gerolsteiner Aufruf*).

5 HAHN, Eva – HAHN, Hans Henning: *Flucht und Vertreibung*. In: FRANÇOIS, Etienne – SCHULZE, Hagen (ed.): *Deutsche Erinnerungsorte*, sv. 1. München, C. H. Beck 2001, s. 335–351.

6 Srv. např. recenzi na problematice dějiny Československa od Mary Heimannové (*Czechoslovakia: The State That Failed*. New Haven, Yale University Press 2009), která v mnohém souvisí se zde představovanou monografií (HAHNOVÁ, Eva: Úskalí jedné demytologizace. In: *Lidové noviny*, 23.1.2010, s. 29). Viz též rozvedení této kritiky (TÁŽ: O anglosaském provincialismu, české minulosti a jedné nové knize ze Skotska. In: *Britské listy*, 23.1.2010 – <http://www.blisty.cz/art/50907.html>, staženo 12.8.2013).

7 HAHNOVÁ, Eva – HAHN, Hans Henning: Staré legendy a nové návštěvy „Východu“: O obrazech dějin Normana M. Naimarka. In: *Soudobé dějiny*, roč. 14, č. 2–3 (2007), s. 488–500; TÍŽ: (Ne)patříčné poznámky k jednomu německému bestselleru: Alfred de Zayas o vyhnání Němců. In: *Tamtéž*, roč. 17, č. 1–2 (2010), s. 158–172; TÍŽ: Peter Glotz a jeho obrazy dějin. In: *Tamtéž*, roč. 11, č. 1–2 (2004), s. 178–187.

8 Slosloví „střední a východní Evropa“ (*Ostmitteleuropa*, *East Central Europe*) je pro tematický komplex nucených přesunů Němců ve 30. a 40. letech třeba chápat tak, že zahrnuje i Balkán a tamní pohyby německého obyvatelstva té doby.

9 Viz text výzvy na internetových stránkách manželů Hahnových (<http://vertreibungszentrum.de>, staženo 12.8.2013).

Archeologie vyhnaneckého diskurzu

V roce 2010 tedy Eva Hahnová a Hans Henning Hahn završili svůj dlouhodobý zájem o nacistické přesídlování, evakuace před postupující frontou, útěk, vyhnání a odsun Němců ze střední a východní Evropy¹⁰ rozsáhlou, více než osmisetstránkovou prací *Die Vertreibung im deutschen Erinnern*.

V úvodu autoři poukazují na důležitost, jakou zaujímá obraz nuceného vysídlení Němců v kolektivní identitě německého národa. Záhy konstatují, že se v řadě politických, publicistických i historiografických pojednání informace o nuceném vysídlení podivně rozcházejí, což se jim zdá zarážející jednak kvůli relativní časové blízkosti daného tématu a dostatku pramenů, jednak kvůli nesporné vyspělosti německé historiografie, schopné kvalitně zpracovávat i velmi náročná témata (s. 9). Poté Hahnovi ohlašují záměr zjistit příčinu oněch odlišných informací, a to diskurzivní analýzou široké množiny textů, kterou označují jako „vzpomínky“ (*Erinnerungen*) v nejširším smyslu slova nebo vzpomínkové obrazy (*Erinnerungsbilder*). Mezi zkoumané výpovědi vskutku zařadili velmi pestré prameny včetně masmediálních a beletristických textů.

Za cíl svého pojednání si autorská dvojice uložila zaprvé průzkum dějin německého vzpomínání na nucené vysídlení, zadruhé dějiny vysídlenců, a to s důrazem na porovnání jejich vzpomínek s tradovanými oficiálními, státem podporovanými historickými obrazy. „Mýtem vyhnání“ (*Mythos der Vertreibung*) badatelé nazývají narativ, který podle nich zůstává už zhruba půlstoletí v podstatě neměnný a který spočívá na ustálených řečnických obratech a na výpovědích, jejichž obsah kriticky neproověřila moderní historiografie (s. 10).

V první části, nazvané „Vyhnání 60 let poté – galerie obrazů vzpomínek“ (*Die Vertreibung 60 Jahre danach – eine Galerie der Erinnerungsbilder*), se Hahnovi věnují současným rozšířeným německým reprezentacím nuceného vysídlení a jejich obvyklým historiografickým, politickým, publicistickým i aktivistickým rámcům a interpretacím. Svůj přístup přirovnávají ke konceptu umělecké galerie, která chce kompozicí výstavy ukázat strukturální podobnosti mnoha děl a zároveň umožnit detailní analýzu vybraných podání.

Autoři předesílají, že nebudou nabízet chronologický výklad, ale propojovat jednotlivá podtémata a problémy podle vnitřních souvislostí. V knize několikrát používají přirovnání k labyrintu. A skutečně již první kapitola obsahuje řadu ukázek rétoricky, eticky či politicky velmi ambiciózních – a faktograficky zpravidla velmi nepřesných – výroků o nuceném vysídlení Němců ze střední a východní Evropy, v nichž zaznívají teze o „strašlivém bezpráví“, „celoevropské katastrofě“, „zloči-

10 V tomto textu používám pro souhrnné označení těchto pěti různých procesů většinou sloví *nucené vysídlení*. Při souhrnném označení objektu a subjektu oněch procesů, tedy Němců ze střední a východní Evropy, volím výraz *vysídlenci*, a někdy jej užívám i v souvislosti s akcemi Svazu vyhnanců, abych průběžně připomínal překérnost pojmové roviny dané problematikou. Ta je jedním z důležitých podtémat monografie manželů Hahnových i tohoto článku.

nu tisíciletí“, „vyhnaneckém holocaustu“ (*Vertreibungs-Holocaust*) a tak podobně (s. 21–24).

V tomto kaleidoskopu, začínajícím doklady z let 2003 až 2005, kdy příslušný diskurz zažíval jeden ze svých nejnovějších vrcholů,¹¹ nalezneme například sporná vyjádření kardinála Karla Lehmana (v letech 1987 až 2008 předsedy Německé biskupské konference), spolkové kancléřky Angely Merkelové nebo německého prezidenta Johannesera Raua. Velmi účinným prostředkem předkládané „archeologie diskurzu“ je paralelní prezentace – někdy i v graficky odlišených rámečcích – různých citátů k jedné a téže události či problému, jako je například počet nuceně vysídlených Němců (s. 39 n. a 42 n.), výroky o útocích na Němce v Ústí nad Labem 31. července 1945 (s. 69) nebo krajně ostré odsudky Edvarda Beneše (s. 92).¹² Hahnovi tyto soudy či historické obrazy konfrontují s ověřenými fakty a doplňují krátkými analýzami jednotlivých diskurzů. Ukazují přitom mimo jiné, jak mnozí němečtí mluvčí stále čerpají z překonaných zdrojů, problematických často i hodnotově, někdy připomínajících dokonce rétoriku národovecké (*völkisch*) nebo i nacistické propagandy. Rozkrytí takových souvislostí je povětšinou šokující a vyznívá vůči řadě současných aktérů a komentátorů politiky paměti značně nelichotivě. Například se tak několikrát ocitá v nepříjemném světle Micha Brumlik, německý profesor pedagogiky a publicista, který často píše – s moralistními akcenty – o vyrovnávání s německou minulostí. Hahnovi ukazují jeho (určitě nevědomou) závislost na starších přístupech, jejichž nositelé byli Brumlikovi, spjatému kdysi s takzvanou novou levicí a později členovi německých Zelených, politicky značně vzdáleni (s. 52 a 76 n.).¹³

Z výrazných událostí, u nichž se v široké škále německé literatury sahající od vzpomínek pamětníků po některé akademické práce a eseje vyskytuje mnoho nesrovnalostí i nezájmu o současnou historiografickou poznání, autorský pár nejdří-

11 Připomeňme, že tehdy v Německu probíhala vlna „znovuobjevování“ Němců coby také (a jakoby stále více a především) *obětí* druhé světové války. Přispěly k tomu tehdy mj. debaty o novele Güntera Grasse *Jako rak* (Im Krebsgang) z roku 2002 a o knize *Oheň* (Der Brand) z téhož roku publicisty Jörga Friedricha o spojeneckém bombardování Německa, která i „diskurzivním přepisem“ výrazů jako *Einsatzgruppen*, *Krematorien* a *Bücherverbrennung* vzbudila v části veřejnosti obavy z historického revizionismu. Rok 2002 byl také rokem parlamentních voleb v Německu, Rakousku, Maďarsku, Slovensku i v České republice a téma nuceného vysídlení Němců v nich nezanedbatelně rezonovalo. S blížící se přístupovou vlnou zemí střední a východní Evropy do Evropské unie (2004) kulminoval diplomatický tlak Německa a Rakouska na Českou republiku v agendě zavádějícím způsobem nazývané *souslovím* „Benešovy dekrety“.

12 Škoda že ony rámečky s výňatky z pramenů – jindy využité pro obsáhlejší citace z jednoho a téhož zdroje, např. k otištění záznamů z jednání Spolkového sněmu (s. 428 n.) – neregistruje jeden ze seznamů v doprovodném aparátu knihy, tak jako je tomu u tabulek a obrazových materiálů (s. 829–831).

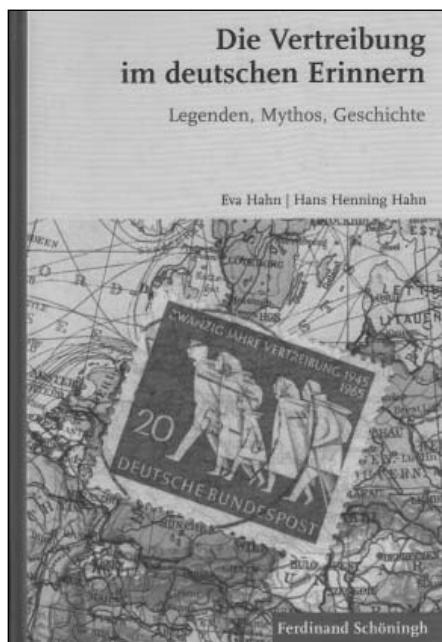
13 Podotýkám, že Micha Brumlik je signatářem výše zmíněné „Gerolsteinské výzvy“, kterou Hahnovi spoluiniciovali. V jejich knize je mnoho podobných míst, která napovídají, že se autorský pár i při razantní kritice snažil postupovat *sine ira at studio* a neomezovat se vazbami z podobných občanských aktivit.

ve vybírá takzvaný případ Nemmersdorf. Šlo o incident ve východopruské obci (dnes Majakovskoje v Kaliningradské oblasti Ruské federace), kde německé civilní oběti po útoku Rudé armády v říjnu 1944 využila a výrazně zveličila nacistická propaganda. Ta ovlivňuje část příslušné literatury dodnes, aniž by si to mnozí autoři uvědomovali – přímá souvislost se totiž vytratila v příslovečném „labyrintu textů“, který rozvrhly již první vlny poválečného (západo)německého vzpomínání na nucené migrace (s. 52–65). Další událostí, jejíž „druhý život“ Hahnovi představují rozkrýváním důležitých diskurzivních vrstev a jejich rétorických spojů, jsou násilnosti proti Němcům v Ústí nad Labem 31. července 1945 (s. 65–77).

K častým řečnickým figurám, které autoři opakovaně dekonstruují, patří tvrzení o nečekanosti, překvapivosti poválečných útoků proti Němcům. Opírají se někdy o vzpomínky jen velmi malého počtu pamětníků, přesto ale vytvářejí obraz jakési odvěké, pouze přechodně skrývané protiněmecké zášti a záludnosti nepřátel (s. 85). Taková představa má dlouhé kontinuity až ke starým vyhoceně nacionalistickým stereotypům.

Hahnovi v souvislosti s obrazy násilí spáchaného na Němcích poukazují nejen na „evergreen“ daného diskurzu – uvádění nepravdivých, obrovsky nadsazených číselných údajů o počtech obětí nuceného vysídlení – ale i na mnohé drobnější, v úhrnu však podobně závažné lapsy některých vlivných spolutvůrců současného německého historického vědomí. S oporou v monografii Jiřího Peška a Václava Ledvinky o dějinách Prahy¹⁴ například dokazují, že fotografie, která je v knize *Velký útěk* dramaturga televizních dokumentárních sérií o německých dějinách a popularizátora dějin Guido Knoppa¹⁵ opatřena popisem „Mrtvoly zavražděných Němců“, ve skutečnosti zachycuje české oběti nacistů na pražském Pankráci z 6. května 1945 (s. 85). Hahnovi navíc dokládají, že i v archivu, který Knopp v knize uvádí jako zdroj daného snímku, je popisek uveden správně.

Krátký exkurz: Televizní dokumenty, pod nimiž je Guido Knopp podepsán jako scenárista nebo dramaturg a vedoucí redakce soudobých dějin německé veřejno-

14 PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav: *Praha*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2000 (o rok později následovalo německé vydání v téměř nakladatelství).

15 KNOPP, Guido: *Die große Flucht*. München, Econ 2001.

právní televize ZDF,¹⁶ jsou velkým, vpravdě globálním vývozním artiklem.¹⁷ Také české diváky jimi opakovaně a v intenzitě vpravdě zarážející sytí různé televizní stanice (cykly *Hitlerovi muži*, *Hitlerovy ženy*, *Hitlerovi válečníci* a podobně). Pro tyto snímky a související knižní publikace je příznačné i problematické zacházení se svědectvími pamětníků.¹⁸ Hahnovi na Knoppovy nepřesnosti a zjevně nedosta- tečné rešerše a kritiku pramenů upozorňují rovněž u dalších podtémat, jako je zmíněný případ ústeckého lynčování Němců v létě 1945 (s. 66), nebo u základních tezí týkajících se útěku Němců před postupující sovětskou armádou (s. 274–276).

Jiná z podkapitol první části se věnuje problematické historické publicistice ně- meckého zpravodajského týdeníku *Der Spiegel*. Eva Hahnová a Hans Henning Hahn prokazují značnou dávku důvtipu i stylistické brilantnosti, když příslušnou pasáž předkládají v podobě fiktivního dialogu historika s novinářem *Spiegelu*, respektive se *Spiegelem* jako takovým. Na osmi stranách se jim povedlo v přístupu uznávaného týdeníku doložit řadu závažných pochybení a argumentačních nectností, včetně zamlčování důležitých faktů, vytrhávání informací z kontextu a používání zavádě- jících metafor či rétorických postupů, které mají v Německu dlouhou tradici, někdy opět sahající až do doby nacismu.¹⁹ To platí například o zkreslování míry a podoby protiněmecké rétoriky sovětského spisovatele Ilji Erenburga v jeho propagandistické činnosti za druhé světové války (s. 32).²⁰

Podobně dlouhé a leckdy vskutku nehorázné kontinuity, zdomácnělé i v institu- cích a publikacích nejedné jinak respektované organizace nebo osobnosti, předvá- dějí Hahnovi – dílem s odkazy na starší historiografické práce Johanna Wolfganga

16 Počátkem února 2013 Knopp po bezmála třiceti letech v této funkci odešel do penze.

17 Tiskové zprávy uvádějí prodej televizních dokumentů z dílny Guida Knoppa do více než 150 zemí a překlad jeho knih do více než čtyřiceti jazyků (srv. např. <http://www.presseportal.de/pm/7840/2407136/-goodbye-guido-knopp-letzste-moderation-zdf-history-zdf-intendant-und-chefredakteur-wuerdigen>, staženo 12.8.2013).

18 Srv. např. NÄPEL, Oliver: Historisches Lernen durch „Dokutainment“? Ein geschichtsdidaktischer Aufriss. Chancen und Grenzen einer neuen Ästhetik populärer Geschichtsdokumentationen analysiert am Beispiel der Sendereihen Guido Knopps. In: *Zeitschrift für Geschichtsdidaktik*, roč. 2 (2003), s. 213–244 (článek je dostupný online na stránce <http://www.uni-muenster.de/Geschichte/AHhist-dida/Naepel/download/Knopp.pdf>, staženo 12.8.2013).

19 Poznatky o tom, že *Der Spiegel* patřil po výše zmíněném přelomovém roce 2002 k velmi důležitým médiím při německém sebeobjevování jakožto obětí druhé světové války, přináší i monografie Maren Rögerové *Flucht, Vertreibung und Umsiedlung: Mediale Erinnerungen und Debatten in Deutschland und Polen seit 1989* (Marburg, Herder-Institut Verlag 2011, zejména s. 79–104). Maren Rögerová ukazuje i obecněji, že současné německé narativy o poválečném vyhnání a zdůrazňování vlastní role obětí vykazují silnou setrvačnost s diskurzem, který se v Západním Německu zformoval záhy po druhé světové válce.

20 Jen ve vysvětlivkách Hahnovi poukazují na to, jak silně je toto téma provázáno s dalšími podtématy jejich monografie – s tzv. případem Nemmersdorf a s pochybným psaním o Erenburgově válečné propagandistice ze strany autorů, které Hahnovi opakovaně kritizují v jiných souvislostech. Jedná se zejména o již zmíněné Guida Knoppa a Alfreda de Zayase. Přidat k erenburgovskému tématu ovšem mohli také Normana Naimarka, jehož zmiňují v jiných souvislostech.

Brügela a novější zjištění Tobiae Wegera – znovu také na příkladu temného obrazu Edvarda Beneše v nemalé části německé publicistiky i odborné literatury věnované vyhnání a odsunu Němců z Československa (s. 91–98).

V jedné z dalších kapitol předkládá badatelský pár polemiku s knihou Detlefa Brandese *Cesta k vyhnání*²¹ a tvrdí, že navzdory řadě zjištění o politice polské a československé exilové vlády v Londýně se Brandes se svou tezí o jejich velkém vlivu na odsunové rozhodnutí Spojenců mýlí. Hahnovi poukazují na – Brandesem údajně nedoceňované – postoje části odborných poradců britského ministerstva zahraničí, kteří doporučovali radikální poválečný postup vůči Němcům ve střední a východní Evropě již na jaře 1940 (s. 101). Dílčí závěr, že Detlef Brandes navzdory svým pilným rešerším podpořil neudržitelné teze vyhnaneckých organizací o fatálním vlivu polských a československých politiků na „cestu k Postupimi“, je závažný (s. 102 n.).

Opakovaně a z mnoha perspektiv Hahnovi polemizují s přístupem, který problematiku nuceného vysídlení Němců a dalších nucených migrací v Evropě dvacátého století vykládá téměř monokauzálně jako důsledek nacionalistického úsilí o etnickou homogenitu evropských států. Podle autorského páru zastánci tohoto „velkého vyprávění“ rádi označují dvacáté století za věk etnických čistek, v němž vidí integrální nacionalismus jako naprosto dominantní sílu či paradigma. Někteří autoři přitom mají tendenci klást rovnítko mezi holokaust a nucené přesuny Němců, případně do galerie zastánců etnických čistek kladou bez většího rozlišování politiky jako Adolfa Hitlera, Josifa Vissarionoviče Stalina a Woodrowa Wilsona, Winstona Churchilla či Edvarda Beneše. Hahnovi tuto problematiku naraci nacházejí a odmítají zejména u historiků, jako jsou Norman Naimark, Hans Lemberg či Götz Aly,²² ze starších pak Theodor Schieder,²³ Eugen Lemberg či Gotthold Rhode. Z politických osobností se takto pozastavují například nad výrokem někdejší vysoce postavené političky německých Zelených Antje Vollmerové na půdě Spolkového sněmu z května 2002, kdy byla místopředsedkyní toho to zákonodárného orgánu (s. 105). Autorská dvojice přitom opakovaně upozorňuje na *další příčiny* nuceného vysídlení Němců ze střední a východní Evropy, než byl nacionalismus tíhnoucí k etnicky homogennímu státu.

Eva a Hans Henning Hahnovi si všímají také toho, jak se část zastánců oné problematice narace o dominantním vlivu integrálního nacionalismu snaží evropeizovat zpracování historie nucených migrací, přičemž více či méně reflektovaně prosazuje specificky německou politiku paměti (s. 103–111). Mnohostranně dokládají, že se tuto politiku paměti ve Spolkové republice po roce 1990 s novou intenzitou snaží

21 Český překlad: BRANDES, Detlef: *Cesta k vyhnání 1938–1945: Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska*. Praha, Prostor 2002.

22 Ještě pregnantněji tak vůči třem jmenovaným historikům činí Hans H. Hahn ve dvojrecenzi pojednávající o sborníku obsahujícím i jejich statě: FAULENBACH, Bernd – HELLE, Andreas (ed.): *Zwangsmigration in Europa: Zur wissenschaftlichen und politischen Auseinandersetzung um die Vertreibung der deutschen aus dem Osten*. Essen, Klartext 2005 (Hahnova recenze je dostupná na stránce <http://www.bohemistik.de/erinnern.html>, staženo 12.8.2013).

23 V úvodu recenzované knihy se Hans H. Hahn představuje také jako student Theodora Schiedera, což jej prý přivedlo k zájmu o téma nucených migrací (s. 16).

ovlivňovat diskurz představitelů německých vysídleneckých organizací a publicistů přejímajících jejich přístup. Oproti minulosti je nyní začasté dovedněji propojován s obecnějšími tématy a hodnotami (lidská práva, ochrana menšin atd.). Hahnovi to ukazují mimo jiné na příkladu Centra proti vyháněním a také u souvisejících výstav „Vynucené cesty“ (*Erzwungene Wege*) z roku 2005 a „Útěk, vyhnání, integrace“ (*Flucht, Vertreibung, Integration*) o rok později. První výstavu připravilo Centrum proti vyháněním, druhou státní příspěvková organizace, respektive veřejnoprávní instituce Dům dějin Spolkové republiky Německo (*Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*). Autorská dvojice poukazuje na problematické rysy, které oba tyto výstavní počiny sdílely (s. 103–105).

Jak je zřejmé, archeologie daného diskurzu v podání Hahnových místy přináší velmi třeskaté důkazy – kupříkladu když dokazuje velkou rétorickou podobnost mezi zpolitizovanými tezemi historika Theodora Schiedera z roku 1960 (byl velmi důležitou postavou raných poválečných, politicky značně instrumentalizovaných historiografických reflexí vysídlení) a projevem spolkového prezidenta Johanna Raua z roku 2003 (s. 23). Mimochodem, také současný německý spolkový prezident Joachim Gauck má k podobným postojům blízko; i po zvolení hlavou státu je uváděn mezi prominentními podporovateli Centra proti vyháněním, které představuje krajní úsilí o germanocentrické využití evropeizační rétoriky spjaté s oním „místem paměti“.²⁴

Potlačené vzpomínky

Ve druhé části, nazvané „Potlačené vzpomínky“ (*Die verdrängte Erinnerungen*), se Hans a Eva Hahnovi ve snaze najít kořeny tendenčního diskurzu o nucených přesunech Němců ve třicátých a čtyřicátých letech vracejí do starší minulosti a obsáhle pojednávají o tématech a souvislostech, které jsou opomíjeny nebo zásadně, někdy opravdu křiklavě, zkreslovány. Je to zejména historie německých menšin ve střední a východní Evropě po roce 1918 a politika výmarské republiky vůči nim, reflexe jejich postavení v národovecké (*völkisch*) a nacionálněsocialistické publicistice a posléze i v reálné politice.

Významným počinem manželů Hahnových je zde zejména srozumitelné ozřejmení té části procesu zahrnovaného pod pochybný pojem *vyhnání*, kterou bylo nucené přesídlování německých menšin z východní a jižní Evropy nacistickými úřady a posléze evakuace i spontánní útěk před postupující Rudou armádou. Při zvládání velmi složité, mnohvrstevnaté látky si autoři vypomohli pěti exkurzami – graficky odlišenými pasážemi v rozsahu od dvou do deseti stran, kde čtenáře hutně seznamují

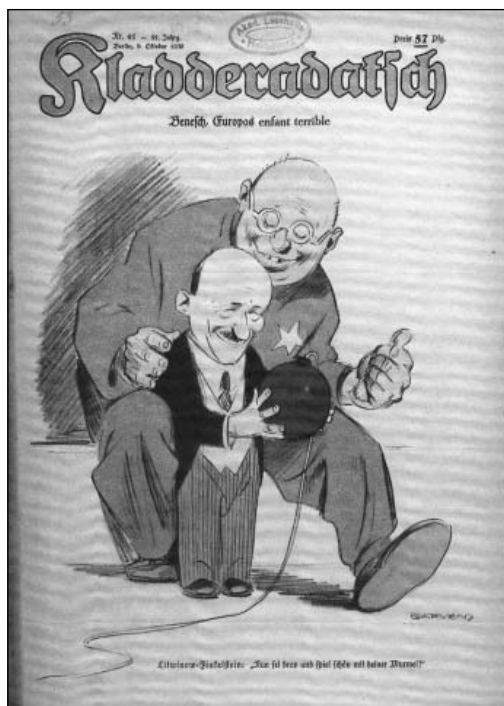
24 Viz internetová stránka Centra proti vyháněním a její sekce „Lidé na naší straně“ (*Menschen an unserer Seite*) (<http://www.z-g-v.de/aktuelles/?id=40>, staženo 12.8.2013). Není divu, že i další zde uvedení příznivci se objevují v knize manželů Hahnových jako spolutvůrci či podporovatelé diskurzu, jehož problematičnost analyzují. Jmenujme např. politologa a bývalého bavorského ministra kultury Hanse Maiera (s. 42 a 551), českého politologa Rudolfa Kučery (s. 550) nebo filozofa Rüdiger Safranského (s. 630 n).

s významnou dílčí problematikou, jako byly například mezinárodní a územní změny po první světové válce nebo vývoj a hlavní teze všenežmecké a národovecké rétoriky (s. 129–136).

Mezi hlavní omyly a „legendy“, proti nimž zde autoři brojí, patří zakořeněná teze, že zbytečně vysoké ztráty evakuovaných a prchajících Němců zavinili jednotliví fanatičtí gaulajtrři a další nacističtí funkcionáři (s. 274 n.), zatímco wehrmacht postiženým oběťavě pomáhal a počínal si vůbec čestně (s. 295). Hahnovi zdůrazňují, že do překérní situace dostal Němce na východních německých a na okupovaných územích nacistický režim přičiněním všech svých složek a že si jeho vedoucí místa následky nepřipravené, respektive krajně opožděné evakuace uvědomovala.

Z jinak téměř nepřipomínaných svědectví pamětníků uvádí autorská dvojice i vyprávění nejen o ochablé morálce wehrmachtu, ale také o případech rabování a dalších formách tvrdého jednání německých vojáků vůči svým „soukmenovcům“ (s. 282 n.). Hahnovi zpochybňují vysídlenecké „legendy a mýty“ místy i značně pointovane, jako když se nad případem, kdy bylo 6. května 1945 ve Vratislavi nacistickými úřady zastřeleno čtyřřiadvacet příslušníků německé domobrany (*Volkssturm*), ptají, zda jsou tito mrtví v německé kolektivní paměti řazeni mezi oběti nacistických zločinů nebo mezi oběti vyhnání (s. 283).

Téma bitvy o Vratislav v německé kolektivní paměti je v druhé části knihy pojednáno jako případová studie, v níž autoři rozbíjejí stále tradované představy, že za vysoké počty obětí z řad německých civilistů může ukrutnost Sovětů. Vymezují se tak i vůči německým historikům zvučných jmen, jako jsou Eckart Conze či An-

Karikatura Edvarda Beneše jako zlobivého dítěte Evropy na obálce německého humoristického týdeníku z 9. října 1938 je doplněna pokynem sovětského ministra zahraničí „Litvinova-Finkelsteina“: „Teď buď hodný a hraj si hezky se svou kuličkou!“ Podle Hahnových „navzdory všem formálně stylistickým změnám se obraz Beneše z roku 1938 jako hrozivého enfant terrible Evropy v sudetoněmeckém tisku roku 2009 proměnil na obraz viru ohrožujícího Evropskou unii (ilustrace a citace z knihy manželů Hahnových *Die Vertreibung im deutschen Erinnern*, s. 94)

reas Hillgruber (s. 296); u druhého jmenovaného je jen s podivem, že tak Hahnovi nečiní častěji a výrazněji, neboť mimo jiné přispěl k šíření výše zmíněné „legendy“ o masakru v Nemmersdorfu.

Ve druhé části knihy je velmi silným tématem – i v České republice nedoceňované a málo známé – hodnocení Postupimské dohody a nové polsko-německé hranice ve Spolkové republice. Autoři ukazují, jak tyto akty i politickogeografickou realitu po roce 1945 kritizovali mnozí političtí činitelé Spolkové republiky (zejména v její rané fázi), jako například spolgoví prezidenti Theodor Heuss a Heinrich Lübke nebo sociální demokrat Wenzel Jaksch. Faktograficky nepřesné, významově tendenční soudy nalézají Hahnovi i u některých současných odborníků, zejména u právního experta Alfreda de Zayase (s. 297 n.), historika Götze Alyho (s. 301) nebo experta na mezinárodní právo Wilfrieda Fiedlera (s. 303 n.).

Jakkoli by bývalo prospělo nad výroky politiků ještě výrazněji zohlednit, nakolik se jednalo spíše o pouhou rétoriku ovlivněnou zvláštními fóry a příležitostmi, na nichž zaznívala,²⁵ tvrdost mnoha revizionistických prohlášení překvapí zejména ty, kteří mají za to, že raná Spolková republika přijala západní orientaci a poválečnou mapu střední a východní Evropy hladce.

Kladem monografie manželů Hahnových je to, že se neustále snaží propojovat a porovnávat časově odlehlejší události a interpretace s těmi současnými. Tak autoři připomínají i fakt, že německá spolgová vláda dodnes formálně neuznává mezinárodněprávní závaznost Postupimské dohody ve věci odsunu Němců (s. 303). Je ovšem škoda, že u natolik zásadního tvrzení odkazují jen na článek z deníku *Die Frankfurter Allgemeine Zeitung* z roku 1996 (s. 303). Když už zmiňují posudek významného právního experta Dietera Blumenwitze připomínající noty Spojených států, Velké Británie a Ruska, kterými v roce 1996 na žádost české vlády tyto země potvrdily své trvání na mezinárodněprávní závaznosti Postupimské dohody, mohli též – kupříkladu v dalším exkurzu – alespoň krátce pojednat i o tom, co pro danou problematiku (ne)znamenala Smlouva o konečném uspořádání ve vztahu k Německu (takzvaná Smlouva dva plus čtyři) z 12. září 1990 a relevantní smlouvy a deklarace Německa uzavřené po roce 1990 s jeho východními sousedy. Hahnovi sice zaměřili své pojednání výrazně na německé publikum, na jiných místech se ale snaží zdůraznit i takové souvislosti, jejichž dlouhodobé opomíjení či zkruslování ve Spolkové republice brání nemalé části i vzdělané a občansky aktivní německé veřejnosti, aby lépe porozuměla historickému vědomí východních sousedů SRN spojenému s druhou světovou válkou a jejími následky.

Otázku, zda a jakým způsobem mezinárodní smlouvy řeší či zohledňují příslušné historicko-právní problémy (včetně rozdílného hodnocení Mnichovské dohody nebo složité problematiky poválečných reparací, odškodnění nuceně nasazených osob a podobně), zde manželé Hahnovi prostě ponechávají stranou. Je to naprosto pochopitelné, vezmeme-li v úvahu už tak velký rozsah knihy a její zvládnutelnou

25 Kupříkladu některé revizionistické výroky, jež citují Hahnovi, mj. v podání kancléře Konrada Adenauera (s. 413), zazněly primárně pro uši vysídlenců nebo v soukromé korespondenci.

kompozici, stálo však za to nejdůležitější z těchto otázek a souvislostí alespoň zmínit, protože jednak k pojednávanému komplexu vyrovnávání s minulostí patří, jednak právě podobnými spoji a drobnými exkurzy Hahnovi u jiných podtémat nasvěcují mnoho důležitých skutečností a několik dalších by – už tak kompozičně značně náročnou – stavbu knihy jistě nepoškodilo.

Jak již o tom byla řeč, řadu dílčích motivů problematického německého *diskurzu o vyhnání* manželé Hahnovi sledují až k jejich původu v národoveckých, nebo dokonce nacistických postulátech a textech. Opakovaně tak činí především s pojmem „německého východu“ (*deutscher Osten*), v němž často – i v textech sepsaných dlouho po roce 1945 – splývají východní území někdejší Německé říše s oblastmi, které její součástí nikdy nebyly nebo které dokonce okupovala třetí říše.

Z autorů problematicky kritických výroků o nuceném vysídlení Němců, o Postupimské dohodě nebo poválečné „obraně Západu“ Hahnovi připomínají kupříkladu velkoadmirála Karla Dönitze, posledního vrchního velitele wehrmachtu a posledního říšského prezidenta (s. 293–295), nebo generála Heinze Guderiana, náčelníka generálního štábu (s. 476). Některé pochybné teze autorská dvojice „archeologicky“ sleduje opět až k publicistice nacistického tisku, kupříkladu k deníku *Völkischer Beobachter*. Poukazováním na tyto temné souvislosti Hahnovi posilují svůj apel na to, aby se onen diskurz konečně stal předmětem důsledné historické kritiky s dopadem širším než pouze v odborných kruzích.

Dalším z návratných motivů, s jejichž pomocí se kniha snaží přispět k rozbití výkladů tradovaných i historiky, jako jsou Karl Schögel nebo opět Götz Aly, je polemika s tezí, že za druhé světové války nebyl mezi demokratickým Západem a totalitním Východem rozdíl v přístupu k nuceným přesunům. Hahnovi ukazují na příkladu takzvaného Mabbottova memoranda, vypracovaného v britském Královském ústavu mezinárodních záležitostí (*Royal Institute of International Affairs*) v květnu 1940, že odborní konzultanti britské vlády jednali o nucených přesunech diferencovaně (s. 323–328). Obdobně hodnotí i jednu studii připravenou na jaře 1945 pro vládu Spojených států (s. 340 n.).

Do hlubin německé kolektivní paměti

Třetí část knihy, nazvaná „Ze zakladatelského období paměti“ (*Aus der Gründerzeit des Erinnerns*), se nejdříve zabývá otázkou, nakolik se světová veřejnost bezprostředně po skončení druhé světové války zajímala o těžkou situaci nuceně vysídlených Němců. Ve snaze bojovat se zakořeněnými, jako konzervant sebelibnosti působícími představami o všeobecném a zavlém protiněmectví té doby a domnělé tabuizaci tématu nucených přesunů Hahnovi na řadě příkladů ilustrují, že už v létě 1945 se na Západě objevovalo mnoho statí a aktivit vyjadřujících humanisticky založený odpor k násilí páchanému na německých civilistech a výjimkou nebyla ani stanoviska principiálně odmítající nucené migrace. I zde, stejně jako průběžně v celé své knize, autorský pár vyzdvihuje pozapomenuté osobnosti, které se veřejně vyslovovaly v tomto smyslu. Upozorním zde jen na pasáže věnované levicovému britskému spi-

sovatelem a nakladatelem Victoru Gollanczovi, jemuž se ve Spolkové republice dostalo velkého uznání za jeho knihu *Naše ohrožené hodnoty* z roku 1946, v níž kritizoval řadu stránek spojenecké politiky vůči poraženému Německu.²⁶ Hahnovi tvrdí, že se ale v SRN s Gollanczovými názory zacházelo velmi tendenčně – byly prý zkracovány ve prospěch konvenčního vyhnaneckého diskurzu, a to zejména kladením bezmála rovnítek mezi utrpením způsobeným nacismem a tvrdým zacházením s Němci.

Tak jako na jiných místech zde autoři prokazují značnou akribii; mimo jiné zjistili, že zmíněná Gollanczova kniha vyšla ve Spolkové republice ve zkráceném znění (s. 382). Podobný projev silné heuristiky, pracující i se svědectvím pamětníků, najdeme v knize kupříkladu tehdy, když Hahnovi s odkazem na pozoruhodné práce Johanna Wolfganga Brügela i na soukromý pramen z jeho pozůstalosti prokazují absurdní zveličování významu jednoho ostře protiněmeckého plakátu, který se objevil velmi krátce – prý na jedno jediné odpoledne v květnu 1945 – na pražských Vinohradech. Ještě v současnosti prý vycházejí texty, které onen plakát, stažený brzy z oběhu samotnou českou správou, vydávají za jasný důkaz obludnosti poválečného českého protiněmeckého rasismu (s. 363 n.).

Autoři se dále vracejí k rozboru utváření dominantního západoněmeckého diskurzu o nuceném vysídlení Němců v prvním desetiletí Spolkové republiky. Hlavní pozornost přitom věnují pracím německých novinářů a historiků. Z publicistiky Hahnovi v krátké případové studii probírají způsob psaní tehdy nově založeného týdeníku *Die Zeit*, budoucího významného liberálního listu (jakkoli i v něm zprvu působili někteří novináři s hnědou minulostí nebo nacionálně konzervativní orientací).²⁷ Na příkladu obsáhlého článku a ilustrace z února 1946 – tehdy ještě zveřejněných pod britskou cenzurou – zjišťují, že ani tento časopis téma útěku, vyhnání a odsunu Němců nepojednával věcně a nesnažil se rozkrývat příčiny oněch pohnutých dějů. Místo toho vytvářel dojem výjimečného utrpení Němců a stíral odlišnosti mezi nacistickou diktaturou a vládou Spojenců (s. 407). Na druhou stranu prý ale narozdíl od mnoha jiných tehdejších periodik o nuceném vysídlení nepsal agresivně, spíše vzbuzoval s uprchlíky a vysídlení z východu soucit (s. 408).

Z badatelů, kteří se tématem zabývali mezi prvními, Hahnovi vybírají mimo jiné historika Peter-Heinze Seraphima. Ve třicátých a čtyřicátých letech se zapojil – coby člen SA a NSDAP – do nacistické protizidovské propagandy a pavědy a účastnil se i kořistění uměleckých památek. Po druhé světové válce se jako badatel východoevropských studií věnoval také nucenému vysídlení Němců. Hans Henning a Eva Hahnovi kritizují jeho faktografické omyly, a především zcela tendenční výklady, které zlehčovaly povahu nacistické správy okupovaných zemí a šířily protiruskou xenofobii (s. 409 n.).

Jako protiváhu Seraphimova přístupu autoři krátce představují způsob, jakým se útekem a vysídlením Němců zabývala socioložka Elisabeth Pfeilová, jež se přitom

26 GOLLANZ, Victor: *Our Threatened Values*. London, Victor Gollancz Ltd. 1946.

27 Srv. např. HAASE, Christian – SCHILDT, Axel: „DIE ZEIT“ und die Bonner Republik: Eine meinungsbildende Wochenzeitung zwischen Wiederbewaffnung und Wiedervereinigung. Göttingen, Wallstein 2008.

ve čtyřicátých letech rovněž etablovala v nacistické vědě. V poválečných pracích Pfeilové věnovaných nucenému vysídlení a integraci Hahnovi vyzdvihují absenci politikaření, strážlivost a schopnost vidět děje v širších kontextech. Také tím zdůrazňují, že rané texty věnované nucenému vysídlení Němců ze střední a východní Evropy byly i ve Spolkové republice ve svém úhrnu relativně rozmanité (s. 411). V knize *Die Vertreibung im deutschen Erinnern* je to zároveň jeden z řady povzdechů nad pozdějším stavem, v němž Hahnovi takovou pluralitu a dostatečné povědomí i o dřívějších nekonvenčních náhledech postrádají.

Dále se zabývají formováním postojů vysídleneckých organizací a jejich důležitými proklamacemi, zejména takzvanou Chartou německých vyhnanců (*Charta der deutschen Heimatvertriebenen*) z 5. srpna 1950. I zde nabízejí jak analytické, zpravidla velmi kriticky vyznívající vhledy do dějů a textů vysídleneckých organizací z prvních poválečných let, tak polemické posudky toho, jak se k těmto tématu stavějí někteří současní autoři. V souvislosti se zmíněnou chartou se věnují především Manfredu Kittelovi, současnému řediteli spolkové nadace Útěk, vyhnání, smíření (*Flucht, Vertreibung, Versöhnung*) – organizace založené koncem roku 2008, která má zprostředkovávat a propagovat poznání problematiky nucených migrací ve dvacátém století. Jejím zřízením se strany CDU/CSU a SPD v době své koaliční vlády mimo jiné pokusily, tehdy s pracovním názvem „Viditelné znamení“ (*Sichtbares Zeichen*), otupit kontroverze kolem vysídleneckého projektu Centrum proti vyháněním. Manželé Hahnovi kritizují Manfreda Kittela, blízkého Svazu vyhnanců, že ve své knize *Vyhnání vyhnanců?* z roku 2007 používá historicky zdiskreditovanou rétoriku o civilizačním výkonu a kulturním dědictví Němců ve střední a východní Evropě, dokonce prý s pochybnými příklady ke koloniálnímu panství v Africe (s. 425 n. a 487).²⁸

Autorská dvojice poté připomíná další výroky nejvyšších politických autorit rané Spolkové republiky – Konrada Adenauera, Kurta Schumachera nebo Theodora Heuse – které zacházely s pojmy vlast (*Heimat*), vyhnání a podobně namnoze účelově, dokonce s ozvuky *völkisch* tradice, a vymezovaly se proti důsledkům Postupimské dohody (s. 430 n.), mimo jiné opět s využitím *řádově* zveličených údajů o počtu německých obětí nucených migrací.

Hahnovi poukazují i na mezinárodněpolitické souvislosti se studenou válkou. Připomínají výroky některých západních politiků zpochybňující nové východní hranice Německa i to, jak směle se kancléř Konrad Adenauer v listopadu 1950 pokoušel západní spojení vydírat spojováním revizionistických požadavků se zdem Schumanova plánu a západní orientace Spolkové republiky vůbec (s. 432 n.).

28 KITTEL, Manfred: *Vertreibung der Vertriebenen? Der historische deutsche Osten in der Erinnerungskultur der Bundesrepublik (1961–1982)*. München, Oldenbourg 2007. Není bez zajímavosti, že kvůli neshodám s Manfredem Kitem opustil vědeckou radu zmíněné spolkové nadace Útěk, vyhnání, smíření v prosinci 2009 polský historik Tomasz Szarota. V březnu 2010 z rady odešly z obdobných důvodů česká historička Kristina Kaiserová a německá publicistka Helga Hirschová, dlouholetá korespondentka týdeníku *Die Zeit* v Polsku. (Viz např. rozhovor s Tomaszem Szarotou v deníku *Rzeczpospolita* z 27.11.2010.)

Dále se manželé Hahnovi věnují obsáhlé dokumentaci nucených přesunů Němců, kterou zadala k vypracování první spolková vláda (s. 460–475). Jádrem – nakonec nedokončeného – projektu *Dokumentace vyhnání Němců z východní a střední Evropy* vyšlo poprvé v letech 1956 až 1961 pod egidou Spolkového ministerstva pro vyhnance, uprchlíky a válečné poškozence a dnes obnáší osm svazků spolu se třemi doprovodnými a jedním rejstříkovým dílem.²⁹ Hahnovi projekt nazývají Schiederovou dokumentací – podle jména hlavního editora, historika Theodora Schiedera. Se smyslem pro paradoxy dokládají velké množství faktických a metodologických chyb i problematičnost z hlediska vědecké etiky – všímají si přitom zejména rysů práce na politickou zakázku. Hans Henning a Eva Hahnovi zkrátka patří k těm historikům, pro které se proměnil samotný status oné dokumentace: je pro ně pramenem především k poznání vývoje (západo)německého oboru soudobých dějin a k analýzám politiky paměti. Autorský pár je tu v hodnocení velmi razantní: „Dílo může sloužit jen jako nevyčerpatelný zdroj děsivých příběhů (*Gräuelgeschichten*), které mají dokazovat zlo spáchané na německém národě jeho tehdejšími nepřáteli.“ (s. 475) Výklad onoho projektu coby především nacionálně politického úkolu a odčinění „bezpráví z Postupimi“ se liší například od soudů historika Mathiase Beera, na jehož detailní výzkum Schiederovy dokumentace se Hahnovi opakovaně odvolávají. Beer více zdůraznil snahu některých historiků včetně Schiedera o dodržování vědeckých zásad.³⁰

Zmínil jsem již důraz Hahnových na vědeckou metodologii a etiku. Dodávám, že jejich kniha je protkána příslušnými drobnými „maximami“, jako například (s odkazem na práci německého historika Johanna Frieda o „historické memoristice“): „Při vzpomínce na velmi dramatické události je třeba s informacemi zacházet obzvláště pečlivě, protože ... to bývají právě rychlé scény nebo krátké epizody, co máte paměť.“ (s. 77)

Znepokojivé kontinuity

Ve čtvrté části svého opusu, s názvem „O mnohotvárnosti paměti“ (*Von der Vielfalt des Erinnerns*), Hans Henning a Eva Hahnovi nejdříve předkládají další důvod, proč nelze všechny Němce z východu pojmát jako nevinné oběti nucených migrací. Poukazují zejména na skupinu zhruba sto tisíc příslušníků německé menšiny

29 SCHIEDER, Theodor (ed.): *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mittel-europa*, 5 sv., 3 doprovodné sešity a rejstřík místních názvů. Bonn, Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte 1953–1962. Všech osm svazků vydalo v roce 1984 nakladatelství Deutsche Taschenbuch Verlag.

30 Srv. BEER, Mathias: Im Spannungsfeld von Politik und Zeitgeschichte: Das Großforschungsprojekt „Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteuropa“. In: *Vierteljahreshfte für Zeitgeschichte*, roč. 46, č. 3 (1998), s. 345–389. K hodnocení předloženému manželé Hahnovými má blíže Kai Arne Linnemann v publikaci *Das Erbe der Ostforschung: Zur Rolle Göttingens in der Geschichtswissenschaft der Nachkriegszeit* (Marburg, Tectum 2002).

v Polsku, kteří se stali členy paramilitární organizace „Krajanskoněmecká sebeobrana“ (*Volksdeutscher Selbstschutz*), jež se po dobu svého trvání (tři měsíce až rok podle jednotlivých regionů) zapojila do přepadení Polska v září 1939 a do následných strážních, ale i vyhlazovacích, denunciačních a dalších zločinných aktivit na jeho území (s. 491–493). Hahnovi tvrdí, že potrestána byla jen část pachatelů z řad takto angažovaných polských Němců (v několika případech i v SRN) a že vysídlení jim pomohlo vyhnout se justičnímu postihu a dovedlo je do země, kam beztak mnozí chtěli odejít. Uznávají ale, že téma dosud není dostatečně zpracováno a že v této pasáži sahají i ke spekulaci.

Výrazně obsáhleji se autoři věnují Němcům z Československa a původní práci s prameny se snaží ukázat, že zkušenosti těchto vysídlenců byly pestřejší, než jak proniklo do dominantního diskurzu. Ten přál zprvu spíše kontinuitám s národoveckou tradicí, což Hahnovi dále ilustrují na činnosti a vlivu jejích propagátorů, jako byl evangelický farář, sudetoněmecký aktivista a spoluzakladatel pravicově extremistického Witikobundu Ernst Lehmann (1906–1990) nebo politik Walter Becher (1912–2005), někdejší nacista, který své revizionistické postoje k východním sousedům Německa nakonec šířil i v Bavorském zemském sněmu a posléze patnáct let dokonce ve Spolkovém sněmu, kam byl zvolen na kandidátce Křesťansko-sociální unie.

Cenné je, že se autoři pustili také do prosopograficky laděné sondy mezi sto deset českoněmeckých poslanců a senátorů zvolených v československých parlamentních volbách v květnu 1935. S její pomocí odhalují některé příčiny silné kontinuity sudetoněmeckého vysídleneckého diskurzu s náhledy a propagandou nacistické éry. Pointovaně zdůrazňují, že mainstreamové sudetoněmecké pojetí dějin navzdory všem rétorickým operacím nezachycuje zkušenost nevinných obětí vysídlení – dětí, žen a starých lidí – ale vyjadřuje především náhledy politiků „s máslem na hlavě“. Tedy mužů, kteří byli silně spoluodpovědní za politické směřování sudetoněmeckého hnutí ve třicátých letech a za jeho – českoněmeckým obyvatelstvem široce akceptované – spojenectví s nacismem (s. 514).³¹

V další podkapitole se Hahnovi věnují institucionální a finanční podpoře vysídlenecké agendy ve Spolkové republice. Dodnes ji určuje zejména Zákon o záležitostech vyhnanců a uprchlíků (*Gesetz über die Angelegenheiten der Vertriebenen und Flüchtlinge*), častěji uváděný jako *Bundesvertriebenengesetz* (BVFG), z května 1953. Rudo-zelená koalice z let 1998 až 2005 chtěla tuto finanční podporu výrazně snížit, nakonec se tak ale nestalo. Někteří politici sociálnědemokratické strany, zejména

31 Obdobný – ovšem úžeji pojatý a metodologicky důkladněji zpracovaný – záměr, jaký ohledně 110 českoněmeckých zákonodárců naznačili Hahnovi, realizoval projekt věnovaný profilům vysoce postavených funkcionářů Svazu vyhnanců. Pod tlakem kritiky ho podpořila i předsedkyně svazu Erika Steinbachová. Původně vyvolal kontroverzi, protože se objevily informace o snaze manipulovat s výsledky. Po personálních změnách posudek vypracovaný týmem z mnichovského Ústavu pro soudobé dějiny (*Institut für Zeitgeschichte*) doložil silné kontinuity první generace funkcionářů Svazu vyhnanců s nacistickými organizacemi. (Viz SCHWARTZ, Michael: *Funktionäre mit Vergangenheit: Das Gründungspräsidium des Bundesverbandes der Vertriebenen und das „Dritte Reich“*. München, Oldenbourg 2012.)

Peter Glotz a spolkový ministr vnitra Otto Schilly, se tehdy naopak přihlásili k podpoře cílů Svazu vyhnanců.³² Manželé Hahnovi konstatují nesrovnalosti jak ohledně chybějících garancí nezávislosti některých kulturních institucí na utilitárních zájmech vysídleneckých organizací, tak ohledně rozdílných údajů o výši příslušné finanční podpory, jejíž nepřehlednost je ještě umocněna tím, že ji četné subjekty ze sítě vysídleneckých organizací čerpají jak z federální, tak zemské úrovně (s. 519 n.).

Konkrétní částky uvádějí Hahnovi zejména v souvislosti s finančním přehledem, který i na širší veřejnost vynesla jedna parlamentní interpelace v roce 1996. Nad sumou 22,6 milionů marek věnovaných toho roku na projektové účely vysídlenecké agendy se autoři pozastavují, s tím že druhá nejvyšší položka (po podpoře vysídleneckých muzeí za 7,1 milion marek), a to celých 6,3 miliony marek, byla tehdy věnována na – obtížně dohledatelnou – „přeshraniční kulturní práci“ (*grenzüberschreitende Kulturarbeit*). Jakkoli je to téma spíše pro investigativní žurnalistiku ve Spolkové republice i u jejích východních sousedů, je škoda, že Hahnovi svůj podiv více nerozvádějí, respektive nezdůvodňují. Ve vztahu k témuž finančnímu přehledu poukazují pak na to, že na vědu bylo z projektových prostředků, získaných zejména na základě zmíněného zákona o vysídleneckých, vynaloženo jen 2,36 milionů marek. Tento poznatek nabývá na významu v souvislosti s paradoxním zjištěním, že navzdory ústřední roli, jež nucené migrace hrají ve vysídleneckém diskurzu paměti, je v publikacích příslušných organizací věnováno průběhu vysídlení kuriózně málo místa (s. 520).

Argumenty k tezi, že státem podporovaná „oficiální politika paměti“ nuceného vysídlování Němců je ve Spolkové republice problematická a neotevřívá se dostatečně odbornému, racionálnímu poznání, patří k silným leitmotivům prezentované knihy.

V následujících částech autoři pokračují v předkládání velkého množství dílčích analýz institucionálních, politických a ideologických důvodů, proč politika paměti vysídleneckých organizací za více než šedesát let jejich existence zůstává v principu nezměněná (což platí i o některých rysech širší společenské reflexe). Mnohé zjištěné detaily jsou pro vysídlenecké politiky a vůbec dané *milieu* krajně nelichotivé – patří k nim totiž i fakta o denunciacích vůči historikům, kteří nesdíleli příslušný interpretační rámec. Setkal se s tím například Bořivoj Čelovský, který v mnichovském exilu publikoval v roce 1958 svou disertační práci o Mnichovské dohodě,³³ nebo již zmíněný Johann Wolfgang Brügel, který si kriticky všímal i vazeb soudobé vysídlenecké rétoriky k národovectví a nacistickému diskurzu (s. 523–525). Eva a Hans

32 Ze strany SPD šlo o její usmíření s vysídleneckými po dlouhé době. Rozkol se datoval od norimberského sjezdu SPD z roku 1968, kde se Willy Brandt, jenž v první polovině 60. let opakovaně používal revizionistickou rétoriku, otevřeně vymezil proti dosavadní podpoře vysídleneckých zájmů a plédoval pro „východní politiku“ (*Ostpolitik*). Hahnovi se vztahem SPD a BdV zabývají poněkud rozptýleně. Ucelený a velmi důkladný pohled na první tři desetiletí tohoto vztahu lze najít v monografii, jejíž autor ale – narozdíl od Hahnových – mírně „straní“ vysídleneckým organizacím (MÜLLER, Matthias: *Die SPD und die Vertriebenenverbände 1949–1977: Eintracht, Entfremdung, Zwietracht*. Münster, LIT Verlag 2012).

33 ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Das Münchener Abkommen 1938*. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 1958 (v českém vydání: *Mnichovská dohoda 1938*. Šenov u Ostravy, Tilia 1999).

Mapa „Vůdcových přesídlení“ německých obyvatel do říše z února 1941. Podle Hahnových „přesídlování německého obyvatelstva platilo za nacistického panství za pozitivní výdobytek a nezřídka bylo právě takto oslavováno pozdějšími vyhnaneckými politiky“ (ilustrace a citace z knihy manželů Hahnových *Die Vertreibung im deutschen Erinnern*, s. 181)

Henning Hahnovi jsou v mnohém pokračovateli právě této rétoricky a politicky senzitivní a občansky nonkonformní Brügelovy kritiky.

Šíře pramenů, v níž analyzují mnohovrstevnaté souvislosti vysídleneckého diskurzu, je fascinující. Když se zabývají memoáry čtyř jeho vysoce postavených nositelů mezi vysídleneckými politiky – kromě již zmíněných Wenzela Jaksche (1896–1966) a Waltera Bechera také pamětmi Herberta Czaji (1914–1997) a Herberta Hupy (1915–2006) – srovnávají některá tvrzení těchto vzpomínajících činovníků s fakty a shledávají, že žádný z nich neprožil nucené migrace tak, jak o nich psali (s. 539). Největší schopnost brát na vědomí fakta, pokud šlo o někdejší postavení německých menšin ve střední a východní Evropě a jednání jejich politických reprezentací, Hahnovi nacházejí u sociálního demokrata Jaksche, ani on však podle nich nijak nepřispěl – navzdory svým vysokým funkcím ve vysídleneckých organizacích – k bezpředsudečnému poznání souvislostí, jež si prokazatelně uvědomoval (s. 540). U čtyř jmenovaných osobností, v mnohém odlišných, konstatuje autorský pár ještě jednu shodu: tvrdošjnou snahu dosáhnout revize německých východních hranic, která trvala u těch déle žijících i po roce 1990.

Je chvalitebné, že Hahnovi při svých „archeologických pracích“ na vysídleneckém diskurzu i širší politické paměti ve Spolkové republice nezůstávají jen u tištěných pramenů. Ve čtvrté kapitole si všímají i podstatného mezníku, kdy k tématu nucených vysídlení promluvila západoněmecká televize veřejné služby, v návaznosti na znovuoživený zájem o daný komplex otázek na konci sedmdesátých let. Předtím v souvislosti s debátami o takzvané východní politice se vysídlenecké organizace svou vyhocenou rétorikou odcizily značné části západoněmecké veřejnosti. Výraz „revanšismus“, zprofanovaný nadužíváním ze strany dobové komunistické propagandy, byl pro řadu tehdejších výroků a aktů vysídleneckých představitelů příležitým označením.

Manželé Hahnovi pojednali o třídílném televizním dokumentu Bavorského rozhlasu a televize „Útěk a vyhnání“ (*Flucht und Vertreibung*) z roku 1981 a o jeho doprovodné knize, na níž se podíleli i Hans Lemberg a Fritz Peter Habel, tedy historici blízcí Sudetoněmeckému krajanskému sdružení (*Sudetendeutsche Landsmannschaft*). Autorská dvojice v jejich práci nachází tradiční interpretace, kladoucí nucené přesuny za vinu již změnám evropské mapy a politiky po první světové válce, a postrádají snahu pokročit v analýze za ustálené obrazy bezpráví a zla spáchaného na Němcích (s. 543). Zmíněná publikace, vzniklá spolu s televizním dokumentem, přitom přinesla vedle historických článků i vybraná svědectví pamětníků, z nichž mnohá podle Hahnových paradoxně odporují černobílému obrazu, jak jej stvrzují texty obou jmenovaných sudetoněmeckých historiků.

V závěrečných částech knihy *Vyhnání v německé paměti* manželé Hahnovi věnují pozornost jak dalším sporným příspěvkům k převládajícímu diskurzu o příslušném německém „místu paměti“ (editoři, autoři, nakladatelé a instituce, jako například Rolf-Josef Eibicht, Heinz Nawratil, Rüdiger Safranski, Ernst Frank a nakladatelství Arndt), tak osobám, které nazývají „jinými vyhnanci“ (s. 561). Ty v knize častokrát vyzdvihují jako původce cennějších reflexí ztráty domova, autory rozváznějších a obecně humanistických pohledů. Kromě několika „obyčejných“ pamětníků sem Hahnovi řadí a citují například novináře Kurta Nelhiebla a literáty Horsta Bienka, Petera Härtlinga či Siegfrieda Lenze.

S odkazem na práce germanisty Louise Ferdinanda Helbiga Hahnovi tvrdí, že úhrn povídek, básní, rozhlasových her a děl dalších uměleckých druhů a žánrů věnovaných danému tématu představuje pestrý svět výrazně osobitějších a pronikavějších reflexí nucených migrací, než jak je představuje „mýtus“ vytvořený se státní podporou vysídleneckými politiky. Zároveň opět – a výstižně – připomínají, že onen druhý, štědře dotovaný diskurz německou veřejnost opravdu zasáhl a ovlivnil (s. 567).

Nekonvenční jsou Eva a Hans Henning Hahnovi také v tom, že se zajímají o faktickou adekvátnost kritiky na adresu vysídleneckých organizací, kterou na Západ adresoval východoněmecký režim. Někteří historici, jako například Matthias Sticker nebo Andreas Kossert, autor i v češtině vydané syntézy o nuceném vysídlení

a integraci Němců ze střední a východní Evropy,³⁴ podle Hahnových o tomto tématu odmítají jakoukoli diskusi, neboť je prý ideologicky a politicky zcela zdiskreditované, a popírají věrohodnost i některých kritiků ve Spolkové republice, pokud se u nich objevuje podezření, že ohledně minulosti funkcionářů Svazu vyhnanců dostávali informace od Stasi. Manželé Hahnovi nejsou tak manicheističtí a snaží se problém přiblížit plastičtěji. Činí tak především u západoněmeckého levicového publicisty Georga Herdeho (1919–1989), jehož Stickler a Kossert vylíčili jen jako přepjatého, jakoby „Východu zaprodaného“ kritika vysídleneckých organizací. Georg Herde, původem z Horního Slezska, patřil v roce 1951 ke spoluzakladatelům levicové vysídlenecké organizace Západoněmecký uprchlický kongres (*Westdeutscher Flüchtlingskongress*) a Hahnovi jeho publicistické činnosti přiznávají relevanci ve sporech o otevřenější vyrovnávání s érou nacismu (s. 532–534). Daná podkapitola je jedním z mnoha případů, kdy se autorský pár snaží – i s polemickým akcentem – obohatit dosavadní „galerii autorit“ vyhnanecského diskurzu a připomínat jeho pozapomenuté aktéry. Úsilí je to tím zajímavější, že i v tomto případě Hahnovi upozorňují na nesrovnalosti v práci ostatních badatelů; Andreasu Kossertovi například vyčítají přílišnou (i formulační – a nepřiznanou) závislost na starším výzkumu (s. 532).

Charakter *jinakosti* oproti státům podporovanému dominantnímu diskurzu, jak jej šíří ve Spolkové republice především vysídlenecké organizace, přisuzují Hahnovi také některým obrazům nucených přesunů, jež byly pěstovány či připuštěny v Německé demokratické republice. Nezlehčují poměry v tamní komunistické diktatuře a její politicko-propagandistické zájmy v dané agendě, zároveň se však vyvarovali, aby texty věnované reflexi vysídlení paušálně odmítli nebo banalizovali jen kvůli tomu, že vznikly v NDR. Některým z nich přiznávají autonomní, nejen propagandistické motivy a poukazují na návaznosti s levicovými protifašistickými tradicemi sahajícími před rok 1945. Podle autorské dvojice řada takových textů obohatila pestrost německého vzpomínání na daný tematický komplex (s. 583).

Přestože na pouhých šestnácti stranách dané části Hahnovi prokázali obeznámenost s významnými prvky, které danou agendu v NDR ovlivňovaly, prospělo by zde, kdyby lépe zdůvodnili výběr jednotlivých prací a představili jejich autory. Přejechod od oficiální doktríny v dané oblasti k beletrii je příliš příkrý. Hodila by se sem i úvaha o tom, zda sklon zobecňovat na základě velmi malého počtu příkladů nenaráží na hranice únosnosti a zda není nadřazování reflexe v uměleckých dílech oproti váze oficiální kulturní paměti zkratkovité či idealistické. Téma, nakolik ovlivnil po roce 1990 západoněmecký vysídlenecký diskurz smýšlení bývalých občanů NDR, a zvláště tamní někdejší vysídlenec a jejich potomky, zůstává v knize stranou.

Jedním z aktérů současné vysídlenecké politiky paměti, které recenzovaná kniha kritizuje nejčastěji, je předsedkyně Svazu vyhnanců a poslankyně Spolkového sněmu za Křesťanskodemokratickou unii Erika Steinbachová. Není divu – politička jednak svou agendu zhmotnila i do řady textů včetně knih a badatelský pár v nich nachází množství nepravd a manipulací (například s. 80 a 628), jednak tvrdošíjným

34 KOSSERT, Andreas: *Chladná vlast: Historie odsunutých Němců po roce 1945*. Brno, Host 2011.

prosazováním Centra proti vyháněním povzbudila i protipohyb ze strany kritických a občansky angažovaných historiků, k nimž Eva a Hans Henning Hahnovi rozhodně také patří.

Předposlední tematický celek knihy přináší další doklady znepokojivých souvislostí historizujícího diskurzu řady politiků a politizujících sklonů některých vědců. Těžištěm je zde dvacetiletí 1990 až 2009. Autorská dvojice připomíná například výrok spolkové kancléřky Angely Merkelové z května 2005 obsahující i neudržitelné tvrzení o dvou milionech obětí německého útěku a vyhnání. Důkladné kritiky se zde dostává i německému sociálnědemokratickému politikovi Peteru Glotzovi (1939–2005), který se k tématu vyjádřil i knižně,³⁵ právníku a publicistovi Heinzovi Nawratilovi, mimo jiné autorovi krajně pokleslé *Černé knihy vyhnání*,³⁶ a opět již zmíněnému právnímu expertovi Alfredu de Zayasovi. Hahnovi tyto tři autory nazývají ironicky, ale s relevantním zdůvodněním, „historiky Eriky Steinbachové“ a brojí proti tomu, že část německé veřejnosti jejich knihy prý chybně přijímá jako standardní vědecká díla (s. 632).

Navzdory silnému znepokojení a kritičnosti, občas vystupňované ironií, ba sarkasmem, Eva a Hans Henning Hahnovi svůj opus neukončili v temných tónech. V poslední kapitole znovu vyzdvihují „jiný pohled“, s nímž se setkali u novináře českoněmeckého původu Kurta Nelhiebela, který po válce odešel z Československa do Německa, ačkoli se na něj jako na syna antifašisty nevztahoval odsun. Nelhiebela napsal pozoruhodný deník, v němž zachycoval události a prožitky z let 1945 až 1950, a od padesátých let kritizoval dominantní vysídlenecký diskurz ve Spolkové republice způsobem, který Hahnovi označují jako věcný, precizní a opřený o prameny (dokládají to kupříkladu Nelhiebelovým vysvětlením, proč má označení „pátá kolona“ na adresu politické role sudetských Němců koncem třicátých let historické odůvodnění – s. 648 n.).

Poslední část knihy tvoří více než šedesátistránková příloha, v níž se autoři snaží kvantifikační materií nuceného vysídlení Němců ze střední a východní Evropy zpřehlednit s pomocí komentovaného souboru statistik. Zároveň přitom znovu tematizují i strukturní a ideové problémy přístupu k danému tématu v německé vědě (s. 710 n.) i obecnější společenské reflexi. Údaje přebírají ze starších historiografických prací nebo úředních statistik a většinou je zachycují do tabulek (je jich zde sedmadvacet). Zároveň se je snaží porovnávat s jinými zdroji a upřesňovat výpovědní hodnotu jednotlivých kvantifikací. Byl to velice náročný úkol a i v této části doplňující výklad často pokračuje v poznámkách, jichž onen „krátký přehled“ obsahuje plných 317. Knihu uzavírá výběrová bibliografie, seznam tabulek (v knize je jich celkem dvaatřicet) a jmenný rejstřík.

35 GLOTZ, Peter: *Die Vertreibung: Böhmen als Lehrstück*. Berlin, Ullstein 2003.

36 NAWRATIL, Heinz: *Schwarzbuch der Vertreibung 1945 bis 1948: Das letzte Kapitel unbewältigter Vergangenheit*. München, Universitas 1982 (1. vydání).

Poznámky k terminologii a pramenům

Opus manželů Hahnových je velmi cenný tím, že poskytuje mnohostrannou analýzu diskurzu, s nímž se nacistické přesídlování, evakuace před postupující frontou, útěk, vyhnání a odsun Němců ze střední a východní Evropy staly v historickém vědomí a vůbec ve společenském sebechápání Spolkové republiky Německo výrazným fenoménem. Ten byl ovšem vystavěn do značné míry na velmi problematických tradicích a zájmech, a také na častém zkreslování historických faktů a zlehčování německé spoluodpovědnosti za nucené přesuny obyvatelstva.

Jedné důležité oblasti utváření historického vědomí se Hahnovi nevěnovali – školní výuce. Ve Spolkové republice je i ona významným multiplikátorem, který šíří onen diskurz, vůči němuž autorský pár vyslovuje odůvodněné pochybnosti. Bylo by proto skvělé, kdyby na totéž téma napsal nebo inspiroval učebnici či didaktický materiál, do kterého by byly přístupnou formou vtěleny poznatky z jeho knihy. A to nejen fakta, ale i analýzy a aplikované teze a úvahy o racionálním přístupu k historickým dějům a jejich interpretacím. Jak uvedeno, jedním z leitmotivů knihy je právě zdůrazňování vědecké racionality i příkladů odvahy oponovat většinovému či státem podporovanému názoru (například s. 76 n. a 82).

Celé dílo je napsáno velmi čtivým stylem a této kvality dosahuje navzdory poměrně složité kompozici. Přestože členění svazku autoři logicky zdůvodňují v předmluvě a zvolený způsob výkladu jejich cíli dobře slouží, čtenáře čekají mnohé časové stříhy a návraty k týmž podtématům. Tento rys možná ztěžuje záměr umožnit náhled do dané materie širšímu okruhu čtenářů.

Knihy manželů Hahnových může – navzdory své občasně pointovanosti, sklonům k esejistice a polemičnosti – v lecčem plnit funkci kompendia. S ohledem na to by bylo přínosné, kdyby zde čtenáři našli i obsáhlejší exkurz k terminologii německé rozpravy o nucených migracích, než jak ho – rozptýleně – nabízejí autoři (s. 78, 707). Je to škoda tím spíše, že ve stejném roce jako kniha Hahnových vyšel ambiciózní německý *Lexikon vyhnání*,³⁷ jenž problematickým trváním na zavádějícím zastřešujícím pojmu *vyhnání* i „německocentrickým pojetím“ tématu (přítomným navzdory spolupráci s řadou předních odborníků i ze zahraničí) nejspíš ještě posílí „obsazování termínů“ ve prospěch sporného německého úzu, který má tolik nedobrych souvislostí.³⁸ Je s podivem, že ani přední němečtí historici (z nichž mnozí často vystupují za hranice oboru a působí publicisticky, osvětově, ba společensko-politicky, a to zpravidla s explicitní demokratizační a humanistickou rétorikou, někdy směřovanou kulturnědiplomaticky i do zahraničí) dodnes nedospěli ke snaze o prosazení adekvátnější terminologie. O to cennější je úsilí Evy a Hanse Henninga

37 BRANDES, Detlef – SUNDHAUSSEN, Holm – TROEBST, Stefan ad. (ed.): *Lexikon der Vertreibungen: Deportation, Zwangsaussiedlung und ethnische Säuberung im Europa des 20. Jahrhunderts*. Wien, Böhlau 2010.

38 Srv. recenzi Stephana Scholze na internetovém portálu *H-Soz-u-Kult* z 1.12.2010 (<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2010-4-154>, staženo 12.8.2013). Je kuriózní, že tento lexikon do sporné podoby dospěl od původně plánovaného vymezení vůči etnocentrickému pojetí politiky paměti, jak je praktikuje německý Svaz vyhnanců.

Hahnových – tím spíš, že ani některé novější německé přehledové práce o nucených přesunech prováděných samotnými nacisty, evakuacích, útěku, vyhnání a odsunu Němců dostatečně nebo vůbec netematizují užití pojmu *Vertreibung*.

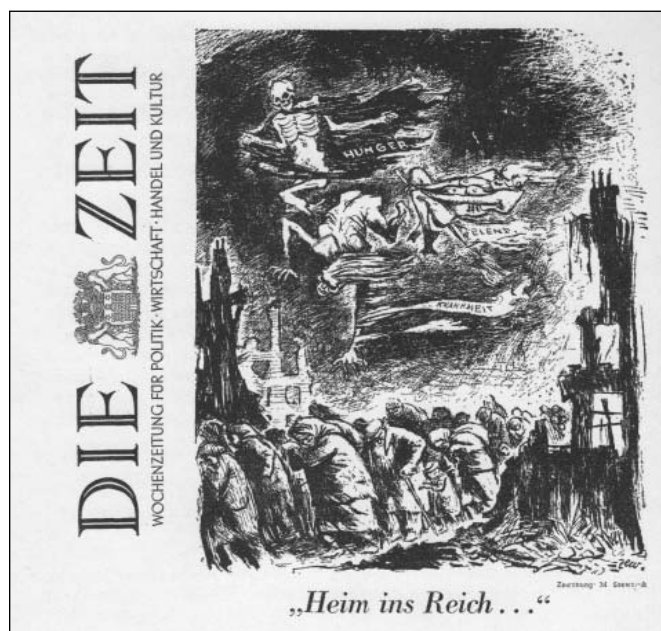
K problematickým termínům *vyhánění*, *vyhnanci*, kde substantivní formě i na mezinárodní scéně od devadesátých let konkuruje neméně sporné sousloví *etnická čistka* (*ethnische Säuberung*; *ethnic cleansing*), budiž zde připomenuto, že po skončení druhé světové války se v Západním Německu jako souhrnný pojem užíval hodně *útěk a uprchlíci* (*Flucht, Flüchtlinge*), případně podvojně označení *útěk a vyhnání*, respektive *uprchlíci a vyhnanci* (*Flüchtlinge und Vertriebene*). Rozhodující změnu způsobil již zmíněný spolkový zákon o vyhnancích (*Bundesvertriebenengesetz*) z roku 1953, jehož dikce pomohla prosadit problematický diskurz o *vyhnání a vyhnancích*. V době, kdy se ve Spolkové republice nijak nešířilo hlubší vyrovnání s nacistickou minulostí a kdy převládal zkreslený, lítostivý sebeobraz národa údajně *svedeného* Zlem-Hitlem a čelícího při obraně západních hodnot za cenu obrovských ztrát hned dvojímu barbarství – nacismu a komunismu³⁹ – taková diskurzivní praxe vyhovovala velké části tehdejších západoněmeckých elit.

Otázku oné terminologie je možno nastolit ještě zásadněji, a to i vůči Hahnovým – proč se vlastně nepokusili svou úctyhodnou snahu o nápravu mnohých zkreslení pojmového úzu *vyhnání/vyhnanci*? Dokonce jej – už i v názvu knihy – potvrzují ještě markantněji než některé jiné studie, které – nepochybně s vědomím, že i tak užívají nepřesnou zkratku – pracují alespoň se souslovím *útěk a vyhnání* (*Flucht und Vertreibung*). U Hahnových by bylo jen logické, kdyby se sami pokusili nabídnout adekvátnější označení než *vyhnání*. Tento problém si zjevně uvědomovali – v úvodu se snaží takové pochybnosti předjímat vysvětlením, že se jedná o „metaforicky pevně zakotvený pojem“ (s. 15); jejich apel na „inteligenci a dobrou vůli čtenářů“ ale zvláště v takové práci nepůsobí přesvědčivě. Ostatně sami by – soudě z nároků, které kladou na ostatní – nejspíš neuznali, kdyby nositelé jimi kritizovaných narátivů své návyky bránili podobnými rétorickými figurami.

Analýzy, které Hahnovi předkládají u látky nucených migrací, se nabízejí jako inspirace k rozborům obdobných témat vyrovnávání s minulostí i v jiných zemích, Českou republiku nevyjímaje. Platí to kupříkladu o kritických postřezích týkajících se přeceňování vzpomínek pamětníků, respektive přílišného spoléhání na orální historii (zvláště při jejím nedbalém či účelovém uplatnění, které si vlastně označení „orální historie“ ani nezaslouží).

Autorská dvojice na několika příkladech ukazuje, jak je – nejen uvnitř vysídlenec-kého prostředí (jehož četné publikační orgány navzdory postupnému ochabování vskutku umožňují jistou „paralelní existenci a komunikaci“) – poznání jednotlivých případů i celkové diskurzivní „rámování“ (*framing*) dodnes chybně ovlivňováno tradováním svědectví, která „se hodí“ a jež nebyla prověřena standardní historickou kritikou a použitím dalších pramenů. Občas je oním problematickým „relé“

39 Viz např. SCHILDT, Axel: *Zwischen Abendland und Amerika: Studien zur westdeutschen Ideenlandschaft der 50er Jahre*. München, Oldenbourg 1999.

Hlad, Bída a Nemoc v podobě děsivých přízraků provázejí zubozemné německé vyhnance z Polska na cestě „domů do říše“ na dobové ilustraci v týdeníku Die Zeit (ilustrace z knihy manželů Hahnových Die Vertreibung im deutschen Erinnern, s. 406)

osobní vzpomínka, sdělená někdy až po řadě let, nebo dokonce vzpomínky pisateli pouze zprostředkované. Hahnovi se nad případy „zázračného vlivu některých pamětníků“ právem podivují a odkazují na existenci jiných pramenů a na vyspělost německé historiografie. Vyslovují přitom podezření, že neoprávněně velký status a vliv některých svědectví je udržován vědomým zájmem na tvorbě historických „mýtů a legend“ (s. 80–83).

Přestože vysídlenecká politička Erika Steinbachová a její sebevědomě pronášené krédo „stačí nechat promluvit pamětníky“ (s. 81 a 83) je v tomto ohledu relativně „snadným cílem“, zobecnění autorů je pro dané téma velmi případné: „Kdo se spokojí s reprodukováním zpráv pamětníků, nedokáže o historické události nic sdělit, protože k využití oněch svědectví nepatří jen ověření jejich pravdivosti a výpovědní hodnoty, ale také průzkum vzniku a historie dosavadního oběhu (*Überlieferungsgeschichte*) jednotlivých pramenů ... navíc je třeba začlenit je do historických souvislostí.“ (s. 83)

Nad otázkou, jak může být kniha manželů Hahnových českým čtenářům prospěšná v obecnějším smyslu, si dovoluji další krátký exkurz. V České republice je proble-

matické zacházení se vzpomínkami pamětníků znát například v občanskovýchovné a historickodidaktické činnosti organizací jako Člověk v tísní nebo Post Bellum, které se těší silné podpoře od obou českých médií veřejné služby. Ostatně některé besedy z cyklu *Příběhy bezpráví* nebo některé rozhlasové či televizní dokumenty, jako například z rozhlasového cyklu *Příběhy dvacátého století*, zmíněným zjednodušeným používáním pamětnických výpovědí trpí také.⁴⁰ Výše uvedená sporná představa o hlavní roli integrálního nacionalismu při nucených migracích a zveličování významu nenávisti k Němcům, respektive její vnímání jako nějakého vrozeného sklonu, mívá v českém případě svou analogii v zúženém chápání povahy komunistické diktatury, v němž někdy dominuje přílišné lpění na původních tezích konceptu totalitarismu a účelový, vzhledem k současným politickým sporům instrumentalizovaný antikomunismus.⁴¹ I pro české historické vyrovnávání s obdobím komunistické diktatury platí, že orální historie, není-li spojena s důkladnou historickou kritikou a interpretací dalších pramenů, poskytuje materiál také k „mýtům a legendám“.⁴² Svědectví pamětníků, ať je jejich prožitek jakkoli silný a někdy i fascinující vysokými

40 Srv. kritický rozhovor Michala Komárka s Karlem Strachotou, ředitelem projektu *Příběhy bezpráví* organizace Člověk v tísní. Strachotovy výhrady ke kritice, že projekt *Příběhy bezpráví* trpí jednostranností a je v leccem propagandistický, jsou v perexu rozhovoru citovány následovně: „A to snad máme na besedy do škol zvat bývalé okresní tajemníky nebo skalní komunisty? Kdyby se jednalo o 2. světovou válku, navrhol by někdo vážně, že je namíste přizvat popírače holokaustu nebo neonacisty?“ (Viz *Literární noviny*, roč. 23, č. 48 (2012), s. 4.)

41 Srv. ojedinelou studii, která zmíněný fenomén pozoruhodně analyzuje v českých denících: KŘEČEK, Jan – VOCHOCOVA, Lenka: *Rudé nebezpečí před volbami 2006: Hrozba, nebo strašák?* (Pražské sociálně vědní studie, mediální řada, MED-010.) Praha, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy 2007. Studie je dostupná online (viz http://publication.fsv.cuni.cz/attachments/268_010%20-%20Vochocova,%20Krecek.pdf, staženo 12.8.2013). Mnohé pronikavé postřehy k historickým nepřesnostem a tendencnostmi uvedeného občanskovýchovného zacházení se soudobými dějinami poskytují publicistické kritiky (historiografie si toho kupodivu zatím nevšímá): viz MRÁZEK, Ondřej: Dvanáct polopравd o nedávné historii. In: *Literární noviny*, roč. 21, č. 48 (2010), s. 7; KUBÍČEK, Jan: Černobílá historie aneb Teror hnědé omáčky. In: *Deník Referendum*, 28.1.2011 (<http://www.denikreferendum.cz/autor/367-jan-kubicek>, staženo 12.8.2013); GUTH, Jiří: Jejich normalizace. In: *Tamtěž*, 19.12.2011 (<http://www.denikreferendum.cz/clanek/12130-jejich-normalizace>, staženo 12.8.2013).

42 Výmluvný je např. tento citát ředitelky jedné střední školy, kterým nezisková organizace Člověk v tísní na svých internetových stránkách propaguje diskuse s pamětníky (celý text může být primárně nebo z velké části výtvorem *public relations*, to zde ale ponechme stranou): „Období komunismu je stále ještě živá historie. Nejlepším způsobem, jak dětem tuto dobu přiblížit, je právě beseda s pamětníky, s lidmi, které minulá doba nějakým způsobem postihla. S těmi, kdo mají z té doby autentické zážitky. Myslím, že toto je nejlepší způsob, jak dětem přiblížit nedávné historické období. Touto formou bychom chtěli vychovat děti k tomu, aby měli (*sic*) svůj názor, ať je doba jakákoli, a na druhou stranu je věst k tomu, aby nepřipustili (*sic*), aby se tato historie znovu opakovala.“ (Program společnosti Člověk v tísní „Jeden svět na školách“, viz http://www.jsns.cz/cz/article/0/Mesic_filmu_na_skolach.html?id=15, staženo 12.8.2013.) K výše nabídnuté analogii s tématem Evy a Hanse H. Hahnových zopakujeme již zmíněné stanovisko Eriky Steinbachové, která historiografický výzkum příčin nuceného vysídlení Němců označila za nedůležitý a zdůvodnila to tezí: „Stací nechat promluvit pamětníky.“ (s. 81 a 83).

etickými hodnotami a žitými demokratickými ctnostmi, nemohou zastupovat historiografické analýzy a o ně opřené šíření poznatků, zejména to institucionalizované ve školách a v masmédiích.

Zpět ale ke knize manželů Hahnových. Jak již o tom byla řeč, předkládá velké množství detailnějších rozborů. U některých z nich až pečlivé sledování poznámkového aparátu ukazuje, že v daných případech autorská dvojice pracuje spíše kompilačně a opírá se přitom místy jen o jednu práci. Pravda, někdy jich ani nebylo více k dispozici, a Hahnovi navíc uvádějí, že nechtěli přetěžovat poznámkový aparát. Náročnější čtenáře by ale hlavně na místech, kde pronášejí silná hodnocení, jistě uspokojilo, kdyby Hahnovi dali najevo i své povědomí o odborné recepci těch prací, na nichž argumentačně tolik stavějí. Totéž by prospělo i v případech, kdy vedou polemiku, zejména s význačnými autory, jako je kupříkladu Detlef Brandes.⁴³

Z literatury, kterou v knize postrádám, uvedu jmenovitě sborník *Němci a východní Evropa*, kde se nachází cenná stať Jana Křena o problematickém termínu „etnická čistka“.⁴⁴ Její nevyužití zamrzí tím spíše, že – jak uvedeno – podobných reflexí historické terminologie není mnoho.

Nejvážnější zájemci o pojednáváná témata si nad knihou manželů Hahnových zřejmě postesknou, že obsahuje jen výběrový seznam zdrojů – jak autoři sami sdělují, uvádějí v něm jen zásadní, k dalšímu studiu vhodné práce a takové tituly, na které odkazovali v textu opakovaně (s. 887); i tak ovšem seznam pramenů zabírá jednadvacet stran.

Velkou nesnáz zažijí důkladní čtenáři se zvoleným způsobem odkazování – odkazy jsou totiž shrnuty až na konci knihy po jednotlivých kapitolách, tam se ale ve většině případů čtenář setká jen se zkráceným bibliografickým údajem a jeho plnou verzi si musí zjistit až v seznamu literatury (což je zpravidla rychlejší než hledat v odkazech první zmínky s plným bibliografickým údajem). Poznámky pod čarou by bývaly čtenářům ušetřily přinejmenším jeden mezíček.

I z této recenzi statě je jistě patrné, že monografie je velice početně „zaliněna“. Autoři mohli alespoň prostřednictvím takzvaného přístavku přiblížit některé jmenované osoby – kupříkladu na straně 549 zmiňují Edgara Weicka, aniž by uvedli, kdo tento německý socialista, pedagog a publicista (narozený roku 1936) vlastně je – jistě ani mnozí němečtí čtenáři s velmi širokým rozhledem jeho jméno neznají.

Nad ohlasy knihy

Dosavadní ohlasy knihy *Vyhnání v německé paměti* nejsou příliš početné, převážně ale kladné, a to zejména v německém celostátním tisku (recenze v denících

43 V pasáži, kde se kriticky vymezují vůči čtyřem Brandesovým pracím (s. 98–103), Hahnovi neodkazují na názhledy žádných dalších odborníků k danému tématu.

44 KŘEN, Jan: Über ein wenig bekanntes Buch zu einem von Detlef Brandes grossen Forschungsthemen. In: NEUTATZ, Dietmar – ZIMMERMANN, Volker (ed.): *Die Deutschen und das östliche Europa*. Essen, Klartext 2005, s. 355–370.

Die Frankfurter Allgemeine Zeitung, *Die Frankfurter Rundschau* a *Die Süddeutsche Zeitung*).⁴⁵ Je s podivem, že vlivný zpravodajský týdeník *Der Spiegel*, s nímž Hahnovi razantně polemizovali, se ke knize nijak nevyjádřil. Témata nuceného vysídlení Němců a vysídleneckých organizací přitom tento týdeník sleduje intenzivně.⁴⁶

Z odborných ohlasů, kterých se knize manželů Hahnových dosud dostalo, příbližím nejdříve recenzi Mathiase Beera, jednoho z největších německých znalců tématu nucených přesunů Němců ze střední a východní Evropy a jejich integrace v nové vlasti. Narozdíl od Hahnových stojí Beer blíže dominantnímu německému veřejnému diskurzu o nuceném vysídlení. Autorské dvojici vytkl, že prý nezohledňuje posuny ve výzkumu nucených migrací ani ve veřejném mínění.⁴⁷ Problém ale je, že u těchto svých nejzásadnějších výtek Beer neuvádí konkrétní argumenty a téměř ani historiky, kteří by stáli za jím uváděným badatelským posunem⁴⁸ (jmenuje tu jen Detlefa Brandese, a to spíše apodikticky coby nezpochybnitelnou autoritu). Fakt, že na výše zmíněnou příručku *Lexikon vyhánění*, na níž se Mathias Beer podílel, lze uplatnit některé výhrady z knihy Hahnových,⁴⁹ a že totéž se dá říci o Beerově

45 Autorem obsáhlé a velmi uznalé recenze v *Die Frankfurter Rundschau* z 19.3.2011 byl historik Erik Franzen, který se sám zabývá stejnými tématy jako Hahnovi. Recenzent Klaus Brill v *Die Süddeutsche Zeitung* z 21.11.2011 – novinář a od roku 2005 korespondent listu v Praze – se podivil nad tím, že si autoři dovolili polemizovat s „brilantním historikem Detlefem Brandesem“. Autorem recenze v *Die Frankfurter Allgemeine Zeitung* z 12.9.2011 je Winfrid Hadler.

46 Svědčí o tom i skutečnost, že mezi témata vytknutá v online verzi týdeníku patří „Bund der Vertriebenen“ (http://www.spiegel.de/thema/bund_der_vertriebenen/) a „Flucht und Vertreibung der Deutschen“ (http://www.spiegel.de/thema/vertreibung_von_deutschen_1944_1948) (staženo 30.10.2013). – V německých radikálně levicových časopisech, k jejichž zaměření dlouhodobě patří i rozhodná kritika politiky minulosti, jak ji pěstují vysídlenecké organizace, došla kniha Hahnových velmi kladného přijetí: srv. *Konkret*, č. 10 (2011) nebo *Phase 2*, č. 40 (2011) (dostupné online na stránce <http://phase-zwei.org/hefte/artikel/mythos-vertreibung-130/>, staženo 30.10.2013). Zajímavé je, že uvedené články se argumentací příliš nelišily od výše zmíněných deníků ani např. od recenze na odborné popularizačním portálu Spolkové centrály pro politické vzdělávání (*Bundeszentrale für politische Bildung*) *Deutschland Archiv* (viz SÖHNER, Felicitas: *Vertreibungsdiskurs und Erinnerungskultur*, 24.4.2012 (<http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschland-archiv/132983/vertreibungsdiskurs-und-erinnerungskultur?p=all>, staženo 30.10.2013).

47 Recenze Mathiase Beera na internetovém recenzním portálu *H-Soz-u-Kult*, 3.6.2011 (<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2011-2-182>, staženo 12.8.2013). Beer publikoval na stejnou knihu Hahnových obsáhlou recenzi (s některými shodnými pasážemi) i na webu německé celoplošné rozhlasové stanice Deutschlandradio Kultur (<http://www.dradio.de/dkultur/sendungen/lesart/1431859>, staženo 12.8.2013).

48 Stejně je tomu ve zmíněné recenzi Winfrida Hadlera v *Die Frankfurter Allgemeine Zeitung*. I tato recenze ale celkově vyznívá kladně. Je to poměrně překvapivé, protože deník FAZ byl nakloněn spíše tradičním náhledům na danou problematiku (srv. ŠITLER, Jiří – KAISER, Daniel: *Novodobé české dějiny v zrcadle Frankfurter Allgemeine Zeitung*. In: *Dějiny a současnost*, roč. 18, č. 5 (1996), s. 15–19).

49 Lexikon kupř. mate tím, že sice přiznává rozdílnost jednotlivých druhů nucených migrací, přesto ale dál razí souhrnný pojem „vyhánění“, místy s použitím synonymního slova *Vertreibungsgeschehen*; zejména v předmluvě chybí snaha o zdůvodnění zvolené terminologie. Jednotlivá hesla, např. *Vertreibung* a *Vertriebene*, sice nabízejí hlubší vhled i znalosti

syntéze *Útěk a vyhnání Němců*,⁵⁰ svědčí spíše proti Beerovým kritickým soudům.⁵¹ Neplatí ani to, že by Hahnovi paušálně nedoceňovali historiky prohlubující poznání daného tématu – naopak z jejich prací hodně čerpají a na jejich přínos upozorňují i explicitně. Některé vědce starší generace jsem připomněl výše, z mladších badatelů zde zasluhují zmínit například Erik K. Franzen nebo Samuel Salzborn.

Historik Matthias Stickler Hahnovým ve své recenzi vytkl přílišnou polemičnost.⁵² Pozastavil se také nad tím, že se omezili pouze na německojazyčnou literaturu – podle jeho soudu nelze kulturu vzpomínání analyzovat jen v národním rámci. Postrádal rovněž napojení na teoretické a srovnávací práce v dané oblasti (konkrétně doporučil zájem o vztah „kognitivních dějin“ a „emocionální paměti“), přičemž jako relevantní autory uvedl Aleidu Assmannovou, Hanse Güntera Hockertse a Normana Naimarka, jehož přístup k fenoménu nucených migrací Hahnovi ovšem kritizují. Také Stickler se připojil k recenzentům, jimž vadilo kritické vymezení autorské dvojice vůči některým závěrům Detlefa Brandese; škoda jen, že podobně jako například Mathias Beer nebyl u této námitky konkrétní. O něco důkladněji si Stickler počínal, když při polemice ohledně prací, které při kritice vysídlenecké politiky přicházely s výtkami revanšismu, zmínil badatelku Heike Amosovou.⁵³ Při té příležitosti měl ale uvést také to, že u daného podtématu Hahnovi v hodnocené knize polemizují i s jeho vlastními náhledy (viz výše).

Historička Maren Rögerová ve své pečlivě argumentované recenzi přiznává opusu manželů Hahnových mnohé klady, postrádá ale zohlednění obecnějších poznatků o kolektivní paměti i případových analýz selektivního vzpomínání ve vysídleneckých kruzích.⁵⁴ Procesy výběru, dramatizace a podobně Rögerová shledává u většiny

o sklonu části badatelů dávat přednost výstižnějšímu souhrnnému pojmu „nucené migrace“ (*Zwangsmigrationen*), toto poznání ale většinová dílce příručky nepřijala. Srv. rovněž zmíněnou recenzi lexikonu od Stephana Scholze na portálu *H-Soz-u-Kult* (viz pozn. 38) nebo recenzi Guntera Dehnerta v recenzním internetovém časopise *Sehepunkte*, roč. 11, č. 10 (2011) (viz <http://www.sehepunkte.de/2011/10/18245.html>, staženo 12.8.2013).

- 50 BEER, Mathias: *Flucht und Vertreibung der Deutschen: Voraussetzungen, Verlauf, Folgen*. München, C. H. Beck 2011. Autor např. opomíjí negativní roli politického směřování německých menšin ve střední a východní Evropě a význam, jaký tomu posléze připsali Spojenci při řešení německé otázky.
- 51 Viz recenze Beerovy syntézy od Stephana Scholze na portálu *H-Soz-u-Kult*, 8.8.2011 (<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2011-3-096>, staženo 12.8.2013).
- 52 Matthias Stickler svou recenzi publikoval v časopise *Historische Zeitschrift*, č. 296 (2013), s. 282–284.
- 53 Dodávám bibliografický údaj k pojednání této autorky, které měl Stickler nejspíše na mysli: AMOS, Heike: *Die Vertriebenenpolitik der SED 1949–1990*. München, Oldenbourg 2009.
- 54 Maren Rögerová svou recenzi publikovala v *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, č. 60 (2011), s. 114 n. (viz http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/zeitschrift-fur-ostmitteleuropa-forschung-zfo/60-2011/1/ReviewMonograph632498018?set_language=en, staženo 30.10.2013). Recenzentka uvádí zajímavý konkrétní doklad, a sice studii o vzpomínání na tzv. ústecký masakr z 31.7.1945: KAILER, Thomas: „Gewählte Erinnerung“: Die Vertreibung der Sudetendeutschen und die mediale Inszenierung des Massakers von Ausig am 31. Juli 1945. In: VOGEL, Christine (ed.): *Bilder des Schreckens: Die mediale Inszenierung von Massakern seit dem 16. Jahrhundert*. Frankfurt/M., Campus 2006, s. 188–220.

veřejných historických diskurzů; Hahnovi by podle ní neměli tyto sporné znaky utváření kolektivní paměti tolik pokládat za specifika německé komemorace nuceného vysídlení.

Ovšem tezí manželů Hahnových o trvajícím vlivu tradičních německých náhledů na nucené vysídlení dávají za pravdu – třebaže nechtěně – i novější práce některých zahraničních historiků, jež jsou psány se syntetizujícími a učebnicovými ambicemi. Kromě již uvedeného Američana Normana Naimarka zmiňme irského historika působícího ve Spojených státech Raye M. Douglase⁵⁵ a již vzpomenu-tou holandsko-britskou historičku Mary Heimannovou. Jejich práce obsahují řadu problematických rysů, o nichž pojednávají velmi přesvědčivě právě Eva a Hans Henning Hahnovi.

Ponecháme-li stranou zmíněnou recenzi Mathiase Beera, je až s podivem – už jen s ohledem na to, s kolika předními osobnostmi vědy a politiky se Hahnovi „pustili do křížku“ – že jejich kniha ve Spolkové republice nevyvolala výraznější ohlasy. I pro Polsko, Českou republiku a vůbec pro evropské historické vědomí by bylo dobře, kdyby se s touto prací zrodila i další polemická zastávka německého a středoevropského vyrovnávání s minulostí. Jako možné vysvětlení se nabízí, že zejména publicistika byla poněkud přesycena předcházející velmi intenzivní vlnou polemik o reflexi nuceného vysídlení Němců, které se odehrávaly kolem Centra proti vyháněním a rovněž kolem dvou zmíněných velkých výstav „Vynucené cesty“ a „Útěk, vyhnání, integrace“.

Pro racionalizaci a *historizaci* politiky paměti spojené s poválečným nuceným vysídlením Němců ze střední a východní Evropy je nepříliš výrazný dosavadní ohlas knihy manželů Hahnových špatnou zprávou. Jak velké jsou v německy mluvících zemích v dané oblasti znalostní nedostatky i interpretační stereotypy, to po první přímé volbě českého prezidenta v zimě 2013 ukázaly mnohé komentáře v německém a rakouském tisku týkající se tématu takzvaných Benešových dekretů. V těchto reakcích byla znát i setrvačnost některých „mýtů a legend“, jejichž původ a omyly tak pozoruhodně nasvětili Hans a Eva Hahnovi. S delším odstupem bude zajímavé sledovat, nakolik tato zásadní monografie přece jen přispěje k důkladnější historizaci nuceného vysídlení Němců ze střední a východní Evropy a ke kultivaci společensko-politických reflexí i v mezinárodních vztazích.

55 DOUGLAS, Ray M.: *Orderly and Humane: The Expulsion of the Germans After the Second World War*. New Haven, Yale University Press 2012. Ve stejném roce vyšel německý překlad knihy („*Ordnungsgemäße Überführung*“: *Die Vertreibung der Deutschen nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, C. H. Beck 2012).

Recenze

Něžná historie

Kulturní historik v archivu

Adéla Gjuričová

KRAPFL, James: *Revolúcia s ľudskou tvárou: Politika, kultúra a spoločnosť v Československu po 17. novembri 1989*. Bratislava, Kalligram 2009, 302 strany.

V posledních několika letech se úvahy o průběhu a smyslu listopadové revoluce a prvních transformačních let pnou mezi dvěma póly. Na jednom se někdejší vítězové revoluce, jejichž vyprávění o Listopadu dlouho ovládala veřejný prostor, snaží svou verzi udržet; obhajují své tehdejší jednání, popřípadě nabízejí některou z konspiračních teorií.¹ Na druhém pólu stojí politicky vyhraněná část nejmladší generace, která v zásadě říká: je normální, že vyprávění aktérů je fikce, ale my musíme přehodnotit samotné užívané pojmy a odhodit černobílé vnímání „komunistické diktatury“ a „idealistické transformace“.² Blíže tomuto pólu je v jistém smyslu

1 Uveďme jen dva příklady, generačně i politicky odlišné: PITHART, Petr: *Devětaosmdesátý: Vzpomínky a přemýšlení. Krédo*. Praha, Academia 2009; ŽÁČEK, Pavel: *Vypovídat pravdu a nic nezamlčet: Protokoly parlamentní vyšetřovací komise pro objasnění událostí 17. listopadu 1989*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2013, s. 5–20.

2 Viz např. SLAČÁLEK, Ondřej: O 17. listopadu, podobách moci a cestě k běčkovým životům: Projev na demonstraci ProAltu na Václavském náměstí 17.11.2011. In: *Deník*

i výzkum pádu komunistické vlády, tak jak se v současnosti provádí v Ústavu pro soudobé dějiny: poněkud stydlivě se přechází kdysi určující a autentický prožitek revolučního nadšení, bez něhož z archiválií náhle vyvstává překvapivě drsná realita s elitami přežívajícími změny režimů, neestetickými transformačními roky a korupcí začínající snad už na Národní třídě.³

Americký historik James Krapfl ve své knížce *Revolúcia s ľudskou tvárou* odmítá vstoupit na takto vyměřené hřiště. Kdo autora mohl poznat osobně, ví, že se v jeho práci perfektní materiálová i metodologická připravenost a autorská preciznost vždy snoubí s osobní jemností a zřejmou náklonností vůči československým dějinám. Ta mu přitom nijak nezakrývá výhled. Krapfl se naopak podivuje „hromadnému mlčení“ kolem lidové angažovanosti v roce 1989 a zaměření většiny literatury na jednání a motivace centrálních elit. A navrhuje: Co kdybychom vzali na chvíli vážně to, co si lidé na ulici tehdy mysleli, co chtěli a co dokázali?

Autor strávil několik let studiem ve více než třiceti místních archivech v České republice i na Slovensku a přečetl lokální tisk z dalších desítek míst. Vážně přitom nebere jen odlišnosti v průběhu všech takto nalezených různých revolucí, ale především „pavučiny významů“ (řečeno s Cliffordem Geertzem), které v nich lidé vzhledem k událostem splétali. Pro jejich výklad Krapfl sahá k metodám takzvané nové kulturní historie. Ta, inspirována kulturní antropologií, totiž tvrdí, že historické děje jsou ovlivňovány také tím, jaká vnímání a přesvědčení se při nich rozvinou, jaké způsoby přiřazování významů jevům převládnu. Revoluce se v této perspektivě jeví jako „rekonfigurace posvátnosti“: revoluční prožitek sounáležitosti je středobodem nového symbolického systému a plodí nové rituály, mravní zásady i mýty (s. 100).

Aplikací tohoto přístupu na rozsáhlý archivní materiál nabízí Krapfl zásadní alternativu vůči většině dosavadní literatury o roce 1989. Nejprve – zcela přiznaně po vzoru americké historičky Lynn Huntové a její interpretace Francouzské revoluce⁴ – používá klasické literární figury pro rozlišení různých vyprávění o Listopadu. Vše začalo revolucí jako romantickým příběhem, kde proti nevinnosti studentů stálo zlo pořádkových oddílů, avšak lidé šli do rizika stávkou a dosáhli vítězství. Neznámí se objímali na ulicích, nikde chaos revoluce. Velmi brzy se ovšem přidalo i vyprávění komediální, založené na představě smíření a lidskosti na obou stranách barikády, které podtrhlo jednání s premiérem Ladislavem Adamcem a předání moci vrcholící prezidentskou volbou. Elity stojící za komediálním vyprávěním ovšem zarazila životnost romantické figury: na počátku roku 1990 se z mnoha míst ozývá požadavek pokračování revoluce, zatímco například špičky Občanského fóra brzdí dekomunizaci pracovišť. I ony si ovšem s blížícími se volbami osvojily romantičtější figury, varovaly před temnými silami a žádaly předání komunistického majetku

Referendum (<http://denikreferendum.cz/clanek/11943-o-17-listopadu-podobach-moci-a-cestech-beckovym-zivotum>).

3 Viz např. polemika s popisem 90. let jako „éry nevinnosti“ v tematickém bloku článků Tomáše Zahradníčka, Jiřího Suka, Petra Roubala a Adély Gjuríčové pod společným titulem „Éra odhalování“ v časopise *Dějiny a současnost*, roč. 33, č. 11 (2011), s. 30–43.

4 HUNTOVÁ, Lynn: *Francouzská revoluce: Politika, kultura, třída*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2007.

lidu. Podobně sleduje Krapfl časový výskyt a politické implikace vyprávění tragického, hledajícího příčiny krize revoluce, a satirického, jež podryvalo představu, že k nějaké revoluci vůbec došlo. Avšak už z příkladu konfliktu romance a komedie je patrné, jak šikovným nástrojem může literárněkritický přístup být. Namísto obvyklého omezení na faktory strachu či deziluze, předávání moci a tlaku z regionů vzniká mnohem vyváženější obraz vztahů mezi elitami a veřejností.

Podobným pojmovým posunem Krapflůva kniha překvapuje u analýzy zážitku revoluční sounáležitosti. Jeho opojnost způsobila, že lidé sdíleli přesvědčení o novém začátku. Tento posvátný pocit se podle autora projevil v kolektivní tvořivosti revoluce i v pocitu, že nové společenství může očistit viníky starého režimu. A zároveň se posouvaly hranice nového společenství, i když podle Krapfla jinak než v obvyklém českém názoru, že se akcent na reformu demokratických struktur od počátku střetával se slovenským nacionalismem. Na příkladu fenoménu občanských fór na Slovensku autor ukazuje, že zrcadlové dějiny „české“ a „slovenské“ revoluce, jakož i redukce na rozpory Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí, jsou schematické. V leckterých slovenských městech bylo Občanské fórum – narozdíl od Veřejnosti proti násilí, soustředěné na kulturní elitu – chápáno jako otevřenější struktura, navíc lépe zvládající propagační a informační funkce. Podle lokálních archivů ještě před propuknutím protičeského slovenského nacionalismu stoupaly hvězdy některých měst a nad snahami o reformu federálních struktur ve skutečnosti nejprve převládaly městské rivality. Cesta k nacionalismu vedla přes lokálpatriotismus a regionalismus, jež tvořily další skrytý obsah elitami obvykle zmiňovaného „tlaku z regionů“: ve skutečnosti už na prvním sněmu Občanského fóra 23. prosince 1989 Petr Cibulka s Jaroslavem Šabatou protestovali proti nepřiměřeně malému zastoupení Moravanů.

Kniha dále hledá obsah ideálů Listopadu, pokouší se dokonce kvantitativně vyhodnotit četnost pojmů v revolučních výzvěch a projevech. Zde překvapí výrazně zastoupený motiv „samoorganizácie“, tedy samosprávy, onoho – v dnes převažujícím satirickém vyprávění vysmívaného – brání vlády do rukou svých. Vysoko v této frekvenci se umístil také socialismus. Krapfl odmítá obvyklý výklad, podle něž aktéři používali tento motiv pouze strategicky, a uvádí řadu případů, kdy byl systematicky užíván jako pozitivně vnímaný princip, ideálně obsahující prvky demokracie a spravedlnosti: „Nechceme socialismus odstranit, ale chceme odstranit všechno, co socialismu brání,“ vyhlášovali bratislavští drážní pracovníci 27. listopadu 1989 (s. 130). Nejvíce pozornosti ovšem analýza věnuje revolučním pravidlům dialogu a motivu nenásilí. Právě jím argumentuje Krapfl ve prospěch východoevropských revolucí proti výtkám jejich neoriginality, jak je formulovali Jürgen Habermas a François Furet: copak zákaz násilí za revoluce není novátorský?

Obvyklý pocit, podpořený nejednou i autorkou této recenze, že Listopad byl drsným zápasem o (nejen politickou) moc doprovázeným ideologickou naivitou lidí na ulici, úspěšně narušují závěrečné kapitoly „Moc na ulici“ a „Vůle lidu“. James Krapfl se od ideálů revoluce odpichuje k její praxi a přináší rozsáhlý přehled zcela konkrétních pokusů o přímou přeměnu společenské reality, které přitom nevycházely z žádných pokynů revoluční elity. Na vysokých školách i jinde se zdola

tvořily samosprávné orgány nebo se třeba rušila kádrová oddělení. Fascinujícím způsobem se demokratizovalo „odepsané“ odborové hnutí, lidé připomínali revolučním vůdčům důležitost vedení národních výborů a šířili leták studentů práv, jak na pracovišti zákonně odvolat ředitele nebo založit nezávislé odbory. Proto jim tolik otřásl Pithartův televizní projev z 19. ledna 1990, malující temný obraz poúnorového řádění akčních výborů a vyzývající naopak ke klidným změnám na základě dohod u kulatých stolů.⁵

Místní občanská fóra, dokládá Krapfl z archivů, nelicitovala svými apely na centrum o posty, nýbrž se primárně snažila zprostředkovávat vůli lidí. Ostatně mluvčí místních OF a VPN tvoří nesmírně zajímavý, protože ve valné většině skutečně demokraticky vybíraný, vzorek. Také proto v něm mimo Prahu a některá velká města absolutně nefungovala dominance kulturní inteligence, nýbrž převažovali kvalifikovaní dělníci a inteligence technická. Ale především toho místní revoluční veřejnosti docela dost dokázaly, třeba zastavit kácení stromů v Podhradě u Chebu. Vyznávaly a praktikovaly přitom pozoruhodnou kombinaci přímé a zastupitelské demokracie.

Takto vzrušující příběh vzdalování revolučního démosu od revolučních elit vykresluje ve své *Revolúci s ľudskou tvárou* James Krapfl. Snad jediná pochybnost, která nás při čtení může provázet, se týká budování archivů, z nichž autor vychází. Možná přece jen vznikaly také trochu jako revoluční akt. Některé jiné sbírky, zejména institucionálního původu, vykazují mírně vyšší zastoupení konzervativních, „kontrarevolučních“ hlasů.⁶ Další výtku už je vyložene rétorická: že totiž James Krapfl s plným nasazením přednáší na McGillově univerzitě v Montrealu a nemá čas dělat u nás další výzkum. Už se moc těšíme, až se k tomu zase dostane.

5 Projev P. Pitharta v Čs. televizi. In: *InForum*, č. 11 (23.1.1990), s. 1–3.

6 Platí to např. pro dopisy občanů a kolektivů adresované Vyšetřovací komisi Federálního shromáždění pro objasnění události 17. listopadu 1989 pod vedením Jozefa Stanka, jejichž pisatelé často hájili zásah na Národní třídě (*Archiv Poslanecké sněmovny PČR* (Praha), fond Federální shromáždění – V. (1986–1990), Komise 17. listopadu (Stank), karton 5 – Spisy).

Recenze

Reformistické zpovědi

Nad paměťmi Miloše Hájka a Michala Reimana

Jan Mervart

HÁJEK, Miloš: *Paměti české levice*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2011, 358 stran;

REIMAN, Michal: *Rusko jako téma a realita doma a v exilu: Vzpomínky na léta 1968–1990*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2008, 343 stran.

O pražském jaru 1968, českém komunistickém reformismu, „třetí cestě“, „kvadratuře kruhu“ i „umírajících nadějích“ toho bylo napsáno mnoho a samotné kritické zhodnocení rozsáhlého korpusu odborné i memoárové literatury představuje badatelskou výzvu vybočující mimo hranice následujícího textu.¹ Hodlám se v něm naopak věnovat dvěma konkrétním vzpomínkovým titulům, jež svým způsobem považuji pro toto období, a nejen pro ně, za výjimečné.

Za nejdominantnější pamětnický text vyšlý z prostředí tehdejšího mocenského establishmentu lze bezesporu označit knihu Zdeňka Mlynáře *Mráz přichází z Krem-*

1 Text je výstupem postdoktorského projektu GA ČR P410/11/P152. Nastínit typologický přehled memoárů roku osmašedesátého se pokusil Jiří Křesťan v obsáhlé reflexi paměti Čestmíra Císaře (KŘESŤAN, Jiří: *V bludišti chyb, omylů, tragédií – a nadějí*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 13, č. 1–2 (2006), s. 127–152, zde s. 130–138).

lu.² Miloš Hájek a Michal Reiman se řadí mezi reformistické intelektuály, kteří sice narozdíl od Mlynáře nepatřili do první komunistické garnitury, jejich přímý vliv na tehdejší klíčové politiky je však nepominutelný a stále čeká na podrobnější historické zpracování.³ Pohled intelektuálů jejich typu může výrazným způsobem obohatit chápání dynamických a do jisté míry nepřehledných událostí pražského jara. Nejpřínosnější vlastností obou titulů ale není pouze výpověď o konci šedesátých let, nýbrž skutečnost, že je oba lze číst hned několikerým způsobem najednou. Jednak jako příspěvek k dějinám českého reformismu či ke komunistické historiografii, dále jako jistý typ příběhu středoevropských levicových intelektuálů dvacátého století anebo také jako paměť české politické emigrace na jedné straně a „normalizačního“ disentu na straně druhé. Touto mnohovrstevnatostí je také dáno základní rozvržení následujících řádek.

Zatímco Reimanova kniha je složena ze dvou částí rozdílného data vzniku (první byla napsána z popudu vládní komise zřízené bezprostředně po pádu komunistického režimu k výzkumu událostí roku 1968,⁴ druhá je mladší a věnuje se především emigraci a sovětskému Rusku), Hájkovy paměti představují standardní, chronologicky uspořádaný vzpomínkový text. Zde ovšem zásadní rozdíly popisovaných knih končí. Oba historici patřili mezi výrazně politicky angažované postavy a oba rekapitulaci svých životů dovedli do počátku devadesátých let. Navzdory jejich poněkud odlišnému rodinnému zázemí a životním osudům se jejich vzpomínkové texty protínají více, než může být na první pohled patrné.

Jestliže jsem zmínil, že Miloše Hájka a Michala Reimana lze považovat za typické intelektuální postavy daného geografického prostoru, mám tím na mysli především jejich válečnou zkušenost, příslušnost ke komunistickému hnutí i pozdější rozchod s ním. S tím u obou souvisí individuální prožitek velkých dějinných zvratů, jenž oběma aktérům propůjčuje až románový rozměr.

Miloš Hájek se narodil roku 1921 v Dětenicích na Jičínsku do středostavovské národněsocialistické rodiny. Jeho intelektuální dospívání na kralupském gymnáziu bylo formováno bezprostředním sledováním zániku československé demokracie v září 1938 a rozčarováním z nastolení takzvané druhé republiky a poté Protek-

2 MLYNÁŘ, Zdeněk: *Nachtfrost: Erfahrungen auf dem Weg vom realen zum menschlichen Sozialismus*. Köln/R., Europäische Verlagsanstalt 1978 (následovala vydání v angličtině a dalších jazycích); TÝŽ: *Mráz přichází z Kremlu*. Kolín n. R., Index 1979 a 1988; domácí vydání: Praha, Mladá fronta 1990.

3 Velkou zásluhu na odkrytí politického vlivu tohoto typu stranické inteligence mají práce Vítězslava Sommera a Jitky Vondrové: SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepiscevtví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2011, především s. 429–444; VONDROVÁ, Jitka: *Reforma? Revoluce? Pražské jaro 1968 a Praha*. (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 45.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2013. Publikace vychází z disertační práce *Praha a pražské jaro 1968: K činnosti MV KSČ v Praze v roce 1968*, obhájené v roce 2005 na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové.

4 Rozsáhlý materiál této komise včetně rozhovorů s pamětníky je uložen v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., pod označením Sběrka Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970.

torátu Čechy a Morava: „Měl jsem pocit stálého klesání do bahna. Vždycky jsem myslel, že dál už to nejde, ale klesalo se stále níž.“ (s. 25)

Nutno podotknout, že spolu s hospodářskou krizí třicátých let a utvářením lidové fronty to byly právě zmíněné dějinné momenty, které velkou část jeho generace přivedly již za války ke komunismu.⁵ K tomu se přirozeně přidává vnímání války v binárních kategoriích dobra a zla, kdy tu první ztělesňoval především Sovětský svaz, a nikoliv západní demokracie, jež kvůli „mnichovské zradě“ ztratily v očích tehdejších mladých lidí morální kredit (a spolu s nimi i liberální pojetí demokracie). Komunistické angažmá zde přitom ani v nejmenším nebylo spojeno s vykonáváním byrokratických směrnic a dodržováním přísné stranické hierarchie a disciplíny, ale především s aktivní účastí na protinacistickém odboji; tedy s naplněním touhy „něco dělat“.

Miloš Hájek, podobně jako celá řada dalších, se do něj zapojil nedlouho po napadení Sovětského svazu a až do svého zatčení gestapem v srpnu 1944 se podílel na činnosti odbojové skupiny Předvoj.⁶ Zatímco mnozí další členové této skupiny zažili 2. května 1945 v Terezíně popravu svých padesáti soudruhů, Hájek od vynešení rozsudku smrti v březnu téhož roku čekal na jeho vykonání v pražské pankrácké věznici. Část textu věnovaná protektorátu tak popisuje cestu k politickému přesvědčení, vlastní odbojovou činnost (umísťování nálepek, nápisů na zdi, vylepování letáků, a zejména obstarávání falešných dokladů pro židovské souputníky) či nacisty „zlikvidované“ a dnes pozapomenuté postavy. Zároveň ale čtenáři zprostředkovává takřka koestlerovsky laděné drama, které podobně jako v *Dialogu se smrtí*⁷ končí osvobozením, avšak současně i zklamáním ze ztráty blízkých (zejména otce a Hájkovy dívky, kteří byli zatčeni v souvislosti s jeho odbojovou činností). Vstup do komunistické strany v květnu 1945 potom znamenal pro budoucího historika pouze logické vyústění jeho dosavadní činnosti směřující k realizaci „nového světa“, který se nezdál být v poválečném Československu nikterak utopický.

Michal Reiman (ročník 1930) se naopak narodil v Moskvě a prožil tam i válku, neboť jeho otec byl jakožto vysoký představitel KSČ ve třicátých letech „uklizen“ do aparátu Kominterny, kde však pouze o vlásek unikl stranickým čistkám Velké-

5 Podobně posuzuje tuto generaci spisovatelka Alena Wagnerová v článku věnovaném nedožitým osmdesátinám Karla Kosíka: „To, co platí pro Kosíka, že totiž ke komunistickému přesvědčení dospěl během války, a ne teprve po válce, platí pro podstatnou část generace mladých Čechů narozených mezi lety 1920 a 1928.“ (WAGNEROVÁ, Alena: Ještě o Karlu Kosíkovi. In: *Listy*, roč. 36, č. 5 (2006), s. 11–13.)

6 Jednalo se o skupinu komunistické mládeže, která se zformovala v druhé polovině roku 1943. Vydávala stejnojmenný časopis a do její činnosti bylo zapojeno až deset tisíc lidí. Řada z nich později patřila k politické či kulturní elitě komunistického režimu a patrně není náhodou, že se mnozí z nich o dvacet let později výrazně podíleli na reformním projektu. Vedle Miloše Hájka jmenujme za všechny na tomto místě alespoň Karla Kosíka, Radovana Richtu či Františka Vrbu. (Srv. WAGNEROVÁ, Alena – JANOVIC, Vladimír: *Neohlížej se, zkameníš*. Praha, Naše vojsko 1968; též LACHOUT, Václav – BĚLÁČKOVÁ, Vendula (ed.): *Sborník příspěvků z konference ke Sdružení domácího odboje a partyzánů Předvoj: Historie – vzpomínky – dokumenty. 1943–1945*. Praha, Historická skupina Předvoj 2005.)

7 KOESTLER, Arthur: *Dialogue with Death*. Chicago, University of Chicago Press 1946.

ho teroru. Jeho vzpomínky na dětství se týkají především moskevských a ruských válečných reálií,⁸ kdy cesta ke komunismu automaticky vedla skrze prožitek válečného vítězství („na to nelze zapomenout a nikdy na to také nezapomenu“ – s. 10). V Moskvě také na přelomu čtyřicátých a padesátých let vystudoval historii na Lomonosovově univerzitě, oproti Zdeňku Mlynářovi je nicméně na zážitky z této životní etapy poměrně skoupý.

Jak Hájek, tak Reiman se potom aktivně účastnili formování stranické inteligence a historiografie, střídavě na Vysoké škole stranické (od února 1966 Vysoké škole politické) a v Ústavu dějin KSČ (od června 1968 Ústavu dějin socialismu).⁹ U obou je přitom s postupující destalinizací viditelný odklon od ideologičnosti směrem k vědeckosti a otevírání do té doby nepříliš frekventovaných témat a otázek.¹⁰ Vzhledem k přímému dohledu aparátu Ústředního výboru KSČ nad jejich pracovišti byl ovšem tento proces poměrně pozvolný a z jejich strany také opatrný.¹¹ Zatímco Reiman se ke své stalinské minulosti a intelektuálnímu i politickému prozírání příliš nevyjadřuje, respektive začíná se „zpovídat“ až z podílu na reformním procesu, Hájek o své minulosti hovoří s odzbrojující samozřejmostí. Neomlouvá se, jednoduše popisuje peripetie své aktivní účasti na stalinském režimu a rozchod s ním přibližuje odstraněním jeho symbolu: „Ale stačil jeden upřímný a otevřený rozhovor s Vojtou. (...) Teprve poté – asi tak v září 1956 – jsem sundal Gottwaldův obraz se zdi.“ (s. 167)¹²

Jak jsem již předznamenal, oba autoři shodně velkou pozornost věnují formování reformního proudu uvnitř KSČ. Jeho opory na úrovni „středních kádrů“ se do velké

8 Vzpomínky na jeho otce, německého funkcionáře KSČ Paula Reimanna (po válce Pavla Reimana) a moskevský pobyt koncem 30. let viz REIMAN, Michal: O Poly Reimanovi (místo vzpomínek). In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 2. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Dokořán 2004, s. 63–83; REIMAN, Michal: O Polym Reimanovi (pokračování): Místo vzpomínek. In: TÍŽ (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 4. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Dokořán 2005, s. 145–176.

9 K tomu viz SOMMER, Vítězslav: Historiografie jako součást politiky: Zakladatelské období stranického dějepisectví v Československu (1950–1955) a jeho kořeny. In: DEVÁTÁ, Markéta – OLŠÁKOVÁ, Doubravka – SOMMER, Vítězslav – DINUŠ, Peter: *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2010, s. 97–158.

10 Srv. např. HÁJEK, Miloš: *Jednotná fronta: K politické orientaci Komunistické internacionály v letech 1921–1935*. Praha, Academia 1969; REIMAN, Michal: *Ruská revoluce: 23. únor – 25. říjen 1917*. Praha, Naše vojsko 1967.

11 Podobné kategorie jsou samozřejmě značně problematické a relativní, uvolňování v historiografii však nelze např. srovnávat se stejným procesem ve filozofii či v kultuře.

12 Miloš Hájek zde odkazuje na historika Vojtěcha Mencla, s nímž se znal z Předvoje. Mencl pocházel z Libáně na Jičínsku, kam autor pamětí jezdíval na prázdniny. Hájek pro libáňské rodáky představoval spojku s organizací Svět proti Hitlerovi a ve spolupráci s nimi (vedle Mencla se jednalo o Miroslava Huňáta, Miloslava Pažouta a Miloše Picka) se mu podařilo díky falešným křesťním listům vystaveným na tamní faře zachránit několik židovských spoluobčanů. Za tuto činnost obdržel roku 1995 od izraelské vlády čestný titul Spravedlivý mezi národy.

míry rekrutovaly právě z Vysoké školy politické: vedle historiků je nutno k této garnituře přičíst například socioložku Eriku Kadlecovou či ekonoma Radoslava Seluckého, z řad původní Vysoké školy stranické pocházel také autor ekonomické reformy Ota Šik. Líčení tohoto procesu je dokumentováno popisem nejrůznějších schůzek a zákulisních jednání v rámci i napříč jednotlivými stranickými působišti. Oba texty, Hájkův i Reimanův, pro dějiny českého komunistického reformismu nedocenitelným způsobem odhalují vytváření bourdieuovské sítě založené na prolnutí osobních a profesionálních vazeb. Zároveň ukazují, nakolik pro tuto politickou generaci následné pražské jaro znamenalo politický a svým způsobem i životní vrchol, po němž nutně následovala deziluze spojená s odchodem do disentu či do exilu. Spolu s dalšími komunistickými historiky (například Karlem Bartoškem, Ferdinandem Beerem, Milanem Hüblem, Janem Křenem, Vilémem Kahanem, Václavem Kuralem, Vojtěchem Menclem) se oba autoři podíleli na formování poradních sborů tehdejších hlavních politických figur reformní politiky a patřili do reformní skupiny městské komunistické organizace v Praze Jaromíra Litery a Ladislava Lise: Hájek se stýkal především s lidmi okolo Františka Kriegla, Reiman nejprve náležel k intelektuální suitě Alexandra Dubčeka, která ho obklopovala po příchodu do Prahy, později byl součástí týmu Josefa Smrkovského.¹³ Tyto „mozkové trusty“ se podílely na přípravě řady reformních návrhů (včetně *Akčního programu KSČ*), jejich členové psali pro vrcholné politiky projevy, účastnili se s nimi řady důležitých stranických zasedání a neváhali jim dělat reklamu v tisku. Vzhledem k tomu, že od března 1968 prakticky neexistovala cenzura, není přehnané nazývat tuto strategii „politickou PR“.

Při pozorném čtení obou memoárových titulů zjistíme, že o názorové monotitnosti zmíněných reformněkomunistických uskupení, složených ze stranických funkcionářů a intelektuálů, nelze v žádném případě hovořit a že zde k řadě otázek existovala rozdílná stanoviska. Z Reimanových pamětí je například patrné, že měl blíže ke kulturním kruhům a jejich nesmlouvavému reformismu, zatímco Hájek na mnoha místech kritizuje tehdejší přehnanou radikalitu a kloní se ke kontrolované umírněnosti (v tomto ohledu se jeho postoje podobají Mlynářovým). Odlišně oba historici hodnotí také aktivity Dubčekova vedení po sovětské invazi a při pozvolném nástupu „normalizace“, jemuž reformisté nedokázali adekvátně čelit: Reiman je vůči této etapě silně kritický a hovoří o „demoralizačním účinku ústupové taktiky“ (s. 117), kdežto Hájek je naopak shovívavější.

Po srpnu 1968 se také životní osudy obou protagonistů do jisté míry rozcházejí. Zatímco Hájek se dále aktivně podílí na politickém dění, mladší Reiman se na podzim 1968 uchyluje na stipendijní pobyt do německého Tübingenu, kde čerpá materiály pro svou budoucí monografii o genezi stalinismu.¹⁴ Po návratu do Českosloven-

13 Kriegel v období pražského jara zastával funkci předsedy Ústředního výboru Národní fronty, Smrkovský byl předsedou Národního shromáždění.

14 REIMAN, Michal: *Die Geburt des Stalinismus: Die UdSSR am Vorabend der zweiten Revolution*. Frankfurt/M., Europäische Verlagsanstalt 1979; americké vydání: *The Birth of Stalinism: The USSR on the Eve of the „second Revolution“*. Bloomington, Indiana University Press 1987.

ska mu je, stejně jako Hájkovi na počátku „normalizace“, znemožněna odborná činnost (oba jsou zároveň vyloučeni z KSČ) a roku 1976 definitivně volí obtížnou cestu politické emigrace. Na mnoha místech svých vzpomínek popisuje sžívání s německým odborným prostředím (později přijme pozici na Svobodné univerzitě v Západním Berlíně) a politické aktivity reformněkomunistického exilu ve Spolkové republice Německo a v Itálii (zapojuje se do činnosti skupiny soustředěné kolem časopisu československé socialistické opozice *Listy*). Bývalý odbojář Hájek se oproti tomu „zabydlí“ v prostředí domácí protirežimní opozice,¹⁵ připravuje vydávání samizdatových sborníků *Historické studie* a spolu s životní družkou Hanou Mejdrovou v undergroundových podmínkách pracuje na díle o vzniku Třetí internacionály.¹⁶ Později se aktivně zapojí do hnutí Charty 77, přirozeně je vystaven permanentní policejní šikaně a na sklonku osmdesátých let se stává jedním z předních iniciátorů reformně laděné opoziční skupiny Obroda.¹⁷

Jakkoliv se naznačené pasáže obou vzpomínkových knih věnují životním zkušenostem ze zcela jiného prostředí, lze je dle mého soudu i na tomto místě číst prizmatem jistého společného jmenovatele. Ten spočívá ve vyrovnávání s československou „normalizací“ a v postupném a nevyhnutelně značně bolestném opouštění reformněkomunistických stanovisek. Obojí je o to cennější, o kolik jsou oba pohledy odlišné. Hájkova perspektiva Husákova Československa viděného zevnitř nerozděluje například dissent na socialistický a občanský.¹⁸ Exilová zkušenost je oproti tomu navzdory dílčí spolupráci těchto proudů plna vzájemných střetů a nedorozumění. Jestliže Reiman vnímá československé poměry v kontextu východního bloku, u Hájkových pamětí je naopak zřetelně patrná intelektuální a informační izolace disidentského prostředí. Tento moment se promítá především do vidění sovětské perestrojky. Reimanův pohled berlínského profesora je opřen o daleko otevřenější kontakty s moskevským prostředím, a je tedy oproti značně zkreslenému pohledu intelektuálů v Československu mnohem realističtější.

Pro oba je zároveň Gorbačovova perestrojka poslední nadějí na možné organické změny uvnitř sovětského systému a její neúspěch je vede k definitivnímu opuštění reformistických ideálů. U Hájka se k důvodům rozchodu s reformismem přidává ještě hořká zkušenost dissentu i sledování neschopnosti pozdně „normalizační“ KSČ

15 Miloš Pick uvádí, že Hájek „měl již dávno před vznikem Charty 77, někdy v roce 1969, styky s italskými reformními komunisty. Pokoušel se již tehdy vytvářet dissent.“ (PICK, Miloš: *Naděje se vzdát neumím*. Brno, Doplněk 2010, s. 100.) Pickovy paměti lze číst jako vhodný pandán k Hájkovým protektorátním vzpomínkám (srv. zejména s. 28–32, kde se popisuje Hájkovo libáňské působení.)

16 Rukopis byl dokončen roku 1976, německy vyšel ale až o více než dvacet let později (HÁJEK, Miloš – MEJDROVÁ, Hana: *Die Entstehung der III. Internationale*. Bremen, Edition Temmen 1997) a česky za další tři roky (*Vznik Třetí internacionály*. Praha, Karolinum 2000).

17 Jednalo se o politický klub složený z reformních komunistů pražského jara, který se pokoušel navázat dialog s představiteli ÚV KSČ a vstoupit do perestrojkového politického prostoru (viz KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOKOŠKA, Stanislav (ed.): *Obroda – Klub za socialistickou přestavbu: Dokumenty*. Praha, Maxdorf 1996).

18 Narušení původní semknutosti po listopadu 1989 autora poměrně zaskočí: „Čekal jsem leccos, ale takový výlev antikomunistické hysterie u Havla mě překvapil.“ (s. 306)

reagovat na společenské změny a výzvy. Jestliže před sovětskou invází Hájkova a Reimanova politická generace upřímně věřila v reformu komunistického systému, srpen 1968 rozhodně v tomto ohledu znamenal zásadní zlom. Ani násilné přerušování pražského jara však ještě nepohřbilo všechny naděje na změnu. Tento myšlenkový proces byl dokonán až na přelomu osmdesátých a devadesátých let, kdy pro Hájka s Reimanem komunistické hnutí nadobro ztratilo svůj myšlenkový *raison d'être* a od jeho reformistické či eurokomunistické varianty se oba přiklonili k Socialistické internacionále a nově vznikající sociální demokracii. Vezmeme-li v úvahu, že podobný intelektuální přerod (byť po nestejné časové dráze a za jiných vnitropolitických okolností) prodělali reformističtí intelektuálové v Polsku či v Maďarsku, můžeme paměti Miloše Hájka a Michala Reimana číst také jako příspěvek ke krizi středoevropské levice, které se doposud nepodařilo redefinovat svou identitu.

Profesionální historik bude možná zklamán nedostatečnými odkazy na konkrétní data a rozhodující aktéry jednání (zejména při Hájkově poněkud skupém líčení padesátých a šedesátých let má čtenář tendenci domáhat se dalších informací) stejně jako absencí hlubší reflexe vlastního příklonu ke stalinismu (co vlastně stalinská ideologie pro tuto generaci znamenala) a rozchodu s ním. Každopádně se ale jedná o knihy, jejichž čtení výrazným způsobem usnadňuje orientaci v revizích stalinských dogmat a v pozdějším nejednotném reformním úsilí nemalé části české inteligence, stejně jako v osudech běžných příslušníků disentu (nikoliv jeho nejexponovanějších postav) a politické emigrace v éře „reálného socialismu“. Vzpomínky Miloše Hájka zároveň upozorňují na dnes poněkud opomíjenou návaznost protinacistického odboje a následného komunistického angažmá, bez jejíhož uvědomění lze přelom čtyřicátých a padesátých let adekvátně interpretovat jen stěží. Závěrečné konstatování je tedy jednoznačné. V rámci své kategorie se jedná o knihy, které nemůže opomenout žádný badatel zabývající se československým dvacátým stoletím. Neposkytují vyčerpávající informace, nicméně inspirují k dalšímu badatelskému úsilí a kladení otázek. Byť by si obě zasloužily pečlivější jazykovou redakci, Ústavu pro soudobé dějiny za jejich publikování patří dík.

Recenze

Ryze subjektivní biografie a meze „objektivních“ pramenů

Tajné životy Jiřího Muchy a Otto Katze

Doubravka Olšáková

MILES, Jonathan: *Devět životů Otto Katze: Příběh komunistického superšpiona z Čech*. Z angličtiny přeložila Petruška Šustrová. Praha – Litomyšl, Paseka 2012, 336 stran;
LAURENCE, Charles: *Společenský agent Jiří Mucha: Lásky a žal za železnou oponou – intriky, sex, špioni*. Z angličtiny přeložila Kateřina Lipenská. Praha, Prostor 2012, 250 stran.

V roce 2012 vyšly u dvou českých nakladatelů dvě překladové biografie věnované dvěma veřejně činným osobnostem, které sice nepatřily k politickým špičkám někdejšího režimu, přesto však jejich životy dokreslují osud veřejně angažovaných osob více než dobře. Nabízí se tak srovnání životních příběhů komunistického novináře Otto Katze alias André Simona a literáta Jiřího Muchy, jak je podali americký spisovatel Jonathan Miles a britský novinář Charles Laurence.¹ Oba protagonisté působili jistou dobu ve prospěch komunistických tajných služeb a jejich život dnes

1 Původní vydání: MILLES, Jonathan: *The Nine lives of Otto Katz: The Remarkable true story of a communist super-spy*. London, Bantam 1998; LAURENCE, Charles: *The social agent: a true intrigue of sex, spies, and heartbreak behind the Iron Curtain*. Chicago, Ivan R. Dee 2010.

fascinuje nejen svou barvitostí, ale především vyhocením otázky společenského a politického angažmá intelektuálů a veřejně známých osob v průběhu dvacátého století.

Obě díla jsou více než rozdílná, přesto se doplňují: Příběh Jiřího Muchy, sepsaný výrazně subjektivní optikou, je záležitostí ryze literární, kde dějiny a intriky Státní bezpečnosti tvoří pouhé pozadí rodinného dramatu britského diplomata, který v padesátých letech minulého století působil v Praze. V protikladu k tomuto pojetí představuje životopis Otto Katze čtivo povytce historické, jehož autor se snaží odlehčit tíživý historický osud angažovaného komunistického intelektuála pokusem o příklon k beletristickému zpracování.

Jiří Mucha (1915–1991) byl jak známo synem malíře Alfonse Muchy. Za války i po ní pracoval jako válečný zpravodaj a novinář, v roce 1951 byl odsouzen ve vykonstruovaném procesu (jako řada dalších osob s internacionální minulostí), aby byl v roce 1955 propuštěn a započal svůj „nový život“ scenáristy, literáta – a také agenta Státní bezpečnosti. Muchovy osudy nebyly až tak nepodobné Simonovým, ba dokonce v určitých okamžicích se protínaly. André Simone (vlastním jménem Otto Katz, 1895–1952) se jako novinář, agitátor a propagandista intenzivně zapojil do služeb komunistického hnutí v meziválečné Evropě a za války ve Spojených státech a Mexiku. Po návratu do Československa působil krátce na předních místech v komunistickém tisku, aby byl posléze odsouzen a popraven v rámci procesu s Rudolfem Slánským.

Zatímco životní dráha Jiřího Muchy je relativně známá – především díky tomu, že většinu času strávil v Československu – život Otto Katze je dodnes obestřen četnými záhadami, které získávají díky jeho kontaktům napříč uměleckou i novinářskou scénou v Evropě a Americe místy až mytický nádech. Právě to zřejmě zaujalo Jonathana Milese. Ani on, ani Charles Laurence však nejsou profesionální historici, a kdybychom měli pro tyto dva autory hledat odpovídající charakteristiku, hodilo by se spíše označení „publicisté“ (v onom slova smyslu používaném v českém jazykovém okruhu). Tomu odpovídá také jejich přístup k biografickému žánru a způsob líčení života jejich hrdinů.

Charles Laurence napsal v první řadě knihu, v níž se vyrovnává se svým dětstvím a se svou rodinou. Především se však snaží konstruovat vztah se svou matkou, kterou – jak čtenář místy cítí – mu Jiří Mucha v Praze „ukradl“. Před Laurencovým zpracováním tématu je třeba smeknout a na výsledné podobě textu se výrazně podepsala jeho stylistická obratnost, která je novináři s dlouholetou reportážní praxí vlastní. A právě ta je na knize nejpozoruhodnější, poněvadž její líčení je čtivé, nenucené a určitá rodinná tajemství pitvá Laurence se stejnou samozřejmostí a lehkostí, jaká se očekává u reportáží válečného zpravodaje z míst krvavých konfliktů.

Jonathan Miles zase napsal knihu, u níž není pochyb o tom, že se opírá o archivní materiály různých a četných tajných služeb, poněvadž do velké míry kopíruje dějové „zápletky“ těchto zpráv. Zpravidla se zde tedy hovoří o tom, kdo odkud kam odjel, kdo s kým mluvil, kde byl kdo viděn a čím byl kdo pověřen. Poněkud stranou pak zůstává to, co se skrývá za vší tou deskripcí. Miles se sice snaží z času na čas prorazit bariéru sledovacích zpráv snahou vřadit tu kterou osobnost, s níž Katz-

-Simone spolupracoval, do širšího politického a sociálního kontextu meziválečného (a okrajově také poválečného) dění na obou stranách Atlantického oceánu, ovšem fakticky se tato snaha na srozumitelnosti textu nikterak nepodepsala.

V tomto smyslu vytyčila obě díla hranice možností historické narace velmi přesně: Charles Laurence se pohybuje na orbitě historie, aby vyprávěl svůj vlastní příběh ze svého vlastního úhlu a se svou vlastní hypotézou, zatímco Jonathan Miles chce vyprávět příběh Otto Katze zřejmě skutečně tak, jak se udál. A v tom tkví velký problém a nepřekonatelné úskalí jeho pokusu: Miles totiž nepíše životopis Otto Katze tak, jak se udál, ale pouze tak, jak jej zaznamenaly různé úřední zápisy. Pokud by v tomto směru autor slevil ze svých historických ambicí, byl by býval mohl napsat čtivou biografii.

Narozdíl od něj píše Charles Laurence příběh Jiřího Muchy tak, jak jej chce psát on. Subjektivní prvek prolíná jeho knihou od počátku a kulminuje v závěrečné scéně jeho malé, velmi privátní pomsty. Do centra veškerého dění staví Laurence Jiřího Muchu, který je v jeho pojetí hybatelem tragédií jeho rodiny. Jeho popis Muchy je čistě subjektivní: na první pohled démonická Muchova osobnost vystupuje z románu velmi zřetelně. Nalezneme zde například jeho obraz jako „jestřába, který odpočívá“ (s. 71), Laurence však spíše konstruuje Muchu coby ztělesnění čehosi nehmatatelného, v čem se kloubí hrůzy komunismu, temná Praha, sexuální orgie a koneckonců i trochu toho Oidipova komplexu.

Přesto: Je-li subjektivní narace v tradičním historickém psaní nepřijatelná, zdá se, že Charles Laurence ukázal její plnou sílu při vyprávění jeho vlastní verze historického příběhu. V zájmu historické objektivity je však nutno dodat, že Laurence svým vyprávěním mimo jiné upírá Muchovi jeho vlastní touhu dobrat se podstaty své identity. Neboť to je to, po čem pátrá i Charles Laurence; touha odhalit sílu charakteru a vlastní identitu vystavenou hraniční situaci je mimo jiné důvodem, proč celou tu knihu sepsal. V jistých náznacích, avšak přesto kontinuálně, se tento prvek – role identity v hraniční situaci – promítal i do Muchovy tvorby, především po jeho propuštění z jáchymovských dolů. Pointou příběhu – a celého toho velkého zápasu Charlese Laurence s osobností Jiřího Muchy – tedy může být nakonec i to, nakolik jsou si Mucha a Laurence podobní...

Muchovy osobní důvody k rozhodnutí pro ten či onen způsob chování, rozvažování a podobně nebere Laurence často vůbec v potaz, neboť pátrání po jeho identitě si nárokuje cele a s posedlostí hraničící s obsesí jen pro sebe. Zde by si zřejmě Mucha zasloužil přeci jen větší shovívavost, neboť co jiného jsou jeho knihy *Studené slunce* či *Podivné lásky*, které sepsal na sklonku života, než snahou o nalezení vlastní identity? Nebo máme skutečně přistoupit na Laurencovu hypotézu, že veškerou motivací Muchových činů byl pouze egoistický zájem a celý jeho život byl pouze předem konstruovaným kalkulem? Skutečně je život tak prostý?

A tak zatímco Laurence akcentuje u Muchy sociální kontext jeho působení, který vyniká na pozadí studené války, Miles se snaží o to samé, ovšem s naprosto opačným výsledkem. Téměř až bulvární důraz na špionážní charakter Katzovy-Simonovy činnosti, všechny ty osobnosti, schůzky, telefonáty, zatlačují do pozadí nejen Katzovu osobnost, ale také kontext jeho činnosti. A přitom i Milesova kniha obsahuje velmi

cenné náměty, které však bohužel právě vinou povrchního zpracování zůstávají pouze náměty a nejsou detailněji promyšleny a rozvinuty do jakékoli podoby (syntetické, analytické, psychologizující...), s níž by mohl historik pracovat. V tomto ohledu tak například mohou zaujmout Milesovy postřehy o tom, jakou roli hrál londýnský „vzdoroproces“ z roku 1933 po zapálení budovy Reichstagu, který se odehrál v režii tvůrců *Hnědé knihy o požáru Říšského sněmu a Hitlerově teroru*,² pro pozdější stalinské procesy ve střední Evropě a pro roli propagandy v komunistických režimech vůbec (s. 113). Ani přes těch několik málo světlých chvil se však nelze ubránit dojmu, že autor zachází s fakty a událostmi povytce bulvárním způsobem.

To, co Milesově knize totiž významně schází, je poněkud paradoxně historický rámec, kontext událostí, které by všem těm Katzovým kontaktům, činům a podobně dodaly větší smysl a význam. Absenci historie zakrývá Jonathan Miles přemírou postav, akcí, měst a jmen.

A v tom tkví také další velké úskalí Milesovy publikace: přestože je zahlcena daty, údaji, medailony, historické souvislosti jednotlivých period vývoje mezinárodního komunistického hnutí – v nichž spuštění železné opony jasně dává tušit, že Simonova meziválečná činnost bude napříště vedením komunistických stran vnímána jen s velikou nelibostí – tu zcela scházejí. Autor například uvádí, že čerpá z francouzského textu Bartoškovy *Zprávy o putování v komunistických archivech*,³ kontext Katzovy činnosti, který Bartošek vystihuje více než detailně (napojení na Francouzskou komunistickou stranu, vztah k italskému komunistickému hnutí a podobně), však zcela vypouští. Sem tam se sice objeví odkaz k určité historické události, ovšem málokdy se autor datací a kontextem „treffí“ (v tomto smyslu lze najít v publikaci velké množství faktografických chyb – zřejmě převzatých ze špiónážních zpráv, které jen málokdy bývají historicky přesné). Kvůli ploché kompozici díla se zcela ztrácí také jakákoli myšlenka výstavby textu: pokud mělo těžiště celé biografie spočívat ve vylíčení meziválečného a válečného působení Katze v Evropě a Spojených státech, s vyústěním v jeho pražské popravě, znamenající přirozenou degradaci a popření dřívější slávy (jak pro Katze, tak pro smělou myšlenku internacionálního komunismu), pak fakticky vzato mezi jednotlivými pasážemi není žádný rozdíl a ani bedlivý čtenář z nich nevytuší, že se jedná o gradaci příběhu a poslední dějství Katzova života.

Otto Katz alias André Simone patřil k prominentům mezinárodní komunistické elity a také k jejím nejzcestovalejším osobnostem. Zasloužil by si proto mnohem větší pozornost. Bylo by bezesporu zajímavé dobrat se toho, zda se stal obětí spíše vlastních ambicí či mocenských intrik uvnitř mezinárodního komunistického hnutí. Milesův životopis bohužel neodpovídá na žádnou otázku, poněvadž – fakticky vzato – si ani žádnou neklade.

2 *The Brown Book of the Hitler Terror and the Burning of the Reichstag, prepared by the World Committee for the Victims of German Fascism, with an Introduction by Lord Marley*. New York, A. A. Knopf 1933; česky: *Hnědá kniha o požáru Říšského sněmu a Hitlerově teroru*. Praha, Karel Borecký 1933.

3 BARTOŠEK, Karel: *Les aveux des archives: Prague–Paris–Prague, 1948–1968*. Paris, Seuil 1996; česky: *Zpráva o putování v komunistických archivech: Praha–Paříž*. Praha, Paseka 2000.

Redakčně jsou obě publikace zpracovány velmi kvalitně. V případě Laurencovy knihy poněkud překvapí neuspořádané členění rejstříku, v němž například heslo „železná opona“ předjímá „Železnou Rudu“, ale také heslo „Židé“, a Laurencův „dědeček“ se nachází pod písmenem D, zatímco jeho sestra pod písmenem L (jako Laurencová, Kate). Překlad Milesovy knihy byl díky mechančnosti textu, jíž se zřejmě vyznačoval již originál, asi relativně neproblematický. Na druhou stranu překvapí, že se v něm přebírají chybné oficiální názvy, jako například Český národní archiv (namísto správného názvu „Národní archiv“), že namísto Palais de Luxembourg (Lucemburský palác v Paříži v Lucemburských zahradách) se tu vyskytuje zřejmě původní překlep „Calais de Luxembourg“ (který nedává smysl, viz s. 244) nebo že si text faktograficky místy zcela protiřečí, jako když se tvrdí, že Beneš sestavil vládu 4. dubna 1945 (s. 243), a o dvě stránky dál čteme: „Komunisty řízená vláda Edvarda Beneše, která vznikla v květnu 1945...“ (s. 245)

Srovnání obou publikací tedy bezesporu překvapí: spíše nežli Milesova kniha, opírající se pečlivě o svodky špionážních zpráv hned několika světových zpravodajských agentur, se jako historicky cennější jeví literární záležitost z Laurencova pera, která je pevně zakotvena v dobové realitě. A přestože nelze ani o jedné z těchto dvou publikací prohlásit, že přinášejí nová fakta nebo že by se měl každý historik československých soudobých dějin s nimi seznámit, neměly by také přejít bez povšimnutí. Ukazují totiž jak netušené možnosti narace historického příběhu subjektivním pohledem, tak úskalí skryté v pokušení sepsat příběh bez hlavní interpretační linie. Přepisy nepřesných a zavádějících zpráv a svodek bezpečnostních služeb tuto funkci plnit nemohou.

Recenze

Cirkev pokúšaná a spolupracujúca

Jakub Štofaniák

JAKUBČIN, Pavol: *Pastieri v osídlach moci: Komunistický režim a katolícki kňazi na Slovensku v rokoch 1948–1968*. Bratislava, Ústav pamäti národa 2012, 215 strán.

Postaveniu cirkví v Československu po februári 1948, a hlavne v päťdesiatych rokoch, je venovaná značná pozornosť. Touto problematikou sa zaoberá aj predstavovaná práca Pavla Jakubčina, absolventa doktorandského štúdia histórie na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity, ktorá vychádza v edícii Monografie pod záštitou Ústavu pamäti národa, autorovho domovského pracoviska. Za cieľ si kladie zdokumentovať a analyzovať stratégie, ktoré štátna moc využitím katolíckych kňazov sledovala. Práca je členená do štyroch častí. Prvá a druhá kapitola sa venujú počiatovým snahám komunistických predstaviteľov o získanie katolíckych kňazov už bezprostredne po vojne, ako aj vývoju organizácií, ktoré mali slúžiť na ich združovanie a kontrolu katolíckeho kléru v sledovanom období. Tretia kapitola sa zaoberá úlohou okresných a krajských cirkevných tajomníkov. Záverečná, štvrtá časť mapuje spôsob práce Štátnej bezpečnosti pri využívaní katolíckych kňazov ako tajných spolupracovníkov.

Za veľký prínos tejto práce pokladám samotný výber témy a definovanie priestoru záujmu. V tomto smere predstavuje práca Pavla Jakubčina nepochybne zaujímavé obohatenie historickej produkcie o osudoch katolíckej cirkvi v časovom rozmedzí rokov 1948 až 1968. Udalosti ako procesy s biskupmi, perzekúcie kňazov a re-

hoľníkov, zatváranie kláštorov a vôbec „cirkev trpiaca“, ktoré tvoria v posledných rokoch typické námety historických štúdií venujúcich sa cirkevným dejinám druhej polovice dvadsiateho storočia, sa v tejto práci skoro neobjavujú. Autor podľa mňa veľmi dobre vycítil potrebu vystúpiť z tohto prúdu a klásť si iný typ otázok. Bez toho aby komplikované udalosti bagatelizoval, upustil v tejto práci od istého trpiteľského naratívu a zameral sa na sledovanie spôsobov, akými si štátna moc snažila podmaniť špecifickú socioprofesionálnu skupinu kňazov. Prostredníctvom tejto zmenenej perspektívy a aktérov ponúkol nový pohľad a nastolil ďalšie bádateľské otázky. Autor už vo svojich východiskách správne upozorňuje na fakt, že samotné úsilie o ovládnutie a využitie katolíckej cirkvi nemožno pripisovať len predstaviteľom komunistického režimu, ale že takéto snahy sa dajú sledovať minimálne od Veľkej francúzskej revolúcie naprieč celým starým kontinentom – čím samozrejme nechce ospravedlniť ani zakrývať často až brutálne formy, akých tento proces nadobúdal v Československu.

Zatiaľ čo s týmto východiskom k práci možno len súhlasiť, ako slabší sa mi zdá byť predpoklad, ktorý je formulovaný len v náznaku, nepriamo, ale zároveň je prítomný v celej práci. Pozostáva z presvedčenia, že komunisti si museli medzi katolíckymi kňazmi pracne vytvoriť svojich podporovateľov (prvýkrát je tento názor formulovaný na strane 10) a následne túto skupinu všemožne a nákladne udržiavať. Tento proces presvedčania a získavania kňazov pre vec komunizmu a záujmy predstaviteľov moci autor vykresľuje v ďalšom výklade. Pre Pavla Jakubčína sú tak skoro nepredstaviteľní katolícki kňazi, ktorí by sa vedeli stotožniť s niektorými východiskami komunistickej strany, s istými bodmi jej programu, a na základe tejto názorovej blízkosti by boli ochotní sa dobrovoľne mobilizovať a aktívne spolupracovať. Rovnako sa až na výnimku istého zblíženia katolíkov s komunistami v dobe Slovenského národného povstania nevenuje prípadným ideovým či sociálnym prienikom, ktoré mohli zvyšovať atraktivitu komunistického programu v očiach kňazov minimálne pred rokom 1950, kedy sa rozbehli s plnou silou represie voči katolíckej cirkvi v podobe masového rušenia rehoľných spoločenstiev a hromadného zatýkania a procesov s predstaviteľmi československého episkopátu. Bolo by pritom možné sledovať styčný priestor týchto dvoch skupín napríklad v spôsoboch riešenia sociálnej otázky, kde cirkev mala a dlhodobo presadzovala vlastnú konkurenčnú víziu, ktorá bola v mnohých ohľadoch veľmi podobná tej komunistickej. V tomto priestore sa tak vytváral terén spoločnej interakcie a argumentačná báza, na ktorej sa viedla nielen vzájomná polemika, ale formulovali sa tiež niekedy blízke stanoviská v kritike kapitalizmu a liberalizmu a dochádzalo ku kontaktom aktérov z oboch strán. Pavol Jakubčín sa tak v svojej práci nezamýšľal nad tým, čím mohla komunistická moc a ideológia prirodzene osloviť niektorých kňazov, a automaticky predpokladá, že ich postoje museli byť voči nej odmietavé, takže bolo potrebné medzi nimi zdĺhavo získavať a „dobývať“ spojencov. Uvedomujem si, že sledovať tieto motívy by bolo veľmi náročné, keďže dané obdobie charakterizujú výrazne premeny postojov, názory kléru mali nepochybne širokú škálu odtieňov a nie vždy museli byť artikulované. Ale aj napriek tomu si myslím, že keby sa autor zamyslel

nad oboma pólmi vzťahov kňazov ku komunistickej moci a ideológii, umožnilo by mu to diferencovanejšiu analýzu.

Systematicky a kvalitne spracováva Pavol Jakubčín vývoj organizácií združujúcich klérus, snahy o presadenie Vlasteneckého hnutia aj neskoršie pôsobenie Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva. Prehľadne popisuje ich vývoj, ciele a premeny. Tento proces sleduje simultánne na úrovni celoštátnej aj vo vybraných diecézach a ilustruje ho vhodnými ukážkami z archívneho výskumu, ktoré ponúkajú preniknúť do diskusií a plánov predstaviteľov moci a centrálnych úradov, ako aj do jednaní týchto organizácií. Dáva tým čitateľovi šancu nahliadnuť a pochopiť fungovanie týchto profesných sietí, čo možno pokladať za výrazný prínos Jakubčinovej knihy. Tejto problematike je poskytnutý aj najväčší priestor, z celkového rozsahu textu na ňu pripadá polovica. Na druhej strane sa to však javí ako nepomer v porovnaní so spracovaním zvyšných dvoch oblastí, venovaných cirkevným tajomníkom a záujmu Štátnej bezpečnosti o kňazov.

Je škoda, že autor popri inštitucionálnom zázemí pre úrad cirkevných tajomníkov nevenoval viac pozornosti aj jeho obsadzovaniu (informácie o samotných cirkevných tajomníkoch a požiadavkách na nich kladených sa objavujú len v náznakoch, napríklad na stranách 85 a 90). Bolo by nepochybne veľmi zaujímavé oboznámiť sa s personálnou politikou týchto úradov – zistiť, odkiaľ jeho pracovníci prichádzali, aké bolo ich sociálne zázemie, vzdelanie či ako dlho na svojich pozíciách zotrvali. Som presvedčený, že autor by bol bez najmenších problémov schopný na základe svojho výskumu na tieto otázky odpovedať a vytvoriť sociálny profil cirkevného tajomníka, čo by bolo pre túto časť práce značne prínosné.

Posledná kapitola sleduje spôsoby, akými si Štátna bezpečnosť hľadala spolupracovníkov medzi kňazmi, a hlavné ciele týchto agentúrnych aktivít. Autor tu uvádza množstvo konkrétnych prípadov, na ktorých sa snaží demonštrovať zaužívané postupy, aby tak umožnil lepšie pochopiť celkovú anatómiu tajnej spolupráce so Štátnou bezpečnosťou v radoch kňazov. Domnievam sa však, že v záplave krycích názvov operácií, dátumov a miest, kde sa odohrávali, skĺzava až k prílišnej popisnosti, v ktorej sa na začiatku definovaný cieľ postupne rozplýva. Na druhej strane však treba pripustiť, že práve takto koncipovaný text môže predstavovať heuristický prínos pre ďalší výskum.

V celej práci Pavla Jakubčina prevláda skôr popisná než analytická zložka, čo je však vzhľadom na široko definované pole záujmu a z časti aj na stav historického spracovania cirkevných dejín v Československu v druhej polovici dvadsiateho storočia pochopiteľné. Prínosom je nepochybne citeľná snaha otvoriť toto bádateľské pole prístupom a metódam, ktoré sú blízke sociálnym dejinám, čo možno pokladať za perspektívne smerovanie ďalšieho výskumu v tejto oblasti.

Recenze

Mozaika dominových kostek na Blízkém východě

Jan Bečka

WANNER, Jan: *Ve stínu studené války: Střední východ v letech Eisenhowerovy doktríny 1956–1960*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011, 568 stran.

Monografie profesora Jana Wannera je věnována nesmírně zajímavému tématu. Autor v ní ukazuje, jak se v druhé polovině padesátých let minulého století promítaly americké a sovětské zájmy na Blízkém východě, kde obě velmoci usilovaly o posílení svého mocenského postavení, aniž by přitom ovšem často braly v potaz lokální specifika a dlouhý a spletitý historický vývoj regionu.

Jan Wanner patří k velice plodným a renomovaným historikům, kromě mnoha dalších témat se v několika předešlých publikacích věnoval právě Blízkému východu¹ v různých obdobích dvacátého století.² Všem těmto studiím je společné, že jsou založeny na rozsáhlém výzkumu a využívají některých archivních zdrojů, jež

1 Třebaže Jan Wanner používá v názvu recenzované publikace označení „Střední východ“ a v jejím textu střídavě „Střední“ a „Blízký východ“, rozhodl jsem se pro účely této recenze zvolit pouze termín „Blízký východ“. U některých zemí, které autor označuje za součást Středního východu (např. Pákistán, s. 35), bych spíše hovořil o jižní Asii, uvědomuji si ale, že zařazení těchto zemí ke geopolitickým celkům není vždy jednotné.

2 Viz např. WANNER, Jan: *Krvavý Jom Kippur: Čtvrtá a pátá arabsko-izraelská válka ve světové politice*. Praha, Libri 2002; TÝŽ: *Bitva o Suez: Studená válka, druhý arabsko-izraelský konflikt*

autoři zpracovávající danou problematiku neměli v minulosti k dispozici. Je třeba ocenit zejména roli, kterou tyto Wannerovy publikace sehrály a sehrávají při rozšíření povědomí o vývoji na Blízkém východě v českém akademickém prostředí, kde byla studená válka v této oblasti vnímána často čistě ideologicky a bez přihlédnutí jak k širším souvislostem světového vývoje, tak k již právě zmíněným lokálním specifickým rysům.

Recenzovaná monografie je rozdělena do dvou větších celků – „Zadržování arabského nacionalismu“ (s. 19–206) a „Mezi proudy“ (s. 209–471). Autor v nich dokládá, na jakých premisách byla založena politika Spojených států vůči zemím Blízkého východu, zda a jak se tato politika během padesátých let proměňovala a jak byla úspěšná ve srovnání s politikou Sovětského svazu. Zároveň podrobně popisuje spletitý vnitropolitický vývoj v jednotlivých zemích, do něž se globální bipolární realita promítala pouze omezeně a zkresleně.

Obecně nelze než souhlasit s Wannerovým tvrzením vysloveným v samotném úvodu práce: „Poměrně dlouho proto trvalo, než Američané pochopili, že stojí tváří v tvář regionu, jehož diplomacie vychází z jistých historických zkušeností, které se promítly do řady zvyklostí uplatňovaných i v moderní době (nestabilita aliancí, opatrné a zdoluhavé taktické vyjednávání, snaha získat podporu dalších velmocí, pokusy rozeštvát velmoci proti sobě, odmítání kompromisu i v menších záležitostech, zajišťování ‘pojistek’ pro případ neúspěchu sotva nastoupené cesty atd.).“ (s. 12) Je ovšem nutno mít na paměti, že s podobnými problémy se Washington v padesátých a šedesátých letech nepotýkal zdaleka jen na Blízkém východě. Jihovýchodní a jižní Asie mohou sloužit jako příklad regionů, kde se americká snaha o budování jednoznačně vyhraněných protikomunistických aliancí nakonec nesetkala s přílišným úspěchem.³ Důvodů pro tento neúspěch byla pochopitelně i zde celá řada – od neochoty vedoucích činitelů spojit svůj osud příliš úzce se Spojenými státy (což by z nich učinilo snadný terč populistických protizápadních politiků) přes neslučitelnost zájmů zemí v těchto regionech s dlouhodobými cíli Washingtonu až po celkový odpor vůči černobílému vnímání světové situace (podle hesla „kdo není s námi, je automaticky proti nám“), které bylo v řadě případů pro americké představitele v tomto období typické.

Podobným problémům však pochopitelně čelil i Sovětský svaz. Jeho pokusy dosáhnout většího vlivu na vnitropolitické a zahraničněpolitické směřování jednotlivých arabských zemí vyvolávaly v důsledku shodné reakce jako snahy Spojených států. Politici jako egyptský prezident Gamál Abd an-Násir (ve funkci byl od června 1956 do září 1970) neváhali ve svých projevech veřejně napadat obě bipolární velmoci, a to často právě s cílem vzájemně je proti sobě poštvat a získat pomoc

a britsko-francouzská intervence v Egyptě. Praha, Libri 2006; TÝŽ: *Krvavý zrod moderního Turecka: Ankara mezi Londýnem a Moskvou.* Praha, Libri 2009.

3 Například Organizace smlouvy pro jihovýchodní Asii (*South East Asia Treaty Organization*), známá pod zkratkou SEATO, která vznikla na základě manilské smlouvy ze září 1954, rovněž nenaplnila americká očekávání a nestala se nástrojem k prosazování politiky Washingtonu v této oblasti – již proto, že řada důležitých regionálních aktérů, jako Indie či Indonésie, do ní odmítla vstoupit.

a podporu od obou. V tomto ohledu je výmluvný Násirův výrok o jugoslávském prezidentovi Josipu Brozu Titovi, kterým autor tento přístup arabského státníka dokládá: „Je to velký muž. Ukázal mi, jak dostat pomoc od obou stran, aniž bych se k některé z nich připojil.“ (s. 227) Lze tedy opět souhlasit s Wannereem, že ani naděje Moskvy na vytvoření „protiimperialistické fronty s tzv. národní buržoazií“ (s. 472) v blízkovýchodních zemích se nakonec nedočkaly svého naplnění. Bylo tomu tak i přesto, že oproti americkému přístupu k tomuto regionu a k světovému dění obecně, který lze zvláště v padesátých letech označit za poněkud nepružný a snad až příliš ideologicky zatížený, se v sovětské politice uplatňoval větší pragmatismus a cynismus. Moskva tak dokázala tolerovat (byť dočasně a občas s největším sebezapřením) i takové kroky jako zatčení stovek komunistů, svých hlavních ideových spojenců a sympatizantů, v Egyptě a Sýrii v prosinci 1958 (s. 211). Ani tato cesta však nakonec k úspěchu a k získání pevného a trvalého vlivu na Blízkém východě nevedla, stejně jako tomu bylo například ve Vietnamu.

Obecně se dá říci, že autorovi se podařilo úspěšně navázat na jeho předešlé publikace, velmi kladně hodnocené odborníky i širší veřejností, a nabídnout zájemcům erudovaný a zároveň poměrně čtivě napsaný text. V některých momentech by však možná čtenář uvítal, i s ohledem na komplexnost a rozsáhlost tématu, podrobnější vysvětlení a rozvedení. Tak například zmínka o tom, že „D. Néhrú projevil málo nadšení pro společnou aktivitu v Asii“ (s. 71), by si zasloužila alespoň stručně dopovědět, o jakou společnou aktivitu vlastně šlo a proč pro ni indický premiér neplanul nadšením. Stejně tak by asi bylo namísto podrobněji vyložit, proč musel být právě demokratický kongresman za Jižní Karolínu James P. Richards „koupen“ za funkci zvláštního prezidentova asistenta, aby podporoval politiku Eisenhowerovy administrativy vůči Blízkému východu (s. 31). Měl Richards proti této politice osobní výhrady, byl k negativnímu stanovisku nucen svou stranickou příslušností nebo zkrátka pouze využil situace a toho, že administrativa jeho podporu potřebovala? Z hlediska českého čtenáře by pak třeba bylo nepochybně zajímavé dozvědět se, o které „československé firmy budující ropnou rafinerii v Homsu“ v Sýrii (s. 102) se přesně jednalo, byť tato informace samozřejmě není pro text stěžejní.

V některých případech, pokud odpověď na položenou otázku nevyplývá jednoznačně z uvedených faktografických údajů, by pak bylo vhodné, aby autor nabídl vlastní interpretaci. Takto například popisuje váhavost sovětské strany při prohlubování spolupráce s Egyptem v roce 1957: „Sovětsko-egyptské oficiální kontakty měly během roku 1957 specifický ráz ... sovětská strana neodpovídala recipročně a vysílala do Egypta jen delegace vědců, odborářů, novinářů apod. Nakolik to bylo způsobeno nejednotou či opatrností v řadách sovětského vedení, nevíme, ale při rozhodování o všech závažnějších otázkách je patrné váhání.“ (s. 68) Je jasné, že do poměrů a rozložení názorů v sovětském vedení v té či oné konkrétní otázce je mnohdy těžké nahlížet, autor však podle mého názoru mohl alespoň naznačit, zda

připadaly v úvahu i jiné závažné důvody pro sovětský postup⁴ a z jakých motivů mohla plynout sovětská opatrnost.

Jak již bylo zmíněno, Wannerova monografie je určena jak pro odbornou, tak pro širší veřejnost, což je patrné i na jejím živém a čtivém jazyku. Přesto však nelze přehlédnout několik rušivých momentů, které mohl při větší důkladnosti odstranit redakční tým. Asi nejnapadnější je doslovné opakování stejných citací na různých místech textu. Na straně 25 tak čteme Násirův výrok: „Egypt je rozhodnut udržet si nezávislost na všech zahraničních ideologiích, jako jsou marxismus, rasismus, kolonialismus, imperialismus nebo ateismus, které jsou všechny evropského původu. (...) Údajná koncepce arabského imperialismu je rovněž výtvorem zahraniční propagandy, plynoucí buď z ignorantsví nebo něčeho ještě horšího.“ Takřka tentýž citát, jen lehce pozměněný, se objevuje v plném znění o deset stran dále. U následujícího výroku syrského prezidenta Šukrího al-Qúwwatlího (s. 12) navíc vzniká pochybnost, jaké bylo jeho autentické znění: „Situace v Maďarsku není naše věc a je mi lhostejné, když bude zničeno třeba padesát Budapeští.“ Na straně 97 je v něm totiž Budapeští pouze pět...

Kromě těchto redundancí se občas vyskytnou i drobné nepřesnosti, jako například v křestním jménu ředitele americké Ústřední zpravodajské služby (CIA) Allena Dullese (na straně 97 se vyskytuje jako Allan) nebo v dataci (na straně 94 se mluví o podzimu 1967 namísto stejného ročního období roku 1957) a podobně. To jsou však skutečně výtky pouze okrajové, stejně jako občasné překlady či stylistické a gramatické chyby, které nijak neubírají na celkové kvalitě díla.

Závěrem bych rád zdůraznil, že takovýchto publikací věnovaných detailnímu rozboru americko-sovětského velmocenského soupeření na mezinárodněpolitickém poli, zvláště pak v konkrétním neevropském regionu, nemá česká historiografie ani více než dvacet let po pádu železné opony dostatek. Profesor Jan Wanner svými pracemi pomáhá tento deficit překonat. Díky širokému rozhledu a erudici dokáže i partikulární, časově a regionálně omezené téma zasadit do širších souvislostí a propojit je tak se zdánlivě odlišnými, v podstatě však analogickými ději v jiných částech světa. Zároveň ve svých publikacích jednoznačně ukazuje, že obě velmoci studené války měly (*de facto* po celou dobu trvání bipolárního rozdělení světa) poměrně značné problémy s reflexí a zohledněním specifik jednotlivých regionů a s formulací politik „šitých na míru“, které by jim v daných regionech umožňovaly prosazovat účinně své zájmy. Zbývá si jen položit otázku, zda bylo vůbec v silách zejména americké administrativy, vyvažující různé vnitropolitické a zahraničněpolitické zájmy, takovéto politiky zformulovat, a zejména dlouhodobě obhájit.

4 Jan Wanner ostatně jeden z těchto důvodů nepřímou naznačuje na další straně, kde píše, že Násir „došel nakonec k závěru, že se musí ujmout iniciativy“ (s. 69). Nabízí se tedy otázka, zda právě toho – jasného a ze sovětského pohledu nezvratného kroku – nechtěl Kreml svou zdánlivou váhavostí a opatrností dosáhnout.

Recenze

Kulturní faktory a vojenské inovace

Dalibor Vácha

ADAMSKY, Dima: *The Culture of Military Innovations: The Impact of Cultural Factors on the Revolution in Military Affairs in Russia, the US, and Israel*. Stanford, Stanford University Press 2010, 247 stran.

Základní premisou knihy *Kultura vojenských inovací* je hypotéza, že vojenské inovace (ve smyslu strategického myšlení) jsou zásadním způsobem podmíněny kulturními faktory příslušného prostředí. Dima (Dmitrij) Adamsky se rozhodl hypotézu potvrdit či vyvrátit na příkladu dvou velkých systémů strategického myšlení – Spojených států a Sovětského svazu – k nimž možná překvapivě, ale oprávněně přiřadil Izrael, odkud Adamsky pochází a v jehož bezpečnostních strukturách působil. Základní rozdíl mezi velmocemi na straně jedné a židovským státem na straně druhé přitom autor shledává v rychlosti přechodu revoluce ve vojenských záležitostech (*Revolution in Military Affairs* – RMA) z teorie do praxe.

Autor se snaží oddělit pojmy, které se občas v literatuře překrývají. Na relativně nižší úrovni definuje vojenskotechnickou revoluci (*Military-Technical Revolution* – MTR), kdy dochází k implementaci převratných technologických prvků do praxe ve vojenském prostředí. „Revoluce ve vojenských záležitostech“ je však podle něj důležitějším pojmem, neboť zahrnuje takové změny spjaté se zaváděním technických inovací, které jsou komplexnější a mají širší dosah, jako například změny organizačních struktur. Ve svém pojetí revoluce autor navazuje na pověstný koncept

vědeckých revolucí a střídání paradigmat, jak jej formuloval americký teoretik vědy Thomas Samuel Kuhn. Revoluci ve vojenských záležitostech i vojenskotechnickou revoluci přitom interpretuje jako paradigmatickou změnu v charakteru a řízení vojenských operací. Z tohoto teoretického ukotvení pak vychází pokus o hlubší analýzu přístupů ke strategickému myšlení ve třech zmíněných státech. Autor neopomíná vzájemné systémové ovlivňování, zejména mezi Spojenými státy (respektive Severoatlantickou aliancí) a Sovětským svazem (Varšavskou smlouvou), k němuž docházelo například prostřednictvím studia veřejně dostupných či špionážně získaných dokumentů druhé strany, poukazuje ale také na fakt, že vývoj strategického myšlení se nezakládá na prostém principu akce a reakce.

V sovětském vojenskostrategickém plánování a uvažování o budoucí válce mezi bloky rozeznává tři etapy: V padesátých a šedesátých letech podle něj u vrcholných vojenských představitelů Sovětského svazu převládala idea totální atomové války, od počátku sedmdesátých let očekávali spíše konflikt vedený nejdříve konvenčními zbraněmi, který přejde do jaderné výměny, a s koncem sedmdesátých let počítali s válkou, v níž by se konvenční a atomové zbraně doplňovaly, přičemž v osmdesátých letech kladli stále větší důraz na konvenční válku. Tento pozdější posun v myšlení byl podmíněn vojenskotechnickou revolucí, kterou Adamsky v Sovětském svazu datuje k roku 1977 a nástupu maršála Nikolaje Vasiljeviče Ogarkova (1917–1994) do pozice náčelníka generálního štábu. Uvědomění současných převratných technologických změn vedlo sovětské vojenské plánovače k prohlášení, že neexistuje rozdíl mezi válkou útočnou a obrannou. Vše mělo směřovat k boji, který by byl veden na větší vzdálenost, s mnohem vyšší přesností, s dokonalejší koordinací a ve větším tempu než kdykoli předtím. V zásadě se tu jednalo o aplikaci nových technologií do stávajících strategických postupů.

Autor charakterizuje rozklad vojenského myšlení v pozdním Sovětském svazu jako „vědu o válce budoucnosti, která je jasně vymezena minulostí“ (s. 33). (Nedá se tak ale vystihnout každé plánování?) Komplexní inovace v sovětském strategickém plánování nemohly být nikdy uvedeny do praxe, protože nedostatek zdrojů nedovoloval realizovat ani zlomek potřebné technologické revoluce. Navíc tomu nepřálo od poloviny osmdesátých let politické klima, obvykle spojované s érou Michaila Gorbačova. Jako příklad nedostatečného zapojení nových prvků do přímého boje autor uvádí konflikt v Afghánistánu (právě maršál Ogarkov podle něj této válce oponoval), kde dílčí převaha v jednotlivých prvcích vedení boje nemohla být přetavena v potřebnou jednotu zasahující celé válečné pole. Za zásadní kulturní faktor ovlivňující vojenskostrategické myšlení v Sovětském svazu považuje Adamsky holisticko-dialektický přístup k realitě, který podle něj dominoval danému kulturnímu okruhu. Tento přístup umožňoval ruským (sovětským) stratégům vnímat „velký obraz“ a současně vyvinout konkrétní koncepty, pro jejichž uskutečnění ovšem chyběly zdroje.

Součástí kulturního světa Rusů je podle autora bezpochyby trpělivost, schopnost překonávat ztráty a porážky, fatalismus – i když tu nelze mluvit pouze o sázce na početní převahu, jak bývá ruská nebo sovětská vojenská strategie bagatelizována. Výklad o ruské mentalitě je někdy zbytečně zjednodušený, ale přesto lze s většinou

autorových tvrzení souhlasit. K těm nejzajímavějším patří teze, že ruská mentalita je zakotvená současně v minulosti a vzdálené budoucnosti, zatímco přítomnost stojí stranou, což prý souvisí s věčným ruským mesianismem. – Otázka do diskuse?

Přístup Spojených států k vojenskostrategickému plánování na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let nepochybně poznamenalo neúspěšné vystoupení jejich ozbrojených sil ve vietnamské válce. Adamsky ovšem připomíná, že americké strategické myšlení bylo silně ovlivňováno sovětským protějškem, sice technologicky podřadnějším, avšak myšlenkově vyspělejší. Pro Američany bylo klíčové zařazení technických inovací do taktického rámce, zato opomíjeli širší koncepce a – pevně ukotvení v myšlení studené války – nepřipouštěli možnost, že by nové technologie (zejména komunikační nebo zaměřovací) mohly zcela změnit obraz válečného střetnutí. Stejně tak autor zdůrazňuje skutečnost, že americké velení – přestože bylo Ústřední zpravodajskou službou (CIA) zásobováno informacemi o sovětské straně – nedokázalo pochopit důsledky změn, které se odehrávaly v sovětském strategickém myšlení. Paradigmatickou změnu ve strategickém myšlení Američanů Adamsky odsouvá na konec osmdesátých a začátek devadesátých let a stále ji označuje za kreativní reakci na sovětské podněty. Podstatně odlišný byl v obou zemích způsob implementace myšlenkové revoluce. Zatímco v Sovětském svazu se jednalo o proces řízený z centra, ve Spojených státech se touto záležitostí zabývala relativně malá skupina odborníků, která neměla žádnou formální pravomoc prosazovat výsledky vlastního studia. Z kulturního hlediska považuje autor za jeden z největších rozdílů „kauzální“ přístup Američanů oproti holistickému náhledu Rusů (Sovětů), podobně jako americká indukce stojí proti ruské dedukci.

K typickým prvkům americké mentality ovlivňujícím strategické rozhodování Adamsky řadí „pionýrský“ duch, fascinaci technikou, opojení novinkami a bytostný optimismus jako americkou národní filozofii. V čase se Američané orientují na škále od „současnosti“ po „blízkou budoucnost“, tedy docela odlišně než Rusové. Dima Adamsky při popisu tohoto komplexu amerických „vlastností“ používá komplikovaný (a současně zjednodušující) termín *optimistic techno-centric romantic culture* (s. 87).

Ačkoli pohled na sovětskou a americkou stranu není prost překvapení, pro středoevropského čtenáře bude zřejmě neobjevnější poslední část, pojednávající o vojenskostrategickém myšlení v Izraeli. Tady může Adamsky využít dramatického akcentu, neboť „příběh izraelské RMA začíná na bitevním poli v roce 1973“ (s. 94). Příkladem je likvidace syrského letectva v libanonském údolí Bikáa, kdy Izraelci využili supermoderních technologií, které zásadním způsobem ovlivnily taktiku boje. Ačkoli izraelská armáda v této válce uplatnila vícero revolučních postupů, pronikání inovací do samotné strategické doktríny židovského státu bylo pomalejší. Jeho tempo bylo srovnatelné s postupem v sovětských a amerických ozbrojených silách a bylo ovlivněno konfliktem mezi „tradicionalisty“ a „reformátory“. Zatímco tradicionalisté zůstávali u klasického plánu ofenzivní průlomové operace, reformátoři prosazovali vyčerpání a zásadní oslabení nepřátelských jednotek na frontě i v týlu za pomoci palebné převahy a leteckých úderů, což měl usnadnit intenzivní technický pokrok (zejména komunikační a zaměřovací technologie). Tak došlo

k posunu od čistě ofenzivních izraelských operací k defenzivním. Tyto změny probíhaly v devadesátých letech, kdy nejen technologické, ale i ekonomické a sociální podmínky (proměna izraelské společnosti) nutily nejvyšší armádní velení modifikovat strategické postupy. Zajímavý je pohled na práci skupiny Výzkumného ústavu operační teorie (*Operational Theory Research Institute – OTRI*), která se zabývala vytvářením vojenské strategické koncepce a jejíž členové vnímali sami sebe jako vojáky-filozofy (s. 101), kdy voják (*doer*) převládá nad filozofem (*talker*) (s. 119). Je nepochybné, že se zde vyrovnávali se sovětským i americkým přístupem zároveň, měli však blíže k tomu americkému. Izrael měl pochybnou výsadu, že využil vojenskostrategickou teorii v dlouhodobější a intenzivnější praxi (například při takzvané druhé intifádě) mnohem více než Spojené státy (zde se RMA projevila nejvíce při operaci Pouštní bouře v Iráku a posléze v operacích spojených s takzvanou válkou proti teroru) a Sovětský svaz (ve válce v Afghánistánu nebyly teoretické poznatky aplikovány vzhledem k technické nedostatečnosti).

Z kulturního hlediska Dima Adamsky kriticky nahlíží na izraelský přístup ke strategii jako na „konceptuální salát“ a zdůrazňuje nedostatek vize. Současně opakuje známé tvrzení o „útočném romantismu“ izraelského myšlení, které naráží na případný koncept obrany jako pasivního postoje. Neopomíná tu ani charakteristický rozpor mezi kvantitou a kvalitou: zatímco kvalita – zejména morální a technologická – by vždy měla být na izraelské straně, z pocitu „hrstky proti přesile“ (*few against many*) vyrůstá „mentalita obležení“ (*siege mentality*), která se stala součástí strategické kultury Izraele a jako takovou je nutno brát ji v potaz (s. 93). K tomu jako další důležité faktory přistupuje averze k dlouhodobému plánování a příklon k improvizaci, což je důsledkem příliš rychle se měnících situací, na něž musí Izraelci reagovat. Časem Izraelců je proto „nyní“, zatímco minulost a vzdálená budoucnost pro jejich strategickou kulturu nehrají velkou roli. Dima Adamsky odvážně tvrdí, že zatímco u Američanů a Sovětů byla revoluce ve vojenských záležitostech výsledkem dlouhodobého procesu, v případě Izraele se jedná spíše o proces *ad hoc*.

Kniha každopádně přináší řadu zajímavých poznatků, zejména o strategické kultuře jako pojmu, a speciálně o strategické kultuře v Izraeli, což je oblast pro nás v tomto směru nepříliš známá a prozkoumaná. Zařazení pojmů „kultura vojenských inovací“, „revoluce ve vojenských záležitostech“ nebo „vojenskotechnická revoluce“ do uvažování nad moderními vojenskými dějinami je legitimní, přičemž tyto koncepty autor používá jasně a srozumitelně. Kniha obsahuje rozsáhlý poznámkový aparát a rejstřík, k dobrému dojmu přispívá také zdařilé provedení obálky.

Anotace

HOLOVATA, Larysa: *Ukrajinskyj legalnyj vydavnyčyj ruch Centralno-Schidnoji Jevropy, 1939–1945: Naukova monohrafija*. Kyjiv – Lviv, Instytut istoriji Ukrajiny NANU – Lvivska nacionalna naukova biblioteka im. V. Stefanyka 2013, 580 s.

Lvovská historička a knihovnědkyně Larysa Holovata se dlouhodobě věnuje dějinám knižní i periodické produkce ukrajinských nakladatelství a vydavatelství, přičemž v poslední době se prioritně zaměřuje na období druhé světové války. Po prvním dílu bibliografie „*Ukrajinske vydavnytvo u Krakovi-Lvovi 1939–1945*“ (Kyjiv 2010, druhý díl bibliografie je v tisku) přichází v tomto roce s monografií o ukrajinských oficiálních nakladatelských a vydavatelských střediscích na území střední a východní Evropy v letech 1939–1945.

Po takzvané oranžové revoluci se na Ukrajině objevila celá řada publikací usilujících o objektivní zhodnocení období druhé světové války, avšak otázky literárního, kulturního a společenského života ve válečné době zůstávají dosud na okraji badatelského zájmu. Publikace Larysy Holovate patří mezi příspěvky, jejichž cílem je mezery v této oblasti postupně zaplňovat.

Anotovaná monografie sleduje činnost legálně povolených ukrajinských nakladatelství a vydavatelství v regionech spravovaných nacistickým Německem, a to jak

na etnických ukrajinských územích, tak mimo ně. Jako pramenný materiál sloužily autorce publikované i nepublikované bibliografie ukrajinistické vydavatelské produkce za druhé světové války, kartotéky knihoven včetně soupisu soukromých knižních sbírek, jednotlivé dokumenty archeografického charakteru, soukromá korespondence osobností kulturního i politického života, úřední dokumenty týkající se zákonů a přípisů regulujících vydavatelskou činnost za války, ale i archivní vyšetřovací spisy sovětských tajných služeb z poválečného období.

Autorka nejprve obecně charakterizuje vydavatelskou politiku třetí říše a poté se zaměřuje na jednotlivá nakladatelská a vydavatelská střediska na území Říšského komisariátu Ukrajina, Generálního gouvernementu v Polsku, Protektorátu Čechy a Morava i na území samotného Německa. Porovnává literární produkci těchto středisek po stránce kvalitativní i kvantitativní, všímá si jejich preferencí i změn ve vydavatelských plánech v průběhu války a podává obraz čtenářského publika.

Největším ukrajinským nakladatelským a vydavatelským střediskem za druhé světové války bylo Ukrajinske vydavnytvo, působící zároveň v Krakově a Lvově. Mělo monopol na vydávání ukrajinistických publikací na území celého Generálního gouvernementu a v letech 1939–1945 vydalo

více titulů než všechna ostatní ukrajinská nakladatelství a vydavatelství na evropském kontinentu dohromady. Autorka analyzuje aktivity tohoto nakladatelsko-vydavatelského koncernu, jenž byl pod přísným cenzurním dohledem, a sleduje postupné změny v jeho vydavatelské politice. Upozorňuje přitom na skutečnost, že v Protektorátu Čechy a Morava byla nacistická cenzura, co se týká vydávání ukrajinských publikací, benevolentnější. Díky vysoce erudovanému kolektivu ukrajinských vědců, spisovatelů a básníků působících v Praze (Dmytro Čyževskij, Mychajlo Antonovyč, Dmytro Dorošenko, Volodymyr Sičynskij, Oleksandr Oles, O. Olžyč, Jevhen Malaňuk a další) zde byla vydána skutečně hodnotná díla; mnohá z nich patří i v současnosti do fondu ukrajinské klasické literatury nebo jsou dodnes citována v odborné společenskovědní literatuře.

Larysa Holovata hodnotí počiny německých prestižních nakladatelství (S. Hirzel, Otto Harrassowitz, Institut für Lautforschung), která během války zaměřila svou pozornost na východoevropskou tematiku. Jejich vědecké publikace i informativní příručky o Ukrajině, jež byly výsledkem seriózního bádání renomovaných ukrajinských i německých vědců, sloužily nacistům, jak autorka upozorňuje, jako spolehlivý informační pramen při jejich anexi východních území a měly za úkol přesvědčovat o nadčasovosti německé „kulturní mise“, zároveň však vnesly do ukrajinského vědeckého oběhu nové koncepce a staly se významnými příspěvky ke studiu vzájemných vztahů mezi Evropou a Ukrajinou.

V Říšském komisariátu Ukrajina byla publikační iniciativa ukrajinských společenských skupin buď úplně znemožněna, či alespoň značně přidušena; autorka situaci charakterizuje jako rozklad nakladatelsko-vydavatelské sféry – knihy a periodika vycházející pod dohledem vládních tiskových orgánů sloužily k realizaci propagandistických režimních plánů a spolu s dalšími atributy okupační vlády přispívaly k porobení domorodého obyvatelstva.

Monografii uzavírají dodatky s výčtem a stručnou charakteristikou ukrajinských nakladatelských a vydavatelských středisek v Evropě v letech 1939–1945, seznam členů Ukrajinské akademie věd působících na území okupovaném Německem a seznam přednášek proslovených ve významných ukrajinských humanitních institucích ve válečném období, dále jmenný rejstřík, rejstřík zeměpisných názvů, rejstřík institucí, organizací a společností, rejstřík periodik i nepravých periodik, soupis archivních fondů, z nichž autorka monografie čerpala, rozsáhlá bibliografie a nakonec resumé v angličtině, polštině a češtině.

Část práce týkající se ukrajinských nakladatelských a vydavatelských středisek v Protektorátu Čechy a Morava představuje důležitý přínos i pro českou historiografii, protože pomáhá dokreslovat celkový obraz naší společnosti za druhé světové války.

Dagmar Petišková

ŠTROUGAL, Lubomír: *Ještě pár odpovědí*. Praha, Epoque 2011, 200 s.

Pražskému nakladatelství Epoque se podařil na podzim 2009 vydáním vzpomínek Lubomíra Štrougala (*Paměti a úvahy*, 368 stran) úspěšný ediční počín. Knižka v žebříčcích knihkupců porážela i souběžně vydávané detektivní bestsellery Agathy Christie. Dnes již víme, že mimořádný čtenářský ohlas Štrougalových pamětí byl odrazem širšího jevu: návraty před rok 1989 přestávají mít pachut' paušálního zatracení (i když „zběsilý“ antikomunismus z českého politického diskurzu zajisté nezmizí). „Klidnější“ návraty do let před „sametovou revolucí“ jsou různě motivovány – nostalgii a sebeobhajobou (či obranou rodičů), nebo naopak generačním či jiným vzdorem proti realitě neoliberálního kapitalismu (někdy stejně nesnášenlivým jako odsudky antikomunistů), a v neposlední řadě přirozeným a fascinujícím hledáním pravdy příslušníků mladé generace, nezatížené komplexy z minulosti, jež za sebou ztěžka vlekou po-

kolení starší. Vzpomínky přímých aktérů dění před rokem 1989 poskytují hledačům pravdy a poctivým badatelům jedinečný pramen poznání, byť si musí být vědomi jejich subjektivního rázu a z toho plynoucí omezené výpovědní hodnoty.

Štrougalovy paměti vzbudily na přelomu let 2009 a 2010 zasloužený zájem a širokou odezvu, ale i rozpaky – čtenáři cítili, že mnohé zůstalo nedopovězeno. Tušení přetrvávajících „bílých míst“ při uznání vysoké výpovědní hodnoty vzpomínek vyjádřil i tento časopis (roč. 17, č. 1–2 (2010), s. 278–280). Nakladatel i autor byli po vydání vzpomínek zaplaveni dotazy a připomínkami čtenářů. Pozitivní zprávou je, že Lubomír Štrougal se rozhodl ve spolupráci se Zdenkem Jirků, vybaveným diktafonem, nezbytnými znalostmi a potřebnou mírou empatie, na některé otázky odpovědět; špatnou zvěst představuje sdělení, že žádné „potřetí“ již autor vzpomínek nepřipouští. Zůstane tak leccos neobjasněno. Na druhou stranu musíme přiznat pamětníkovi právo některé otázky ponechat bez odpovědi. Kdyby nebylo „třináctých komnat“, stal by se život nesnesitelným. Oceňme, že někdy nechal Lubomír Štrougal dvířka k tajemným zákoutím alespoň pootevřená. „Dlouho jsme společně hledali co nejotevřenější i nejpřesnější formulace,“ uvedl Zdeněk Jirků (s. 5), čímž potvrdil, jakou odpovědnost autor při přípravě doplňků ke vzpomínkám cítil. Budiž mu to přiznáno ke cti.

Bývalý předseda federální vlády z let 1970–1988 s editorem anotovaného díla rozdělili otázky do tematických okruhů. První blok představují odpovědi k problému československé cesty k socialismu. Považují za deficit naší historiografie, že k této otázce nevyprodukovala ucelenou monografii. Přitom jde o klíčový problém, probleskující dějinami komunismu již v meziválečném období, představující podstatný motiv úvah exilu i domácího odboje a konečně vstupující do samého centra dění v období 1945–1948. Koncept národního komunismu byl potlačen v letech studené války a v Československu se dočkal renesance v době pokusu o obrodu socialismu na konci 60. let. Někdo může

přijímat skepticky Štrougalův názor, že se jedná o pokus o „netotalitní uspořádání“ nové společnosti, lišící se od praxe v Sovětském svazu. Je ovšem nepopiratelným faktem, že koncepce takzvané třetí cesty zásadně ovlivnila myšlení Štrougalovy generace, byť její jednotliví příslušníci na ni reagovali různým způsobem. V anotované knize Lubomír Štrougal znovu (jako již v *Pamětech a úvahách*) odsuzuje vojenskou intervenci Varšavské smlouvy v roce 1968, jež udusila „poslední pokus o československou cestu k sociálně spravedlivé společnosti“. Že se k programu „demokratické cesty k socialismu“ (s. 16) hlásí jeden z čelných představitelů „normalizace“ 70. a 80. let, se může jevit jako paradox. Štrougalovy memoárové texty nám ovšem dovolují logickou klenbu této konstrukce nahmatat.

Nepřekvapí, že další okruh otázek směřoval ke Štrougalovu působení na ministerstvu vnitra v letech 1961–1965 a širě k bezpečnostní problematice. Autor se věnoval hlavně organizačním opatřením, jež nesporně směřovala k narušování tuhého stalinského systému. Zajímavé jsou jeho úvahy o bezpečnostních složkách, poněkud stranou ale nechává politické ovlivňování resortu. Další tematické okruhy směřují do ekonomické oblasti – k přípravě a prosazování hospodářských reforem (další téma, které česká historiografie až na čestné výjimky typu Václava Průchy přilíší „neumí“!), k uplatňování či potlačování tržních mechanismů a konečně k fungování Rady vzájemné hospodářské pomoci.

Samostatnou kapitolu věnuje Lubomír Štrougal osobnosti Gustáva Husáka. Byl jedním z mála lidí, kterým se spíše uzavřený nejvyšší představitel KSČ a ČSSR dokázal občas lidsky otevřít. To Štrougal ukázal již v *Pamětech a úvahách*, kde vzpomíná, jak ho Husák v červnu 1968 zavedl do sklepení zámku v Kolodějích, kde byl držen v samovazbě. Anotovaná kniha přináší zajímavé epizody, například jak Husák, Štrougal a předseda slovenské vlády Peter Colotka v roce 1978 hájili v diskusi v předsednictvu strany demokratický charakter první republiky a k Husákově rozmrzelosti neuspě-

li (s. 60). Lubomír Štrougal se vrací k Husákovým názorům za druhé světové války, ke statečnosti, již projevil v době represí v 50. letech, k jeho roli v době pražského jara. Staví ho přitom výše než Alexandra Dubčeka. Je přesvědčen o tom, že nové komunistické vedení po dubnu 1969 chtělo realizovat potřebné demokratické a národohospodářské reformy. Husáka vidí jako pragmatika, „zkušenoého státníka, politika, který si uvědomoval, v jaké situaci se naše země pod moskevskou kuratelou nachází“ (s. 73). Limitujícím faktorem byl podle něj vedle přímých sovětských zásahů vliv promoskevské skupiny ve vedení KSČ. V 80. letech pak nemocný a nedůvěřivý Husák rezignoval na původní cíle.

Lubomír Štrougal předkládá čtenáři vizi dvou skupin ve vedení KSČ po roce 1969, přičemž dominující bylo křídlo Biřákovo a Indrovo (ti dva se přitom rádi neměli – srv. s. 103). „Husák se často například o uvažovaných změnách v personální oblasti dozvídal nejprve od Biřáka a posléze mu je potvrzoval samotný Brežněv. To byly neuvěřitelné a pro Gustávu ponižující situace,“ demonstruje poměry Štrougal (s. 102). Husákoví prý zůstával blízky jen on sám, podporovaný občas Antonínem Kapkem a Miloslavem Hruškovičem. Své postavení nakonec Štrougal popisuje jako „osobní segregaci“ (s. 105). Na charakteristiky lidí je přitom skoupý, zdrženlivost vysvětluje slušností, již se vždy snažil ve vzájemných vztazích uplatňovat (s. 91). Otevřenější charakteristiku formuluje jen výjimečně, vedle Husáka či Antonína Novotného například u Zdeňka Mlynáře. O něm mimo jiné říká: „Obdivuhodný talent v politice, v nalézání racionálních kompromisů, výborný řečník, s výrazným charismatem!“ (s. 106). Dodejme ještě, že zajímavé jsou i Štrougalovy postřehy k dění v listopadu 1989 a jeho hodnocení rozpadu Československa.

Užitnou hodnotu anotované knihy zvyšuje fakt, že Lubomír Štrougal umožnil, aby v ní byly otištěny vzpomínky několika přátel a spolupracovníků – Ladislava Gerleho, Františka Langera, Vlastimila Ehrenbergera, Miroslava Tomana a Františka

Čuby. Peter Colotka nedokončil vzpomínky ze zdravotních důvodů. Je pochopitelné na historících, aby memoárové texty posoudili a konfrontovali s dalšími prameny, aby zvážili míru osobní zainteresovanosti pamětníků. Domnívám se, že kniha nakladatelství Epoque přináší cenný materiál, jenž dojde v budoucnu zhodnocení. Lze litovat, že kniha není vybavena osobním rejstříkem, ocenit je možno naopak zařazení fotografické přílohy.

Jiří Křestan

VALENOVÁ, Danica: *Nic nedává, kdo nedává sám sebe: Deník 1945–1960*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2012, 246 s.

Danica Valenová-Kržičová se narodila ve Slovinsku a za války se seznámila se studentem (a pozdějším doktorem) práv Františkem Valenou, donuceným uprchnout před nacisty do Jugoslávie. Dlouhodobý vztah byl zavřen v roce 1946 sňatkem a koncem toho roku Danica opustila společně s manželem své milované Slovinsko, aby – přesvědčena o slovanské vzájemnosti – přijala jeho vlast za svou. To, co ji čekalo, bylo ovšem více než dvousečné. František Valena jako významný katolický aktivista, představitel Arcibiskupského pastoračního ústředí a tajemník ministra pošt Františka Hály neunikl po únoru 1948 osudu, který byl pro tak angažovaného člověka vlastně předem daný. Zatčen byl v listopadu 1950 a už jako otec tří malých dětí (třetí se narodilo v době jeho vyšetřování) byl odsouzen na dvaadvacet let. Pro zhoubnou nemoc mu byl v listopadu 1957 trest přerušen, po velkém a dlouhém utrpení zemřel na konci srpna 1960 – paradoxně v den, kdy mu byl doručen příkaz vrátit se do výkonu trestu, „protože se jeho tvrzení, že je nevléčitelně nemocný, nezakládá na pravdě“.

To je jeden ze základních rámců publikovaného deníku Danici Valenové. Zápisů ženy, která následovala věrně svého manžela do ciziny, aby poznala, že vlast, o níž jí vyprávěl, má i jinou než milou tvář. V tomto

ohledu je deník mimořádným literárním dílem, které se čtenáři s každou stránkou proměňuje. Co začíná trochu jako „dívčí deník“, místý se všemi atributy takového žánru – romantikou, váháním nad tím, co život přinese, popisem krás přírody – se mění místy až v hororový příběh, v němž ovšem nikdy nechybí vírou protknutá naděje. Vzájemná láska manželů je upevněna ve vertikále neochvějné víry v Boha, Boží milosrdenství i smysluplnost každé oběti, nesené nadějí v přesah všeho, co často nejsme schopni snadno pochopit. Je to velký příběh neupadnutí v beznaděj a ztrátu smyslu života, i když v něm nechybějí chvíle zoufalství a slabosti.

Nezpochybnitelnou další rovinou deníku je i syrový příběh bezpráví. Od manželova zatčení je Danica Valenová vystavena šikaně Státní bezpečnosti (tvrdě vyšetřována je ještě v roce 1956) i horlivých pomocníků moci, sociální nouzi, znásobené i cizím prostředím a koneckonců podezřelým jugoslávským původem. Po léta oddělena od domova (své rodiče mohla navštívit až na Vánoce 1955), hledá alespoň nějaké zázemí. A tady je další velký příběh deníku: nejen zlá cizí země, ale i obětavost a blízkost, s níž se Valenová setkává.

Krásný vztah s rodiči manžela, kteří žijí v relativní chudobě v Dačicích, ale jsou vždy připraveni pomoci; vynoření zprvu

tajemných pomocníků, kteří přispívají finančně; a hlavně obětavá přátelství manželů a přítelkyň dalších odsouzených – to je pro českého čtenáře velkou satisfakcí v jinak tragickém příběhu. Danica Valenová potvrzuje, co víme i z jiných vzpomínek: brachiální útok na společnost nevedl jen k rozpadu, ale i k utužení vazeb a mnoha příkladům nezištné solidarity. V tomto případě jde hlavně o katolické prostředí, kde bez ohledu na vlastní ohrožení se pomoc stala závazkem.

Nechci čtenáři podsouvat i jiné perspektivy čtení, například o lásce, která je v tomto příběhu nezdolná, závěrem jen jedna poznámka. Vychovat v takové situaci tři děti je více než obdivuhodné. Vychovat je tak, že přitom dokážou milovat svého nepřítomného otce, je o to obdivuhodnější. Malý zázrak, který se i v 50. letech našťěstí odehrával častěji.

Deník ze slovinštiny přeložila Kristina Pellarová a k vydání jej připravil děkan Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Michal Stehlík s manželkou Lucií. Ústav pro studium totalitních režimů vydal tentokrát opravdu zajímavý pramen, osobně naléhavé svědectví a nenápadný literární skvost zároveň.

Jaroslav Cuhra